

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

**A vallás és a turizmus kapcsolódási pontjai Kárpátalján a turisztikai
termékfejlesztés tükrében**

PhD-értekezés

Tóth Attila (Tovt Atilla)

Témavezető:

Dr. habil Gyuricza László (CSc)

egyetemi docens

PÉCS, 2024

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	4
2. Célkitűzések.....	5
3. Kutatási módszerek.....	6
4. Kutatási előzmények.....	9
5. A vallási turizmus elméleti alapjai	11
5.1. A vallási turizmus fogalma.....	11
5.2. A vallásturizmus megközelítése a turisztikai trendek alapján.....	12
5.3. A vallási turizmus legfontosabb típusai	14
6. Kárpátalja turizmusának keresleti és kínálati mutatói	17
6.1. Kárpátalja, mint kutatási terület lehatárolása	17
6.2. Kárpátalja turizmusának terméktípusok szerinti kínálati elemei	20
6.2.1. Egészségturizmus.....	20
6.2.2. Aktív turizmus.....	24
6.2.3. Falusi turizmus.....	28
6.2.4. Kulturális és örökségturizmus.....	30
6.3. Kárpátalja turizmusának keresleti mutatói	34
6.3.1. Kárpátalja turistaforgalmának elemző bemutatása.....	34
6.3.2. A turisztikai kereslet sajátosságai	37
7. A kárpátaljai történelmi egyházak fejlődése és a vidék vallásföldrajzi szerkezetének változása	40
7.1. A kárpátaljai római katolikus egyház történelme.....	40
7.2. A kárpátaljai református egyház történelme.....	42
7.3. A kárpátaljai görögkatolikus egyház történelme.....	45
7.4. Kárpátalja népességének vallásföldrajzi szerkezet-változása	47
7.4.1. A népességszám alakulása.....	48
7.4.2. A vallási szerkezet földrajzi változása 1851-1941 között.....	49
7.5. A történelmi egyházak jelenlegi állapota	57
8. Kárpátalja szakrális turisztikai vonzerői, csoportosítási lehetőségei.....	61

8.1. A kárpátaljai ruszin szakrális építészet	61
8.2. „A középkori templomok útja” kárpátaljai szakasza.....	71
8.3. Kárpátalja vallási jellegű rendezvényei.....	74
9. A vallás és a turizmus kapcsolatának vizsgálata a kárpátaljai lakosok körében kérdőíves felmérés alapján	77
9.1. Szociodemográfiai adatok.....	77
9.2. Vallásosság és a vallási jellegű utazások kapcsolata.....	79
9.3. Kárpátaljai utazásokkal kapcsolatos adatok	88
9.4. Kárpátalja vallásturisztikai objektumainak ismerete a helyi lakosság körében	93
10. A vallási turizmus helyzetének vizsgálata a kárpátaljai idegenforgalmi érintettek körében	99
10.1. Általános adatok.....	99
10.2. Kárpátaljai vallási turizmusával kapcsolatos vélekedések.....	102
11. A vallási turizmus fejlődési lehetőségei Kárpátalján és a folyamat akadályozó tényezői.....	106
11.1. A turizmus és a vallási turizmus fejlődésének problémái.....	106
11.2. Tematikus út tervezett, mint Kárpátalja szervezett vallási turizmusának kiinduló pontja	109
12. Következtetések.....	117
13. Köszönetnyilvánítás.....	120
14. Felhasznált források jegyzéke	121
15. Ábrák és táblázatok jegyzéke	134
16. Mellékletek.....	137

1. BEVEZETÉS

A mai Kárpátalja területe a történelem (különösen a közelmúlt) során számos hatalomváltáson ment keresztül, de egy dolog sosem változott – a periférikus elhelyezkedés. A területre jellemző multietnikus lakosság nem változott, a könnyebb és nehezebb időkben is sikerült megőrizni a különböző nemzetiségekre jellemző jegyeket: vallást, kultúrát, ünnepet, népszokást, nemzetiségi identitást, nyelvet, amelyek a kulturális turizmus egyik fontos alapkövét képezik. Már-már „anekdotába” illő történet, hogy a helyi emberek úgy váltak több ország állampolgárává (Csehszlovákia, Magyarország, Szovjetunió, Ukrajna), hogy el sem hagyták lakóhelyüket (Cserniczkó, 2013).

Bármely hatalom is regnált a vidéken, mindegyik elismerte, hogy Kárpátalja milyen gazdag természeti szépségekben, erőforrásokban és kulturális életvilágban egyaránt. De a periférikus helyzetre hivatkozva a régió gazdasági fejlesztése mindig is kívánni valót hagyott maga után. Talán csak az idegenforgalmi irányú fejlesztések jelentettek kivételt, különösen a szovjet érában.

A turizmus napjainkban egy globális iparág, az emberi szükségletek fontos részévé vált. Mai rohanó világunkban elengedhetetlen a minőségi pihenés és kikapcsolódás, amelyet minden ember másképp értelmez. Ezért is olyan színes világunk, de néha az egyes turisztikai desztinációk színes kínálati palettája. Minél diverzebb egy-egy terület turisztikai erőforrásai, elméletben, annál nagyobb turistaforgalomra számíthat. Természetesen a megfelelő infra- és szuprastuktúra megléte esetén.

Annak ellenére, hogy a jelenlegi az ukrajnai társadalmi-gazdasági-politikai helyzet közel sem mondható stabilnak, a turizmus egyes válfajai (pl. egészségturizmus) napjainkban is mutatnak életjelet magukról. A háború, remélhetőleg, közeli befejezését célszerű új lehetőségekkel várni annak érdekében, hogy az adott iparág újfent nagyobb kapacitással tevékenykedjen. Az említett lehetőségek feltárása az értekezés egyik vezérfonala.

2. CÉLKITŰZÉSEK

Véleményem szerint Kárpátalja gazdag vallásturisztikai erőforrásokkal rendelkezik, amelyek a jövőben megfelelő szervezői- és marketingtevékenység révén működhető turisztikai terméké válhat.

A tudományos értekezés célja a vallásosság és a vallási turizmus fontos aspektusai alapján megvizsgálni Kárpátalját, elemezni, s egyúttal hozzájárulni a terület vallásföldrajzi és turizmuskutatásainak elméleti eredményeihez, és megfogalmazni gyakorlatban is hasznosítható turisztikai termékfejlesztési lehetőségeket. Ennek elérése érdekében fontosnak tartom:

- megvizsgálni Kárpátalja turizmusának keresleti, és különösen kínálati aspektusait napjainkban annak tükrében, hogy melyek lennének a legkompatibilisebbek a vallási turizmussal, amelyekkel együtt komplex turisztikai terméket alkotnának;
- bemutatni a megye területén élő népesség diverz vallási szerkezetének változását és becsült jelenlegi helyzetét;
- megszerezni Kárpátalja vallásturisztikai vonzerőit, építészeti és felekezeti háttér szerint;
- empirikus kutatás alapján bemutatni a kárpátaljai lakosság vallásosságával, a vallási célú és általános jellegű utazásokkal, továbbá a vallási turizmus fejlesztésével kapcsolatos vélekedéseit/szokásait, továbbá a helyi vallásturisztikai objektumokkal kapcsolatos ismereteit;
- ezenkívül megfogalmazni olyan turisztikai termékjavaslatot, amely alapján a vallási turizmus önálló vagy kiegészítő elemként működhet Kárpátalja turisztikai kínálatában.

3. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A megfogalmazott célok elérése érdekében több kutatási, feldolgozási módszert alkalmaztam. Az értekezésben kiemelt szerepet kapott a szekunder kutatás, amely, a különböző fejezetekhez tartozó szakirodalom és adatok összegyűjtését, értelmezését, elemzését eredményezte. A vallási turizmus kutatására épülő tudományos értekezés elméleti és módszertani megalapozása, valamint gyakorlati jelentőségének megerősítése szempontjából egyszerre több primer és szekunder módszert alkalmaztam, vagyis a kutatás a trianguláció (háromszögelés) elve (Decrop, 1999; Babbie. 2000; Tomcsányi, 2001) alapján történt.

Az értekezés jelentős részét a másodlagos források elemzése alkotja. Ez elsősorban a vallási turizmus elméleti háttérével, Kárpátalja turizmusának keresleti mutatóival, a vidék történelmi egyházainak fejlődésével és a népesség vallási összetételének változásának bemutatásával foglalkozó tanulmányok, könyvek, statisztikai kiadványok, újságcikkek feldolgozását jelenti. A célterület turisztikai és konkrétan vallásturisztikai vonzerőinek bemutatásakor szintén a szakirodalomra támaszkodtam (Deschmann, 1990; Horváth & Kovács, 2002; Izsák, 2007; Kovács, 2005, 2006.,; Kovács & Bakura, 1996; Kovács, 1999; Németh, 1991; Pápai (szerk.), 2003; Radvánszky (szerk.), 2000; Tarpai (szerk.), 2021). A begyűjtött adatok alapján elkészítettem Kárpátalja vallásturisztikai vonzerőleltárát.

Az értekezés központi kutatási elemét két kérdőíves felmérés alkotta.

Az első a kárpátaljai lakosok körében volt lebonyolítva, amely a Google Forms alapú online lekérdezés formájában valósult meg. Az orosz-ukrán háború következtében számos honfitárs jelenleg nem tartózkodik Kárpátalján, vagy ha az országban is tartózkodik, jelentős mértékben korlátozott a szabad mozgás terén, így az adott lekérdezési mód hatványozottan indokolt. Mivel a megye népességének anyanyelvi és nemzetiségi összetétele is sokszínű, ezért fontosnak tartom, hogy a kutatási kérdőív legalább két - magyar és ukrán - nyelven készüljön el. A magyar nyelvű kérdőív az 1. mellékletben található.

A 2023. július 4. és november 18. között lebonyolított lekérdezés során összesen 515 valid (használható) válaszadást sikerült begyűjteni, amelyek közül 262 magyar nyelvű és 253 pedig ukrán. Bár nagy a valószínűsége, hogy a bizonyos nyelvű kérdőívet az annak megfelelő nemzetiség képviselője töltötte ki, az eredmények elemzése során erre nem szeretnék különösebb figyelmet fordítani. Természetesen a jelentősebb mértékű eltérésekre igyekszem reflektálni.

A kérdőív terjesztésére számos csatornát használtam:

1. Közösségi média (Facebook):

- saját média-felületen történő megosztás;
- az ismerősök és azok ismerőseik által közzétett megosztás;
- különböző tematikus, területi vagy egyházközségi/gyülekezeti csoportokban történő megosztás.

2. Egyházi személyek felkeresése – a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, a Kárpátaljai Református Egyház, a Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye, az Ukrán Pravoszláv Egyház Munkács-Ungvár és Huszti Egyházmegye, továbbá Ukrajna Pravoszláv Egyházának Ungvári Egyházmegye tisztségviselőinek digitális úton történő megkeresése.

A második kérdőíves felmérés a kárpátaljai idegenforgalmi érintettek körében került lebonyolításra, szintén online formában a Google Forms segítségével 2024. június 3. és július 2. között. Ahogy a korábbi lekérdezés esetében, itt is érvényesült a kétnyelvűség, a magyar nyelvű kérdőívet a 2. sz. melléklet ismerteti. A potenciális válaszadókat az Internet felületén nyíltan hozzáférhető e-mail címekre kiküldött levelek formájában próbáltam megszólítani, továbbá a személyes kapcsolati tőkém segítségével is igyekeztem ösztönözni a lekérdezés tárgyköréhez tartozó személyeket. Ennek eredményeként 33 ember töltötte ki a kérdőívet.

Az értekezésben szereplő felmérés eredményeit, valamint a szekunder kutatás során összegyűjtött és rendszerezett információkat, adatokat tematikus táblázatok, diagramok és térképek segítségével is szemléltettem. Különösen a primer kutatás eredményeinek szemléltetésében volt fontos a Microsoft Excel 2016, az IBM SPSS 25.0, továbbá az ArcGIS 10.1 programok alkalmazása.

Az értekezés elkészítése során terepbejárások segítségével igyekeztem további, elsősorban gyakorlati, ismeretek szerezni a vidék vallásturisztikai objektumaival kapcsolatban. Az adott utazások során felmérésre került az objektumok állapotai és logisztikai sajátosságai, amelyek saját fényképek formájában lettek dokumentálva. Ezen felül a munka megírása során személyes konzultációkat kezdeményeztem a helyi turisztikai szakemberekkel (különösen a Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács tagjaival) és a történelmi egyházak vezetőivel is, amelyek elsősorban a kutatási eredmények gyakorlati hasznosításával kapcsolatos lehetőségekre irányultak.

4. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A mai Kárpátalja területének idegenforgalmi kutatásaival kapcsolatos történelmi előzményeket magas szinten feldolgozták a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának berkein belül született PhD-értekezésekben (Berghauer, 2012; Tarpai, 2013; Sass, 2019a). A dublikálás elkerülése végett a vallásföldrajzi és a vallásturizmussal kapcsolatos kutatási előélet bemutatására szeretném fektetni a hangsúlyt.

A mai Kárpátalja területén élő népesség számának alakulásával, valamint a nemzetiségi összetétel változásaival számos publikáció foglalkozik. Fontos megemlíteni Molnár József és Molnár D. István közös és egyéni kutatásait (Molnár & Molnár D., 2005; Molnár, 2009; Molnár D., 2018), amelyek eredményeként átfogó munkák készültek a vidék népességföldrajzi és demográfiai helyzetéről. E kutatások elsődleges vizsgálati területei a népesség és az egyes nemzetiségek térbeli eloszlásának sajátosságai voltak, míg a régió vallási szerkezetével kapcsolatos információk már jóval szűkebbre szabottak, ami fontos ösztönző tényezője volt jelen kutatás megkezdésének is. Utóbbi témában meg kell említenünk Kocsis Károly akadémikus egyéni és társszerzős kutatási eredményeit (Kocsis, 2016; Kocsis & Tátrai, 2021), kiterjedt vizsgálatokat végzett és végez a teljes Kárpát-medence etnikai és vallási szerkezetével kapcsolatban.

Ukrajna és egyben Kárpátalja vallásföldrajzának neves kutatói között említhetjük meg Kovalchuk Andrijt (Kovalchuk, 2003) és Kostashchuk Ivant (Kostashchuk, 2011; Kostashchuk 2018), akik mind összukrajnai, úgy regionális vonatkozásban is vizsgálják az ország népességének felekezeti hátterét, továbbá a vallásosgyakorlással kapcsolatos attitűdöket is.

A frissebb kutatások között különleges helyet foglalnak el Tátrai Patrik, Molnár József, Kovály Katalin és Eröss Ágnes Summa 2017 felmérés alapján közölt eredményei (Tátrai et. al., 2017), amelyek értékes adatokat szolgáltatnak a kárpátaljai magyarság demográfiai jellemzőivel kapcsolatban (még ha az eredmények nem is vetíthetők ki a jelenlegi megye teljes népességére). Emellett, az adott kutatás kezdeti

szakaszaiban más tudományos műhelyek eredményeivel is megismerkedhettünk (Pete, 2008; Pap & Tóth, 2008; Zagyi, 2009), amelyek jelentős inspirációval szolgáltak.

Kárpátalja szakrális értékeinek idegenforgalmi szempontú hasznosításának eddigi vizsgálataira az általánosítás jellemző. Sok esetben a kutatók (Medvigy, 2011; Milashovska & Udovenko, 2013; Kashka, 2017; Mashika, 2023) egy-egy felekezet erőforrásai vagy épp a látókörükbe került objektumok/események alapján vonnak le következtetéseket, de komplex turisztikai jellegű elemzés és esetleges gyakorlati hasznosítással kapcsolatos felvetések hiányolhatók.

Ennek ellenére, a vallási építészettel kapcsolatos, elsődlegesen művészettörténeti kutatási eredményekre jelentős mértékben lehet építkezni. A kárpátaljai szakrális ruszin építészet neves kutatói közül mindenképp meg kell említeni Szirohman Mihajlót, akit már több évtizede vizsgálja a mai Kárpátalja (és nem csak) történelmi és jelenleg is meg lévő fatemplomait (Szirohman, 2000; 2008), azok sajátosságait, amelyek jelentős alapot biztosíthatnak a turisztikai termékfejlesztésnek is.

A középkori vallási építményekkel kapcsolatos elsődleges kutatási eredmények a 2009-2013 között megvalósult „Középkori templomok útja” projekttel asszociálhatók. Az adott projekten belül nem csak művészettörténettel kapcsolatos vizsgálati eredmények kerültek feltárára, hanem a turisztikai termékfejlesztés gyakorlati aspektusai is megjelennek (Kollar (szerk), 2013).

5. A VALLÁSI TURIZMUS ELMÉLETI ALAPJAI

A vallási turizmus tekinthető az idegenforgalom egyik legősibb formájának. A fellelhető történelmi forrásokra alapozva megállapítható, hogy az adott tevékenység már jelen volt az ókorban is (jósák, szentélyek, a jeruzsálemi Templom látogatása stb.) a politeista és a monoteista vallásokban egyaránt. A középkor elsődleges zarándokhelye a Szentföld volt, ugyanis három világvallás zarándokait is vonzotta (kereszténység, judaizmus, iszlám). Az évek során egyre többen keresték fel Rómát, Santiago de Compostela-t, Aachen-t, Assisi-t és sok más helyszínt (Barna, 1999; Csukovics, 2003).

A modern, posztindusztriális társadalomban szokatlannak tűnhet a vallási turizmus jelenléte és jelentősége, ami elsősorban a spirituális igények kielégítésében mutatkozik meg. A XXI. század turizmusának alapvető mozgatórugója az élményszerzés és ebből a vallással kapcsolatos dolgok sem alkotnak kivételt. Ezen felül fontos megjegyezni a turizmus növekvő jövedelem-generáló szerepét, mivel az adott ágazat egyre nagyobb részt alkot az egyes ország GDP-mérlegében és ezen belül egyértelműen növekszik a vallási indíttatású utazások nagysága is (Székely, 2018).

A vallási turizmus nyújtotta lehetőségek nagy jelentőséggel bírnak a társadalom számára, hiszen a benne rejlő gazdasági potenciál mellett hatást gyakorol a közösségek fejlődésére. Kooperációt, toleranciát hoz létre, érdeklődést generál, kulturális ismeretek terjesztését, az általános műveltség szintjének emelését segíti.

5.1. A vallási turizmus fogalma

A vallási turizmus, amelyet gyakran hitalapú vagy zarándoklati turizmusnak is neveznek, vallási vagy spirituális céllal motivált utazásokat foglal magában. Számos tevékenységet foglal magában a szent helyek látogatásától a vallási ünnepeken való részvételig. A fogalom jelentősen fejlődött, és különböző tudósok különböző definíciókat és kereteket kínáltak a megértéséhez.

A szakirodalmi feldolgozás alapján elmondható, hogy a vallási turizmus sajnos nem rendelkezik egységes definícióval. Az utazási motivációk meghatározásával

kapcsolatos nehézségek miatt az egyes tanulmányok más-más módon kezelik a vallási turizmust és az adott tevékenység résztvevőit. Tradicionális meghatározásban a vallási turizmust egyenértékűnek tekintik a zárandokturizmussal, pl. Cohen (1992) a zárandokturizmust a turizmus egy olyan formájaként határozza meg, amelyet kifejezetten vallási motívumok vezérelnek, és amely szent helyek meglátogatásával jár. Hasonló jellegű meghatározással találkozhatunk a magyar nyelvű szakirodalomban is (Mester, 2006; Mintel Group 2012). Az adott megfogalmazás tekintetében a mobilitást ösztönző tényezők között alapvető fontosságú az utazó belső, lelki indíttatású motivációja (Székely, 2018). Timothy és Olsen (2006) már egy jóval szélesebb körben definiálja a vallási turizmust, különösen kiemelve kulturális csere és megértés fontosságát. Munkájuk azt hangsúlyozza, hogy bár a vallási indítékok az elsődlegesek, az utazás során szerzett kulturális interakciók és tapasztalatok is nagyon fontosak.

A vallási turizmus tekintetében nagyon fontos tényező az utazási cél egyértelmű detektálása, ami sok esetben egyénfüggő. Erre különösen jól mutat rá Nolan és Nolan (1992) akik azt vizsgálják, hogy a szent helyekkel kapcsolatos különböző perspektívák hogyan befolyásolhatják a vallási turizmus meghatározását és hogy egy helyszín jelentése és jelentősége nagymértékben változhat a kulturális és vallási kontextustól függően.

5.2. A vallásturizmus megközelítése a turisztikai trendek alapján

A turisztikai termék – definíciója szerint – egy turistákat motiváló vonzerőre alapuló szolgáltatáshalmaz, amelyből elengedhetetlen a szállás, az étkezés és a közlekedés megléte (Michalkó et.al., 2011). Ez alól nem képez kivételt a vallási turizmus sem, igaz annak típusait (zárandoklat és kulturális vallási turizmus) illetően más-más preferenciajellemzőket lehet megfigyelni. A vallási célú utazások nem tekinthetők költségesnek, egy fő egy napjára jutó átlagos költés sokkal kevesebb, mint a szabadidős turistáké. 2010-ben a vallási turisták egy napjára jutó átlagos költés 126 euró volt, ami a szakemberek becslése szerint tovább is növekedhet (Mintel Group 2012).

A zarándoklatok esetében a turisztikai termékelemek elsődleges jellemzői a funkcionalitásban keresendők, ugyanis a zarándok számára az a legfontosabb, hogy elérje a zarándoklat célját – megerősítse hitéletét. Ennek tükrében a szállás, az étkezés és a közlekedési szolgáltatások (már ha nem gyalogos zarándoklatról beszélünk) az alapvető szükségletek kielégítésére fókuszálnak. Szállás terén elsődleges helyszíneknek a zarándokházak tekinthetők, amelyekre jellemzők a többágyas szobák, közösségi terek és az imádkozásra/elcsendesülésre alkalmas helyiség/kápolna megléte. Az étkezés terén szükséges figyelmet fordítani a böjti előírásokra, különösen a húsételekre, szigorú böjt esetén pedig az állati eredetű ételek fogyasztásával kapcsolatos tiltásokra. A vonzerő megismerése és a zarándoklat céljának elérésében fontos szerepet játszanak a lelki vezetők, akik megfelelő lelki táplálékot biztosítanak az út során, továbbá számos esetben a csoportkísérői és idegenvezetői feladatokat is ellátják. Természetesen a zarándoklat során is biztosítani kell az utazók széleskörű informálását az út során érintett természeti és ember alkotta vonzerőkről (Madari, 2012).

A zarándoklat továbbra is a vallási turizmus központi eleme, bár gyakorlata fejlődött. Collins-Kreiner (2016) azt vizsgálja, hogy a hagyományos zarándokútvonalak, mint például az El Camino iránt, tapasztalható megújult érdeklődés, mind vallási, mind világi motivációk hatására. A modern zarándokok a lelki kiteljesedés mellett gyakran személyes átalakulásra és kulturális élményekre is törekszenek.

A kulturális vallási turizmus esetében jóval kötetlenebb elvárásokkal találkozhatunk. A szállást és az étkezést illetően elsődleges irányvonal a pozitív ár/érték arányú szolgáltatások biztosítása. A vonzerők megismerésével kapcsolatban itt is nagyon fontos szerepet játszanak a megfelelő mértékű információ átadására alkalmas idegenvezetők, akik idejében képesek tájékoztatni a csoport tagjait a különböző felekezetek objektumaival kapcsolatos viselkedési és esetleg öltözködési szabályokkal, annak érdekében, hogy ne váltsanak ki ellenszenvet a helyi lakosság és a többi látogató körében. A kulturális vallási turizmusnak megfigyelhető egy jelentős oktatási vonatkozása. Robledo és Rauscher (2021) azt vizsgálta, hogyan lehet hasznosítani a vallási helyszíneket oktatási célokra, beleértve a műhelyeket, előadásokat és interaktív kiállításokat. Ez a tendencia a tapasztalati tanulás felé tett szélesebb körű elmozdulást, valamint a vallási és kulturális összefüggések mélyebb megértésének vágyát tükrözi

Bár a vallási turizmus egy hagyományos turisztikai terméknek tekinthető, a világban történő társadalmi-gazdasági változások jelentős mértékben befolyásolják annak mivoltát. MacCannell (1992) munkája integrálja a modernitást a hagyományos vallási gyakorlatokkal, véleménye szerint a vallási turizmus egy dinamikus kölcsönhatás a szakrális és a világi között, amelyet a kortárs turisztikai gyakorlatok befolyásolnak. Rinschede (1992) továbbá Beine és Stille (2016) munkái a globalizáció vallási turizmusra való hatását tárgyalják. Különösen rámutatnak a negatív hatásokra, ugyanis kommercializálódás beárnyékolhatja a vallási helyszínek szakrális jellegét, melynek révén a zarándoklatok (többek között) világibb turisztikai tevékenységgé alakulhatnak át. A globalizáció és a vallási turizmus kapcsolatrendszerének vannak pozitív részei is. Erre nagyon jó világít rá Tuzunkan és Tanyeli (2021) mivel a technológiai fejlődés által létrejött a digitális platformok jelentős szerepet vállalnak a vallási utazások élményeinek fokozásában és változatosabbá tételében.

5.3. A vallási turizmus legfontosabb típusai

A tágabb értelemben vett vallási turizmus a fent említett utazási indíttatás mellett magában foglalja a zarándokhelyek, kegyhelyek és kegyeleti helyek önkéntes, rendszeres, tömeges felkeresését nem kizárólag hitbuzgalmi céllal, hanem kultúr- és művészettörténeti érdekességként, látványosságként keresnek fel, a célterületen szolgáltatásokat vesznek igénybe, mellette különböző természeti és ember alkotta szépségeket tekintenek meg (Madari, 2012; Raffay et al., 2014).

A tágabb értelemben vett vallási turizmus tipizálási lehetőségeit az 1. táblázatban összesítettem.

Az összesítés alapján elmondható, hogy bármely szemszögből is nézzük a vallási turizmus csoportjait, annak megingathatatlan részét képezik a zarándoklatok. Alapvetően a zarándoklatnak is van tágabb és szűkebb értelmezése, igaz mindkét esetben megegyezik az utazási indíték – hit gyakorlása, megélése vagy megerősítése céljából felkeresni a szakrális helyszíneket. Az eltérést inkább a földrajzilag megtett távban és az eltöltött idő mennyiségében kell keresni, ugyanis a szűkebb értelemben vett zarándokutak során több napos utazásról beszélhetünk, amelyek során az utazó nagyobb

távot tesz meg, akár hagyományosan gyalogos jelleggel vagy a közlekedési eszközök kombinálásával. Érdekességként és akár kivételként is meg lehet említeni azt a jelenséget, amikor egy-egy ismertebb zarándokutat (pl. El Camino) nem hitbuzgalmi célként, hanem testi-lelki kihívásként fognak fel (Korpics, 2000). A tágabb értelmezésben vett zarándoklatokhoz, a korábban említett forma mellett, hozzátartoznak azok az általában 1 napos utazások, amelyek során elutaznak valamely, zarándok-, kegy- vagy kegyeleti helyhez.

1. táblázat. A vallási turizmus típusai

Forrás	Típusok			
	<i>Vukonic (1996)</i>	Zarándoklat	Vallási eseményre való utazás	Jelentős vallási helyszínek, épületek meglátogatása
<i>Mester (2006)</i>	Zarándoklat	Vallási eseményre való utazás	Kulturális vallási turizmus	
<i>Mintel Group (2012)</i>	Zarándoklat	Szent hely meglátogatása	Vallási eseményre való utazás	Templomturizmus
<i>Sándor et. al (2013)</i>	Zarándoklat	Kulturális vallási turizmus	Szagrális	Ezoterikus
<i>Rutynskyi & Kovalchuk (2020)</i>	Zarándoklat	Kulturális vallási turizmus	Szagrális	Ezoterikus

Forrás: Mintel Group, 2012; Vukonic, 1996; Mester, 2006; Sándor et. al, 2013; Rutinszkij – Kovalcsuk (2020); saját szerkesztés

Utóbbi megfogalmazás szorosan összefonódik Vukonic (1996), Mester (2006), Mintel Group (2012) által kiemelt vallási eseményre való utazási típussal, amelyek ténylegesen magukban foglalhatják a korábban említett utazásokat is. Ezen felül az adott csoporthoz tartozik azon rendezvények látogatása, amelyek célja a hitben/vallásban való

egység megerősítése, de annak lebonyolítása nem feltétlenül köthető egy „szent”-nek nevezett helyhez. Ékes példája az adott rendezvényeknek a pápalátogatás, Eucharisztikus világkongresszus, búcsúk vagy vallási szemléletű fesztiválok (Csillagpont, GörFeszt).

A vallási turizmus másik fontos alappillére a kulturális vallási turizmus (jelentős vallási helyszínek, épületek meglátogatása vagy templomturizmus), amely keretein belül hívók vagy nem hívók vallási nevezetességeket keresnek fel, néznek meg, de ezeket nem mint szent helyeket, hanem mint kulturális, történelmi vagy művészeti emléket értékelik (Mester, 2006). Ennek értelmében ha egy utazás programjában szerepel egy vallási indíttatású objektum, akkor az adott utat már részben a kulturális vallási turizmus kereteihez is lehet sorolni. Ez a típus a vallási elemeket tágabb kulturális élményekkel ötvözi, beleértve az istentiszteleti helyek látogatását a helyi szokások, hagyományok és kulturális örökség szélesebb körű feltárása részeként (Du Cros & McKercher, 2015).

Sándor et. al (2013) és Rutynskyi & Kovalchuk (2020) megfogalmazásában a vallási turizmusnak további két típusát különböztetik meg: szakrális és ezoterikus. A szűk értelemben vett szakrális turizmus keretein belül a turista azért látogat meg bizonyos helyszíneket, hogy kialakítsa vagy megerősítse a kapcsolatát a képzelt túlvilággal. Többnyire az adott típus természeti helyszínekre fókuszál (hegyek, erdők, vízfelületek), amelyek környékén antropogén eredetű elemeket is fel lehet fedezni (megalitok, halomsírok, szentélyek stb). Általában az adott objektumokat már az ókori népek is ismerték és használták vallásgyakorlás céljából.

A szakrális turizmushoz nagyon közeli fogalomnak tekinthető az ezoterikus turizmus (más nevén spirituális turizmus (Osho (2018))), mivel mindkét esetben lehetséges ugyanazon objektumok felkeresése. A legnagyobb különbség abban rejlik, hogy az ezoterikus utazások során az anomális jelenségek megismerése mellett, az élet értelmének filozófiai alapú keresése is a cél része. Ehhez szükséges elsajátítani a meditáció képességét, amelyet egy lelki vezető segítségével végez a turista (Rutynskyi & Kovalchuk, 2020). Ez a típus gyakran magában foglalja az elvonulásokat, a meditációs műhelyeket és a holisztikus gyógyító foglalkozásokat (Sharpley & Jepson 2011).

6. KÁRPÁTALJA TURIZMUSÁNAK KERESLETI ÉS KÍNÁLATI MUTATÓI

6.1. Kárpátalja, mint kutatási terület lehatárolása

Kárpátalja Greenwich-től keletre, az Egyenlítőtől és az Északi-sarktól közel azonos távolságban helyezkedik el az északi szélesség 47°53' – 49°06' és keleti hosszúság 22°09' – 24°38' által határolt területeken. Földrajzi fekvés jelentős hatással van a természetben végezhető turisztikai tevékenységekre. Az éjszakák hosszának és a napi átlaghőmérséklet változásának következtében alakult ki a Kárpátalja turizmusára jellemző szezonális, amely elsősorban az üdülturizmusra és az aktív turisztikai tevékenységekre gyakorol közvetlen hatást (Michalkó, 2007).

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb megyéje (hivatalosan Закарпатська область, Kárpátontúli terület). A kis területű megye (Ukrajna területének 2,1%-át foglalja el, 24. helyezés az országban) földrajzi fekvése sajátos, részben nagyon kedvezőnek, másrészt periférikusnak mondható.

Különösen kedvező tényező, hogy a megye négy országgal határos (északon Lengyelországgal, nyugaton Szlovákiával, délnyugaton Magyarországgal, délen Romániával), hiszen a szomszédos országok potenciális turista küldőterületekként működhetnek. A megye Ukrajna két területi egységével (északkeleten a Lvivi /Lemberg/ és délkeleten az Ivano-Frankivszki megyékkel) határos, de a belföldi turizmus viszonylatában a központtól való nagy távolság negatívumként értékelhető. Kárpátalja fekvése kedvezően hat a megye nemzetközi közlekedésben betöltött szerepére is, hiszen közúti, vasúti forgalma igen jelentősnek mondható. Ukrajna és az Európai Unió közötti kapcsolat fenntartását segítik elő a több évezrede ismert és használt hágók: Uzsoki (889 m), Vereckei (839 m), Kísszolyvai (1014 m), a Toronyai (930 m) és a Tatár (Jablunyivkai, 931 m) (Zasztavecka et al., 1996; Kovács, 2003).

Az 1998-as évi közigazgatási felosztás szerint Kárpátalja 13 járásra és 5 megyei jogú városra volt felosztva: Beregszászi járás, Huszti járás, Ilosvai járás, Munkácsi járás, Nagybereznai járás, Nagyszőlősi járás, Ökörmezői járás, Perecsenyi járás, Rahói járás,

Szolyvai járás, Técsői járás, Ungvári járás, Volóci járás, továbbá Beregszász, Csap, Huszt, Munkács és Ungvár városok (Kovács, 1999).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»), ezzel egyfajta ukrán közigazgatási reform (decentralizációs reform) is elkezdődött. A reform következtében a helyi városi és falusi önkormányzatoknak ún. kistérségbe (hromada, ОТГ) kellett szerveződniük (<https://hodinkaintezet.uz.ua/decentralizacio-karpataljan/>).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2020. július 17-én megszavazta „A járások létrehozásáról és megszüntetéséről” szóló rendeletet, ezzel a jogi szabályozás befejeződött. Ukrajna 490 járása megszűnt, helyette 136 új járás alakult meg.

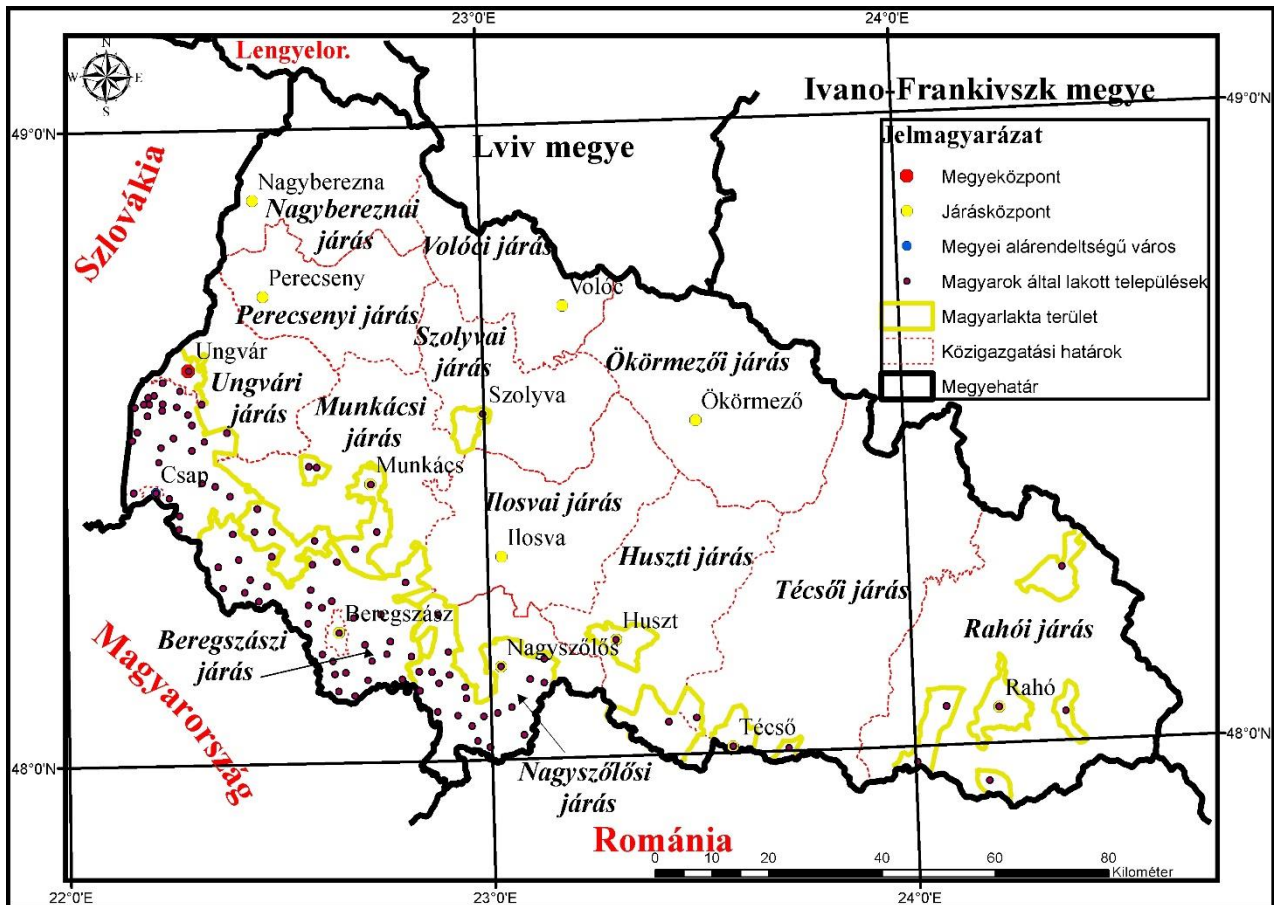
Kárpátalja 13 járásából 6 járás (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Huszti, Técsői és Rahói) maradt, az eddig meglévő 337 helyi önkormányzat 64 kistérségbe szerveződött.

A magyarlakta települések fogalmának meghatározása bonyolult feladat. A kutatók egyik része a magyarság létszáma, másik csoportjuk pedig a magyarok arányszáma alapján nevezi magyarlaktának bizonyos településeket. Kutatásunk során a Molnár József és Molnár D. István (2005) módszere által meghatározott településlistát vesszük alapul. Ők hierarchikus clusterelemzést alkalmazva vizsgálták meg Kárpátalja településeit a meghatározott metrika alapján, és hozták létre az alábbi csoportosítást:

1. Majdnem tisztán magyarlakta települések.
2. Magyar többségű, de jelentős más nemzetiséggel rendelkező települések.
3. Közel fele részben magyarlakta nagy települések.
4. Kis arányú, de nagyszámú magyarsággal rendelkező nagy települések.
5. Közel fele részben magyarlakta falvak.
6. A szórvány magyarság települései.
7. Kiszámú, de jelentős arányú magyar kisebbség lakta aprófalvak.
8. Számottevő magyar közösséggel nem rendelkező települések.

Az első hét csoporthoz tartozó összesen 124 település értelmezhető magyarlaktának. A jelenlegi közigazgatási beosztás figyelembevételével a magyarlakta települések a következő közigazgatási egységeken belül helyezkednek el (1. ábra):

- 66 település a Beregszászi járásban;
- 32 – az Ungvári járásban;
- 10 – a Munkácsi járásban;
- 6 – a Rahói járásban;
- 4 – a Técsői járásban;
- 1 – a Huszti járásban;
- Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt és Csap megyei alárendeltségű városok.

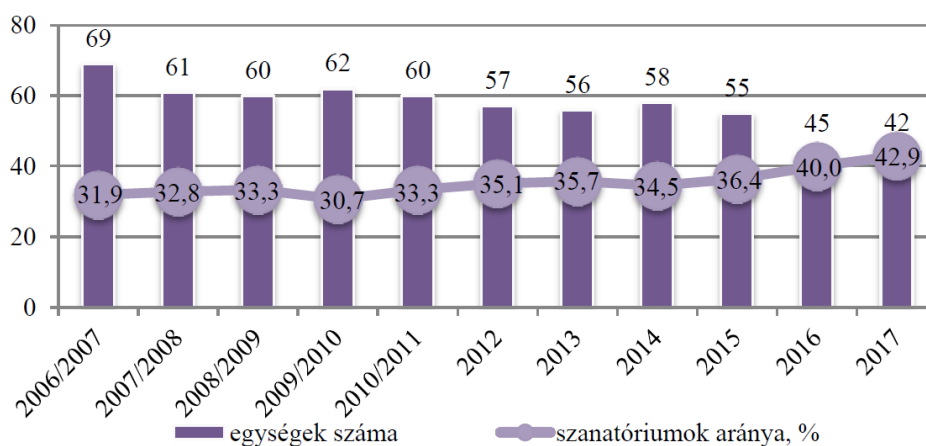
1. ábra. Kárpátalja magyarlakta településeinek elhelyezkedése

Forrás: Saját szerkesztés

6.2. Kárpátalja turizmusának terméktípusok szerinti kínálti elemei

6.2.1. Egészségturizmus

Kárpátalja gazdag ásvány- és termálvízforrásokkal rendelkezik, amelyek jó alapot biztosítanak az egészségturizmusnak. Az adott erőforrások hasznosításához szükséges kutatói és infrastrukturális háttérrel még a szovjet időszak során hozták létre. Ukrajna függetlenségének kikiáltásától egészen 2008-ig az egészségturisztikai létesítmények száma folyamatosan növekedett, azóta viszont egy csökkenő tendencia van érvényben (2.ábra). Bár az adott intézmények száma és ebből adódóan a befogadóképesség is folyamatosan csökkent, a szolgáltatást igénybe vevők száma növekvő tendenciát mutat (Головне Управління Статистики у Закарпатській Області 2018).

2. ábra. A speciális szálláshelyek számának változása Kárpátalján

Forrás: Головне Управління Статистики у Закарпатській Області 2018; Sass E. 2019a

A rendszerváltást követő időszak helyi egészségturizmusának alapját a többnapos, hetes kúrákat és egészségügyi kezeléseket biztosító szanatóriumok, gyógyfürdők, gyógyüdülők, rekreációs övezetek alkották. Jelenleg egy sokkal diverzebb szolgáltatáspalettát figyelhetünk meg, lényegében az egészségturizmus már

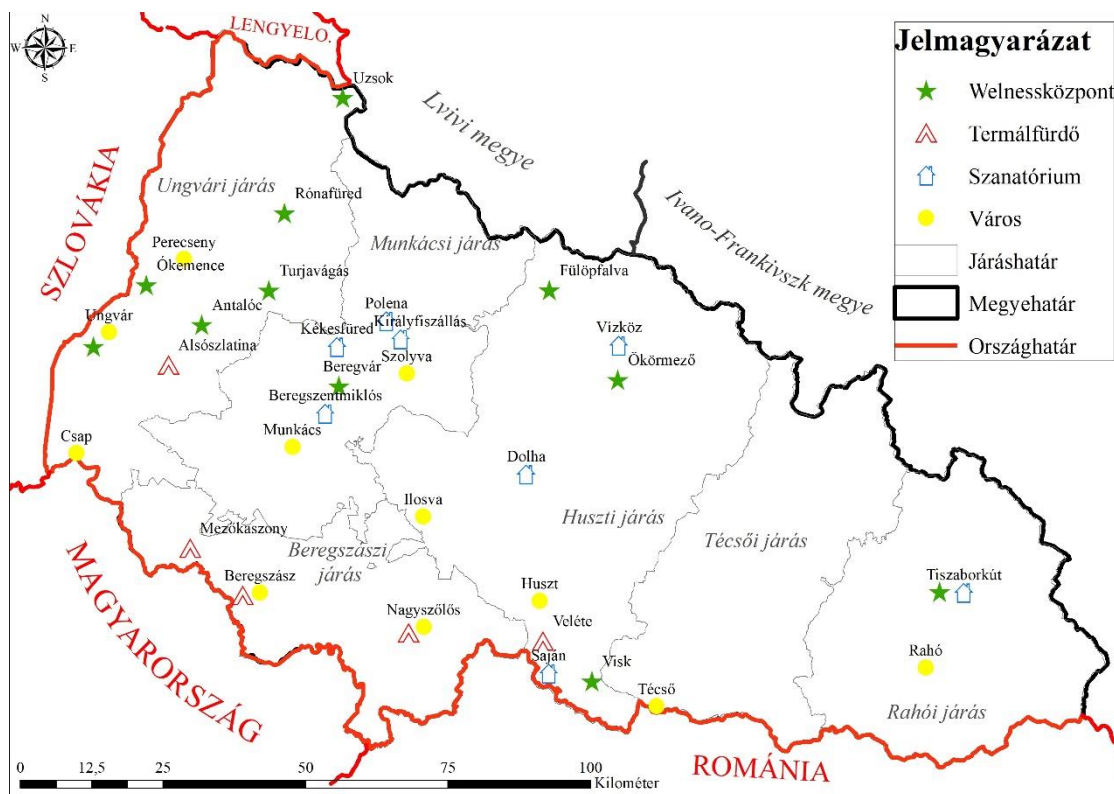
gyűjtőfogalomnak tekinthető, amelynek részét képezi a gyógy- és a wellness-turizmus is. Az újonnan létrehozott vagy esetleg „ránctelven” átesett létesítményekben igénybe vehető SPA és wellness szolgáltatások megjelenése egy sajátos jelenség Kárpátalja egészségturizmusában, főleg annak tükrében, hogy a kialakítás terén különösen nagy törekvések figyelhetők meg a kárpátaljai egyediség megőrzése tekintetében (Sass, 2019a).

Gyógyturizmus

A kárpátaljai gyógyturizmus alapját a több évtizede működő szanatóriumok és gyógyüdülők alkotják (3. ábra), amelyekben a gyógykezelések és -kúrák elsősorban az ásvány-, másodsorban pedig a termálvíz jótékony hatására épülnek. További kedvező tényezőként megnevezhető a hegyvidéki nyugodt környezet és a tiszta levegő is. A kezelések és a gyógyítás zömében a balneoterápián, klímaterápián, iszapkezelésen és az egészséges táplálkozáson alapszik (Golovko et al., 2017). A legjelentősebb szanatóriumok és egészségközpontok a következő településeken találhatóak: Polena (Szonyácsne Zakarpatyje és Polena szanatóriumok), Királyfiszállás (Kvitka Polonini szanatórium), Beregszentmiklós (Kárpáti szanatórium), Kékesfüred (Szinyák szanatórium), Saján (Saján szanatórium), Tiszaborkút (Hirszka Tisza szanatórium), Vízköz (Verhovina szanatórium), Dolha (Borszava szanatórium) stb. (sanatorii-zakarpatia.com).

A termálfürdők kialakítása terén még jelentős potenciál áll rendelkezésre Kárpátalján, ugyanis számos feltárt és hasznosíthatónak vélt forrásra nem létesítettek komplexumot. Az évek során jelenleg is üzemelő termálfürdők jelentős változáson mentek keresztül, mint a kapacitásbővítés, úgy a minőségbiztosítás terén is. Ahogy a szanatóriumok, úgy a termálfürdők iránt is elsődlegesen belföldi kereslet mutatkozik. A legismertebb termálfürdők a következő településeken találhatóak: Alsószlatina (Termal Star Complex és Derenivska Kupil), Mezőkaszony (Kaszonyi Termálfürdő – Iváncsó Birtok, Eco Termál), Beregszász (Pacsirta Termálfürdő, Zakarpattya Sportkomplexum), Nagyszőlős (Teplika), Veléte (Tepli Vody). A szolgáltatások alapját a termálvizes medencék alkotják, de a létesítmények többségében lehetőség adódik ásványvizes

fürdőzésre, iszappakolásra, többféle szaunázási formára és egyéb gyógykezelésre, továbbá mindegyik helyen van mód élményfürdőzésre is (Sass, 2019a).

3. ábra. Kárpátalja fontosabb egészségturisztikai létesítményei

Forrás: Sass, 2019a alapján; saját szerkesztés

A kárpátaljai gyógyturizmus sajátos formája működött Aknaszlatinán, a vidék legnagyobb sókitermelő vidékén. Az adott településen működött az Ukrajnai és a Kárpátaljai Allergológiai Kórház, az Aknaszlatinai 8-as és 9-es sóbányák 300-320 m mélyen lévő egyik tárnájában kialakított speleoterápiás szoba (Szilágyi et al., 2006). Sajnos a kórház mára megsemmisült, ami elsősorban a bányák szovjet időkben történő gondatlan karbantartással magyarázható (Berghauer, 2012). Jelenleg a sósfürdőhelyek és a vízparton lévő fekete iszapra épül Aknaszlatina kiemelkedő turistaforgalma, melynek eredményeképpen 2017-ben Kijev és Aknaszlatina között közvetlen vonatjáratot indítottak a turisták részére. A kaotikus elrendezésű strandok és

üdülőhelyek halmaza a föld mélyén végzett munkálatokhoz hasonlóan nem tudatos tervezésre utalnak (Sass, 2019a).

Wellnessturizmus

Kárpátalja wellnessturizmusa jelentős vonzerője ellenére még mindig egy formálódó termék. Az adott termék iránt megnövekedett kereslet miatt az utóbbi években létesített hotelek és üdülőközpontok tervszerűen építették be kínálatukba a SPA és wellness szolgáltatásokat. E tevékenységet az intézmények megnevezésében is igyekeznek világossá tenni: Ungvárszkij Etno-wellness Hotel (Ungvár), Hotel Resort & Spa Kamelot (Ókemence), Bogolyvár Eco Resort & Spa (Antalóc), Publo Spa Hotel (Visk), Davir Spa Resort (Rónafüred), Girska Tysa Health Resort (Tiszaborkút) stb.. Számos intézmény wellness- és esetleg gyógyközponttal is rendelkezik: Troyanda Karpat (Beregvár), Grand Hotel Pylypets (Fülöpfalva), Recreation Complex Zhyva Voda (Ökörmező), Recreation Complex Uzhanski Kupeli (Uzsok), Voevodyno Resort (Turjavágás). A létesítmények széles szolgáltatás-palettája esetenként össze is tudja zavarni az odalátogató turistákat. A legnépszerűbb szolgáltatások a következők: termál- vagy ásványvizes fürdőzés, különböző szaunák, gőzfürdő (kárpáti és oroszfürdők), többféle masszázs, szépségápolás, ásványvizes ivókút, sókamra, lovasterápiák, életmód-tanácsadás, edzőterem, konferencia-szolgáltatás, étterem. A kárpátaljai wellness egyik sajátossága hagyományos üstben fürdés, vagy a „csánozás”. Az adott tevékenység során az emberek egy hegyi forrásvízzel és gyógynövényekkel megtöltött, tűzifával folyamatos melegen tartott üstben lubickolnak. Ez egy igazi kuriózum, speciális turistacsalogató vonzerő úgy a belföldi, mint a külföldi turistáknak (Sass, 2019a).

6.2.2. Aktív turizmus

Természetjárás, bakancsos turizmus

A kedvező morfológiai adottságok és a sajátos periférikus helyzet kiváló lehetőséget képeznek a gyalogtúrák lebonyolítására Kárpátalja területén. A többnapos, napi 40–45 km-es szakaszokat tartalmazó megmérettetéstől a téli, családi vagy akár tematikus (például a Tisza forrásvidéke, az Árpád-vonal) gyalogtúrák lebonyolítása is megoldható (Berghauer & Gyuricza, 2010).

A Csornohora vonulat vidéke foglalja magában a legismertebb gyalogtúra útvonalakat, ahol hat 2000 m-t meghaladó csúcs is található: Hó-vár [Hoverla] 2061 m, Brebeneszkul 2035 m, Iván Pop [Pip Ivan] 2029 m, Kőhavas [Petrosz] 2020 m, Ősztető [Hutin-Temnatik] 2017 m, Rebra 2007 m. A közismert 2000 m fölötti csúcsokon kívül a természetjárók előszeretettel keresik fel a nem kevesebb kihívást jelentő, természeti szépségekben, látnivalókban bővelkedő Bölényhavast [Turkul] (1932 m), Breszkult (1910 m), Iker-Havast [Bliznica] (1881 m), Spicit (1883 m), Dzembronyat (1877 m), Sztrimcseszkat (1872 m) és akár a pár 100 m-rel alacsonyabb Pokolbércet [Pikuj] (1408 m) is. A vidék hegycsúcsainak meghódítása nem igényel különös fizikai felkészülést és speciális felszerelést, viszont kellemes időtöltést jelent tavasztól őszig. A túraútvonalak választéka széleskörű, így mindenki megtalálhatja a saját fizikai erőnlétének megfelelő lehetőségeket (www.tourclub.com.ua; TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATIA).

Kedvelt túracélpontok a túrázók körében a történelem során fontos szerepet játszó hágók (pl. Vereckei- (839 m), Tatár- (931 m), Uzsoki- (889 m), Volóci- (1110 m)), illetve szívesen keresik fel a régi Magyar-Lengyel, Cseh-Lengyel határterületeket, a hegyvidéki tavak környékét (Brebeneszkul, Neszamovite) és a Gorgánok gerincén kiépített turistaösvényeket is (Szilágy et al., 2006; Marchenko et al., 2008; Sass, 2019a; <http://www.turkul.com>).

Az utóbbi pár évben erőteljes lendülettel fejlődött a természetjárás mozgalma a helyi lakosság körében is. Ez elsősorban az olyan szervezetek megjelenésével köthető össze, mint a Kárpátjáró és a Kárpátaljai Hazajáró Egylet. A szóban forgó szervezetek

évente több különböző nehézségű és időtartamú gyalogtúrát szerveznek, amelyek segítségével igyekeznek szélesebb körben megismertetni Kárpátalja természeti kincseit (Berghauer, 2020b).

Síturizmus

Kárpátalja kedvező domborzati és éghajlati viszonyai elméletileg lehetővé teszik a téli sportok fejlesztését. Mivel az Ukrán-Kárpátok Ukrajna egyetlen síelésre alkalmas hegysége, ezért a kereslet elsősorban a belföldi turistákra épít (Berghauer, 2010).

A megye területén több mint 70 sífelvonó áll rendelkezésre, a sípályák átlagos hossza több mint 700 m, igaz a legnagyobbak elérik az 1800 m-t (Padóc) is, továbbá a kezdők és gyermekek számára 75-150 m hosszú pályák is adóttak (Királymező, Hajasd). Kárpátalja és egyben az Ukrán-Kárpátok legmagasabban fekvő sípályája a Drahobrát a megye keleti részén, nem messze Kőrösmezőtől helyezkedik el. Az orosz-ukrán háború kiéleződése előtt egyre nagyobb érdeklődést keltettek a vidék síterepei a külföldi turisták körében is, viszont azok elsődleges úticélja a szomszédos Ivano-Frankivszki megye területén lévő és az európai színvonalnak is megfelelő Bukovel (www.karpataljaturizmus.info; Tarpai, 2013; Sass, 2019a).

Kárpátalja síturizmusának számos hátráltató tényezővel kell szemben néznie, amelyek közül az infrastrukturális elmaradottság és az információhiány a legfenyegetőbb. Gyakorlatilag nincsenek adatok a síterepek működését illetően, így a turisztikai termék fejlődését csak közvetlen környezet alapján lehet megítélni. Mindezek ellenére a megye befektetési terveiben a síturizmus prioritást élvez és a fejlesztési elképzelésekben tetten érhető a szolgáltatások komplex, más turisztikai termékekkel is felvonultató elképzelések sora is (Berghauer, 2012). Igaz, nem minden fejlesztés arat osztatlan sikert, például a Szvidovec környékére tervezett modern síközpont megvalósítását a helyi lakosság és a természetvédő szervezetek is rossz szemmel nézik, elsősorban a terület védett státusza miatt (freesvydovets.org).

Lovasturizmus

A kárpátaljai lovasturizmus elsősorban a hegyvidékre koncentrálódik. A lovastúrák időtartama változó, általános kitétel a kísérők jelenléte. Érdekes opció a lovas gerinctúrák, amelyek a magasabb vonulatok glaciális morfológiai elemeit mutatják be. Kárpátalján ezenkívül jó néhány olyan szervezet működik, ahol lovasturisztikai szolgáltatást nyújtanak (pl: «Iszki» öko-üdülő). A lovasturizmus infrastruktúrájának kiépülése és a lovasterápiák meghonosodása jellemzi például a szanatóriumokat és annak környékét. Lovaglásra, lovastúrákra, esetleg lovaskocsikázásra, télen lovas szánnal való közlekedésre van még lehetőség a Técsői (Bustyaháza), az Ungvári (Börvinges, András háza, Viharos), és a Huszti (Felsőszinevér, Alsóhidegpatak Szobatin) járásokban. Kárpátalja lovasturizmusának a hucul lovon történő lovaglás az egyik jellemző, egyedi kínálati eleme (Szilágy et al., 2006; Marchenko et al., 2008; TOURIST ROUTES OF TRANSCARPATHIA).

A síkvidéki lovasturizmus bázisa a Beregszászi járásban megrendezett lovasfesztiválok, rendezvények (pl. KurucFeszt és Lovasnap (Tiszapéterfalva), melyek főszereplői a Szelíd Lovas Központ jámbor lovai. A központ Nagyszőlős határában található és változatos szabadidős tevékenységet kínálnak az ide látogatóknak: lovasoktatás, ijászat, lovastábor, lovastúrák stb. Ezen kívül lovasterápiával is foglalkoznak, ami a központ egyik fő profiljává kezd válni (www.selid.org; Sass, 2019a).

Kerékpáros turizmus

Kárpátalja kerékpáros turizmusának kínálata az egynapos, 30-50 km-es túráktól a hat napig tartó túrákkal 200-220 km-es túrákon át, gerinctúrákat (Bliznyica, 1881 m.) is tartalmaz. Évente több versenyt, kerékpármaraton, éjszakai túrákat is szerveznek gyerekeknek, felnőtteknek (www.karpataljaturizmus.info).

A nemzetközi szinten értelmezett, kiépített, információs táblákkal ellátott kerékpárutak Kárpátalján hiánycikknek tekinthetők, ezért az esetek többségében a forgalom által használt keményburkolatú, illetve földes utakat kell igénybe vennie a

kerekpáros turistáknak. Az utóbbi években nemzetközi támogatással, sikerült csekély hosszúságú kerékpárutakat létesíteni az ukrán-magyar határ menti területeken (Sass E. 2019b).

Manapság Kárpátalja több városában, településén, üdülő- és sportkomplexumaiban, szanatóriumaiban lehetővé vált a kerékpárkölsöngzés. 2013-ban kiadtak egy ukrán-magyar-angol nyelvű térképes útikönyvet, amely tartalmazza Kárpátalja 20 legjobb kerékpárútvonalát. Ugyanebben az évben lezajlott egy kerékpáros idegenvezető képzés is. Továbbá három kerékpártúra-útvonal szerepel Kárpátalja Turistaútvonalai között is, illetve egy határon átnyúló Beregvidék örökségtúra elnevezésű kerékpáros útvonal is kidolgozásra került a Nyírségi Turista Egyesület és a Nemzeti Együttműködési Alap segítségével (Kashirina O. 2013; www.karpataljaturizmus.info;_Sass E. 2019b).

Víziturizmus

A kárpátaljai víziturizmus kínálatának főbb elemeit a vadvízi evezés/rafting, a vízparti üdülés és a horgászat alkotja. A horgászat elterjedt időtöltési forma a hegyvidéken és a síkvidéken egyaránt. Emellett az erdőgazdaságok és nagyobb vendéglátó egységek pisztrángtelepeket is üzemeltetnek. Vadvízi evezést és a vízitúrákat elsősorban a Tarac folyón és a Tisza felső szakaszain szerveznek. 1990-től Kárpátalja is része a Nemzetközi Tisza Túrának, 2018-ban az adott rendezvénynek volt egy Rahó–Bustyaháza előtúrája is, amely előtt a kalandra vágyó résztvevők gyalogtúrát tehettek a Fekete-Tisza forrásához. A kárpátaljai szakasz Bustyaházától Tiszaújlakig tartott (<http://www.turkul.com>; <http://www.tourclub.com.ua>; www.tirpakturista.hu).

Több mesterséges tó is (Horboki-, Pisztraházi (Pisztraljove)-, Fornosi-, Beregkisalmási (Zaluzs)-víztározók, Dédai-tó, Fehér Amur-tó, Sajáni-tó stb.) található a megye területén, ahol biztosítottak a horgászat, a csónakázás, a vízibiciklizés feltételei. Némelyik tó körül (Dédai-, Sajáni-tó stb.) teljes mértékben kiépültek a nyári üdülés, pihenés és szórakozás feltételei, s ezért kedvelt helyekké váltak a belföldi turisták körében, illetve egyre több külföldi turista is felfedezi e helyeket.

Napjainkban a Dédai-tó környékére kiépült üdülőövezet fokozott figyelmet von magára. Az egykori homokbánya helyén létesített mesterséges tó környékén jelenleg két részegység működik: a strand jelleget képviselő Bumeráng és a „Bora-bora” öko-üdülőhely. A kedvezőnek mondható infrastrukturális feltételek és a fontosabb termálturisztikai létesítményeknek való közelség lehetővé tette azt, hogy az adott egységek számottevő opcióként jelennek meg a belföldi turisták időtöltésének szempontjából. Továbbá az adott viziturisztikai egységek jelenléte elősegítette a helyi falusi turizmus 2014 utáni fennmaradását (Berghauer, 2020b).

A vízhez kötődő pihenési és szórakozási lehetőségeket nyújtanak még a kárpátaljai aquaparkok: Ungváron (Aqua Rio Park), Técsőn (Waterpark Marina), Dédában (Aquapark Horus, Bora Bora) és Mezőkaszonyban (Sass, 2019a).

6.2.3. Falusi turizmus

A falusi turizmus fejlődése Kárpátalján a rendszerváltást követő időszakban kezdődött, elsősorban az időszakra jellemző gyér és rossz minőségű szálláshelykínálat ellensúlyozásának érdekében. A vidék magyarok által lakott települései (Mezővári, Visk, Nagybakta, Bene) mondhatni országos szinten is fontos szerepet játszottak az adott ágazat indítása terén. Napjainkra a szálláshelykínálat jelentős mennyiségi és minőségi fejlődésen ment keresztül, a falusi turizmus által kínált ár/érték arány, a vendégszeretet és kulturális sajátosságok mai napig vonzóak bizonyulnak a turisták körében (Berghauer, 2009; Sass, 2019a).

Mivel Kárpátalja lakosságának túlnyomó többsége falvakban él, ezért a falusi turizmus fejlesztése kézenfekvő, továbbá a helyi lakosság szemszögéből gazdaságilag is jövedelmező/jövedelemkiegészítő tevékenységnek mondható. Ukrajnában sajnos nincsenek hivatalos adatok az adott termék működését illetően, ahogy az általános keresleti mutatóknál itt is csak a nagy szórást (300-3000 vendégház) mutató szakértői becslésekre lehet hagyatkozni. Továbbá szükséges megjegyezni azt is, hogy a falusi turizmus törvényi háttere mai napig nincs rendezve az országban, igaz voltak erre irányuló próbálkozások (2004-2007; 2015-2017) is (Berghauer, 2012; Sass, 2019b).

Ezek alapján nem véletlen, hogy a vidék falusi turizmusa sajátos módon fejlődött. Ha a szakma követelményeit vesszük figyelembe, akkor a kárpátaljai falusi turizmus (egyres esetektől eltekintve) egyelőre a falusi szállásadással egyenértékű, mivel a vendégek többsége nem a rurális térségekre jellemző tevékenységek, hagyományok megismerése miatt keresik fel az adott létesítményeket, hanem az érintetlen és szép táj, a történelmi örökség, az aktív pihenési lehetőségek motiválják őket. A célterületen töltött időt is nem a fogadó településen töltik, hanem különböző kirándulások által ismerik meg a tágabb értelemben vett vidéket és nevezetességeit.

A hegyvidéki és a síkvidéki kárpátaljai falusi turizmus több tekintetben is eltér egymástól. A hegyvidéki, zömében ukránok által lakott területeken a falusi turizmus vendégköre egyértelműen a belföldi turisták köréből kerül ki. Valamilyen mértékben része a falusi életmód megismerése is, de nem az az elsődleges motivációs tényező. Általában az aktív és a kulturális turizmus vonzerőire épül, amely révén két főszezon, nyári és téri, alakult ki. A vendégkört zömében belföldi családi vagy baráti társaságok alkotják. Gyakran része a programnak egy-egy kárpátaljai kirándulás, melynek keretein belül a vendégek felkeresik a megye nevezetességeit (munkácsi vár, ungvári vár, bunkerek stb.) (Berghauer, 2012).

Kárpátalja síkvidéki területein még a koronavírus-járvány és az orosz-ukrán konfliktus kiéleződése előtt kialakult falusi turizmus vendégeinek túlnyomó többsége Magyarországról, esetleg más külföldi területekről érkezett, akik a helyi magyar falvakban szálltak meg (Mezővári, Bene, Visk, Beregdéda, Csetfalva). A hegyvidékkel ellentétben csoporttal (akár 40-50 fő is), vagy nagyobb társasággal érkeznek, és többnyire busszal közlekednek. Nagyobb szervezethez jellemző a síkvidéki falusi turizmus szereplőire, mind az utazásszervezőkre úgy a vendéglátókra is. Általában csillagtúra szerint mozognak a csoportok, amelynek során igyekeznek megismerni Kárpátalja történelmi emlékhelyeit és felfedezni a festői természeti környezetet (Berghauer, 2010; Szilágyi et. al., 2006). A korábban említett folyamatok miatt észlelhető egy vendégkörváltás, ami jelentős módosulásokat hoztak a síkvidéki falusi turizmusra is.

6.2.4. Kulturális és örökségturizmus

A kárpátaljai lakosság történelmi múltja, kulturális sokszínűsége és az őket körülvevő természeti adottságok szolgálják a vidék kulturális és örökségturizmusának táptalaját. A természeti adottságok közül mindenképp ki kell emelni azt, hogy a megye területének 80%-át alacsony- és közepmagas hegyek alkotják, ami a síkvidéktől ellentétes, sajátos életviteli formákat alakított ki. A történelem során a terület számos hatalomváltást megélt, de egy tényező sosem változott, az országon belüli periférikus helyzet. Nem is csoda, hogy a lakosság több mint 60%-a mai napig falvakban él. Emellett fontos megjegyezni a vidék nemzetiségi és vallási sokszínűségét is. A fentiek hatására létrejött kulturális értékeket a következőképpen csoportosíthatjuk: várak, várromok és kastélyok, történelmi emlékhelyek, szakrális építészet, múzeumok és tájházak, fesztiválok és rendezvények.

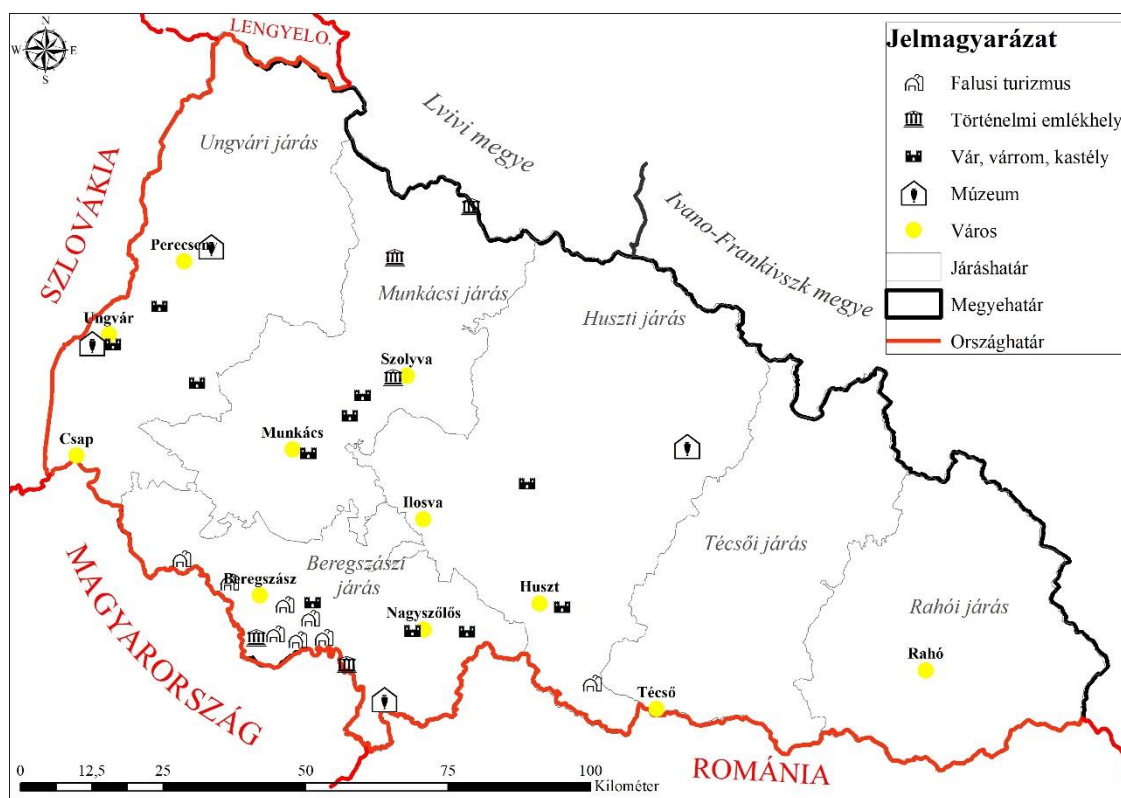
A kulturális és örökségturizmus valós súlyát nehéz megbecsülni Kárpátalján, ugyanis egyes konkrét esetektől eltekintve (munkácsi vár, ungvári vár) nincsenek hivatalos forgalmi adatok. Támpont, adat esetenként más, nem hivatalos forrásokból is származhat (esettanulmányok, szervezetek adatai). Továbbá a megye egyes vonzerőinek jelentőségét, idegenforgalmi súlyát jól tükrözik az utazási irodák programjaikban megjelenő, vagy azok fókuszpontjában lévő kulturális és örökségturisztikai helyszínek (Berghauer & Fodor, 2014).

Várak, várromok és kastélyok

A megyében fellelhető várak (munkácsi, ungvári, nevickei, dolhai) és várromok (huszti, szerednyei, nagyszőlősi, királyháza, kovászói) helyzete, sűrűsége jól jelzi, hogy a vidék a múltban fontos stratégiai szerepet töltött be (4. ábra). A megyében idegenforgalmi szempontból két vár emelhető ki: a munkácsi (284 ezer látogató/év) és az ungvári (163 ezer látogató/év) (Berghauer & Fodor, 2019). A munkácsi vár neve a történelmi események kapcsán erősen fűződik a Rákóczi és a Zrínyi család tagjaihoz, míg az ukrán turisták elsősorban, védelmi rendszeréről, „palánk”-várként ismerik e vonzerőt. A hadászati, stratégiai funkciókon túl a 18–19. században börtönként

működött, de a 20. század második felében volt itt mezőgazdasági szakiskola is, majd az 1970-es évektől vált turisztikai célponttá. A munkácsi vár idegenforgalmi sikeréhez hozzájárult, hogy jó állapotban maradt fenn, több kiállításnak, borospincének ad otthont, területén rendszeresen a különböző turisztikai rendezvények (pl. Zrínyi Ilona és Thököly Imre menyegzője) (Berghauer & Fodor, 2018).

Az ungvári vár Kárpátalja másik olyan védelmi objektuma, amely turisztikai szempontból közkedvelt látnivaló. A korábbi hadászati funkció mellett, a 18. század második felétől görögkatolikus papi szeminárium is működött itt, majd a 20. század második felében ez az intézmény is turisztikai szerephez jutott. Falai között üzemel a Kárpátaljai Helytörténeti Múzeum és Képtár több kiállításával, valamint a közelmúltban nyitották meg a vár alagsorában a borospincét. A vár és az egykori várkert területén kialakított skanzen jól kiegészítik egymást és nagyban hozzájárulnak Ungvár turisztikai ismertségéhez (Deschmann, 1990, <https://www.zkmuseum.com>).

4. ábra. Kárpátalja fontosabb kulturális turisztikai vonzerői

Forrás: saját szerkesztés

A többi kárpátaljai vár idegenforgalmi hasznosítása szintén napirendi pontként szerepel a megyei fejlesztési hivatalnál és jelenleg is tart az Ungvártól 12 kilométerre lévő nevickei vár restaurálása (<http://karpat.in.ua>). A kárpátaljai romvárak többsége (huszti, szerednyei, nagyszőlősi, királyházai, kovászói) állapotukból fakadóan az alacsony és nagyon alacsony hasznosítási kategóriákba sorolható. Ennek ellenére vonzerőként gyakran megjelennek az utazási irodák kínálatában.

A várakon kívül Kárpátalján közel tucatnyi kastély, kúria is található, melyek többsége a megye síkvidéki részén helyezkedik el. Közülük a legismertebbek: a beregvári Schönborn-kastély, a nagyszőlősi Perényi-kastély, a munkácsi Rákóczi-kastély, a beregszentmiklósi Telegdy–Rákóczi-várkastély, a beregszászi Bethlen–Rákóczi-kastély és a Schönborn-vadászkastély. A legtöbb kastély és kúria funkció nélkül áll, vagy teljesen más szerepet tölt be. Pozitív példaként említhetjük ki a beregardói Perényi-kastélyt (amely 2020-as felújítását követően kulturális, oktatási és művelődési célokat szolgál), vagy a beregszentmiklósi Telegdy–Rákóczi várkastélyt, melynek fejlesztéséért helyi festőművészek fogtak össze (Berghauer & Fodor, 2018; <https://karpatinfo.net.ua>).

Történeti emlékhelyek

A megye turisztikai kínálatában fontos szerepet töltenek be a történelmi emlékhelyek. A síkvidéken több neves eseménynek, csatahelyszínnek állítanak emléket obeliszkek, emléktáblák. A történelem idővonalát végig tekintve találunk közöttük Árpád-kori temetkezési helyet (Tiszacsomán, Szolyván), a szabadságharcok eseményeit megörökítő emlékhelyeket (Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) – Tiszaújlaki Turul-emlékmű), a hágók környékén pedig az I. és a II. világháború eseményeinek emléket állító objektumokat (védvonalak, honvédtemetők). Különleges érték a magyar közösség számára a zarándokhelynek számító Vereckei millecentenáriumi emlékmű.

A történelmi emlékhelyek idegenforgalmi jelentőségét nehéz megbecsülni, hiszen forgalmukról nincsenek hivatalos adatok. Az utazásszervezőknél szerzett tapasztalatok alapján a fentiek sorából kiemelhető az Árpád-vonal bunkerrendszere

Felsőgerebennél, amely az utóbbi 7-8 évben vált a megye egyik kiemelt attrakciójává. Egy helyi vállalkozó kezdeményezésére, ma már akár idegenvezető kíséretével is, a bunkerrendszer közel 750 méteres földalatti szakasza látogatható (Berghauer & Fodor, 2018).

Fesztiválok, rendezvények

Jelentős tömegeket mozgatnak meg a Kárpátalján megrendezésre kerülő fesztiválok, rendezvények. Annak ellenére, hogy több mint 500 fesztivált és rendezvényt szerveznek a megyében, azok valós turisztikai súlyát nehéz megbecsülni. Egyrészt nincsenek hivatalos adatok a résztvevők számát illetően, másrészt nehéz reálisan felmérni a vendégkört. Egy, a kárpátaljai magyarság életterében végzett kutatás (Berghauer & Tóth, 2019a) adatai alapján a vendégek több mint 60%-a helyi, illetve az adott járásból érkezik. Nagyon alacsony a fesztiválok, rendezvények nemzetközi vonzása.

Általánosan elfogadott, hogy a rendezvények és fesztiválok a turisták körében nem tekinthetők elsődleges mozgatóerőnek, az esetek többségében csak kiegészítő programot képeznek. Problémát jelent továbbá, hogy a szervezés, az események koordinálása nem egységes rendezvénynaplót alapján történik, és az időpontok sokszor évről évre változnak (Berghauer & Fodor, 2014).

A fesztivál és rendezvényválaszték ugyanakkor nagy és sokszínű: művészeti fesztiválok (például: tánc, színház), zenei fesztiválok, gasztronómiai és italfesztiválok, vallási fesztiválok, sportrendezvények és egyéb fesztiválok. A legtöbb fesztivált a megye síkvidéki részén szervezik az Ungvári, a Beregszászi és a Munkácsi járásokban és a fesztiválok többsége a nyári időszakban kerül megrendezésre (Berghauer & Tóth, 2019a).

Múzeumok

Kárpátalja kulturális örökségének megőrzését a hivatalos adatok alapján 16 múzeum valósítja meg. A magánkézben lévő, a statisztikában nem nyilvántartott

helyszínek száma viszont ennél jóval több, szakértői becslések szerint 80 fölé tehető. A múzeumok nagyjából néprajzi, illetve képzőművészeti jellegűek, de található közöttük földtani, könyvtörténeti, zoológiai, erdészeti és történelmi gyűjtemény is. A legjelentősebb kiállítási anyaggal rendelkező kárpátaljai múzeumok a szovjet időszakban jöttek létre. Ezek közé tartozik az Ungváron a várban működő Kárpátaljai Honismereti Múzeum (1945) és a szomszédságában lévő Szabadtéri Néprajzi Múzeum (1970). Nagy idegenforgalmi jelentősége van a rendszerváltást követően létrehozott Munkácsi Történeti és Néprajzi Múzeumnak (1993) is, amely a munkácsi várban kapott helyet. A megye változatos nemzetiségi, nyelvi, vallási összetételű lakosságának szellemi örökségét mutatja be a Tiszaháti Tájmuzeum (amely a kárpátaljai és a tiszaháti magyarság népi kultúráját tárja fel) és a Drugetházán található Lemkiviszka Szadiba Múzeumház (amely a lemkek anyagi és szellemi kultúráját örökíti meg). A különlegességek sorába tartozik az Ökörmezői járásban található Alsókalocsa település, amely tíz különböző múzeummal rendelkezik: Szent Lélek Temploma Múzeum, Iván Olybraht Múzeum, „Öreg falu” Múzeum, „Szovjet iskola” Múzeum, „Cseh iskola” Múzeum, „Alsókalocsai kisvasút” Múzeum, „Az internacionalista katonáknak” Múzeum, „Staer bunkere” Múzeum, Árpád-vonal Múzeum, „Alsókalocsai bokros” Múzeum (Berghauer & Fodor, 2014; <https://www.karpaty.info/ua/>).

A múzeumok egyes, a fentiekben már szemléltetett példáktól eltekintve, nem számítanak elsődleges turisztikai vonzerőnek Kárpátalján, de növekvő számuk is jól jelzi, hogy a vidék szellemi kultúrája jelentős idegenforgalmi erőforrással rendelkezik. A múzeumok többsége már ma is képes kiegészítő, másodlagos vonzerőt biztosítani és ezáltal a kárpátaljai utazások teljesebbé, színesebbé tehetők.

6.3. Kárpátalja turizmusának keresleti mutatói

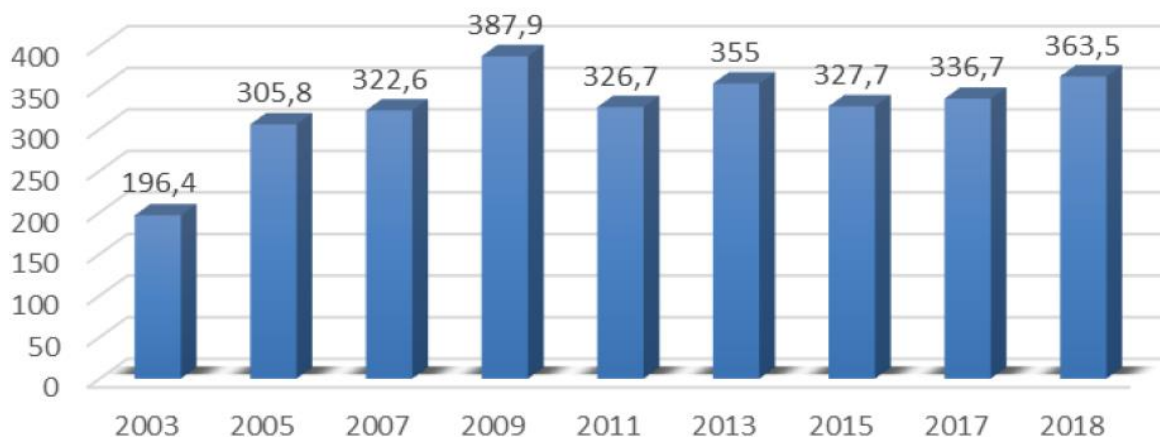
6.3.1. Kárpátalja turistaforgalmának elemző bemutatása

Már a koronavírus-járvány és az orosz-ukrán konfliktus kiéleződése előtt is nagy problémát okozott Ukrajna és azon belül Kárpátalja turistaforgalmának elemzése, mivel a hivatalosnak tekinthető forrásokban nagyon szélsőséges adatokkal találkozhatunk.

Továbbá tetézi az adott helyzetet az is, hogy a Megyei Állami Statisztikai Hivatal által külön állományként kezelt, államilag bejegyzett turisztikai vállalkozások, kereskedelmi szálláshelyek és az egészségturizmus adatait tünteti fel, de az számottevő részét titkosították Ukrajna Törvénye „Az állami statisztikáról” betartása érdekében. Vagyis az amúgy is fennálló adathiányt tovább tetézték. A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Turisztikai és Üdülési Főosztálya által is napvilágot látnak adatok a megye idegenforgalmával kapcsolatban, amelyek a vidék mondhatni „teljes” turistaforgalmát demonstrálják, de itt is csak a jogi személyek által közölt adatok alapján. Így sajnos az egyéni vállalkozókkal kapcsolatos adatok jelenleg ismeretlenek, amelyeket alap kutatásokkal és szakértői becslésekkel lehet kiegészíteni. Továbbá meg kell említeni az országos szinten magas fekete- és szürkegazdaság mutatóit is, amelyek miatt szintén nehéz hitelt érdemlő becsléseket készíteni (Berghauer & Fodor, 2014).

Általánosan elterjedt megjegyzés, hogy a turizmus Kárpátalja húzóágazata, amit sajnos a hivatalos állami statisztikában szereplő adatok alapján nem lehet alátámasztani a számok csökkenő tendenciái miatt. A meglévő adatok alapján elmondható, hogy a 2000-es évet követően jelentős mértékben megváltozott a vidék idegenforgalmi vállalkozásainak szolgáltatását igénybe vevő turisták motivációja. Míg korábban hivatalos vagy nem konkretizált (túlnyomó többségben csencselés) ügyben történő utazások alkották a teljes minta $\frac{3}{4}$ -ét, napjainkra az adott kategóriák mutatói teljesen elhanyagolhatók. Bár a 2019-es év túlságosan is alacsony (28 ezer) mutatói nem tükrözik a valóságot, arányában viszont reprezentálják az orosz-ukrán konfliktus turizmusra gyakorolt hatásait (2014-től kezdve), különös tekintettel a nemzetközi turistaérkezésre (Berghauer, 2011; www.uz.ukrstat.gov.ua, Berghauer, 2020a).

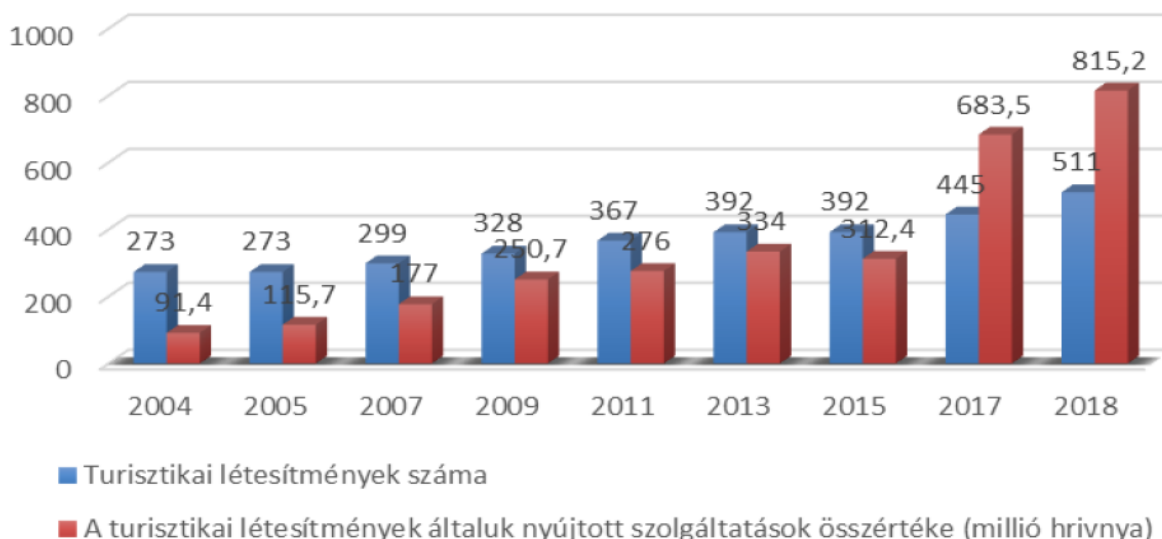
A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Turisztikai és Üdülési Főosztálya által közölt adatok egy kicsit közelebb állnak a realitáshoz, vagyis Kárpátalja turistaforgalma a 2018-as évben 363,5 ezer fő volt (5. ábra). Egy harmadik turistaforgalmi mutató is meghatározásra került, ugyanis az adott főosztály felkérésére egy szakértői csoport monitoring felmérést végzett, amely eredményei alapján Kárpátalja turistaforgalmát két millió főre becsülték. Természetesen utóbbi adat hangzott el legtöbbször a megyei vezetés kommunikációs eszközein keresztül (Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája a 2021-2027 közötti időszakra, 2019).

5. ábra. Turistaforgalom Kárpátalján 2003-2018 között (ezer fő)

Forrás: Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája a 2021-2027 közötti időszakra, 2019, Berghauer, 2020a

A Kárpátaljára érkező turisták ellátását 511 turisztikai létesítmény biztosítja, amelyek száma az évek során jelentős mértékben emelkedett (6. ábra). Az adott növekedés a kisebb, zömében magántulajdonban lévő intézmények elterjedésével magyarázható, továbbá érdekesség, hogy az intézmények csekély része (2%) volt külföldi tulajdonban, ami Ukrajna sajátos gazdasági környezetének tudható be. Nem csak a létesítmények terén volt növekedés, hanem az idegenforgalom által generált bevételek terén is, ugyanis a 2004-2018 időszakban azok majdnem megtízszereződtek (91,4 millió hrvnyáról 815,2 millió hrvnyára), igaz meg kell említeni azt is, hogy az adott időszakban a hrvnya jelentősen inflálódott (Berghauer, 2020a; Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája a 2021-2027-es évre, 2019).

6. ábra. Kárpátalja turisztikai létesítményeinek száma és az általuk nyújtott szolgáltatások összértéke (2004–2018)

Forrás: Berghauer, 2020a; Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája a 2021-2027 közötti időszakra, 2019.

6.3.2. A turisztikai kereslet sajátosságai

Kárpátalja turizmusára a nyári és a téli főszezon a jellemző, amelyek közül egyértelműen előbbi rendelkezik nagyobb forgalommal. A három nyári hónapban érkezik a turisták közel 40%-a, és ha hozzátesszük a közvetlen előszezonnként funkcionáló májust és az utószezonnként megjelenő szeptembert, akkor az adott mutató meghaladja az 55%-ot is. Az adott időszakból amúgy is jelentősen kiemelkedik a júliusi hónap, amelyre általában az éves forgalom több mint 15%-a esik. A téli főszezon sajnos egyenletesen nem érvényesül a megye teljes területén, elsősorban a hegyvidékre koncentrálódik és nagyban függ a lehullott hó mennyiségétől is. Az adott szezon általában december végétől január közepéig-végéig tekinthető jelentősnek, mivel a szláv lakosság zöme a Júlián naptár szerint számított Karácsonyt és még a „régii” új évet is megünnepli, bár az utóbbi években jelentős mértékű, zömében politikai tevékenység zajlik a naptárak és az ünnepek egyesítésének irányában. Jellemző, hogy ezekben a hetekben a vendéglátó egységek teljes kapacitással működnek. A fent említett

folyamatok a koronavírus-járvány okozta korlátozó tevékenységek sem tudták jelentős mértékben megváltoztatni, igaz, hogy a 2020-as év kimagasló forgalmi mutatóját a korábbiakhoz ellentétben az augusztusi hónap mutatta (Berghauer & Fodor, 2014; Sass et al., 2023).

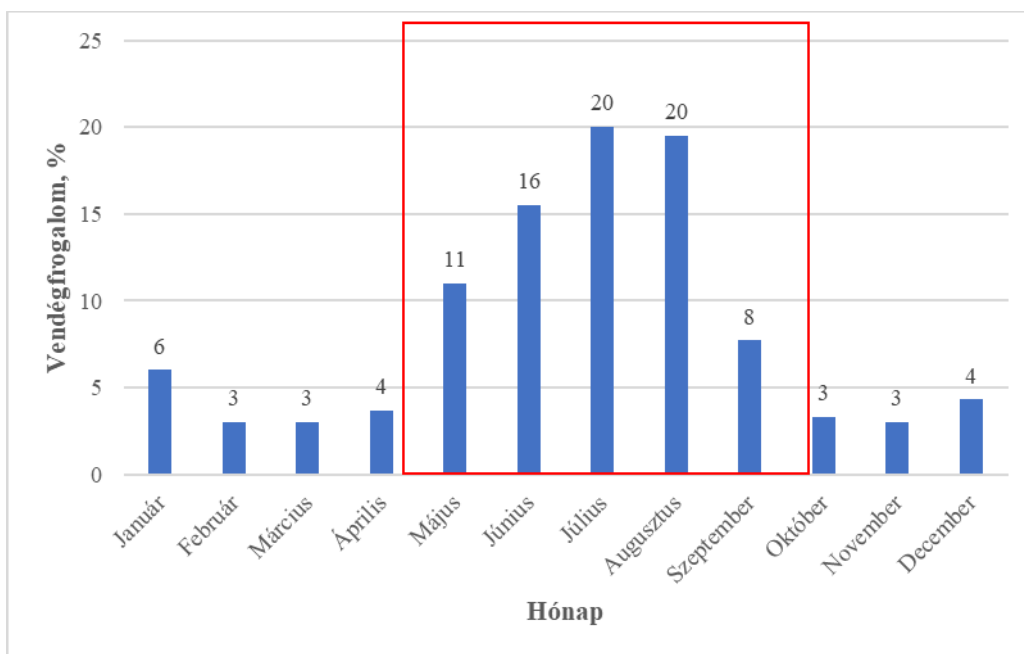
A fentieknél részletesebb adatokkal lelhetőek fel a kárpátaljai magyar élettér turisztikai folyamatairól (Gönczy et al, 2018; Berghauer et. al, 2019). A rendelkezésre álló adatok alapján kijelenthető, hogy a belföldi turisták alkotják a forgalom 70%-át, akik zömében a főváros, Kijev és környékéről, továbbá Lemberg (Lviv) megye területéről érkeznek. A külföldi turisták (30%) közül a kárpátaljai magyar élettérbe érkező vendégek köréből Magyarország számít kiemelt küldő területnek, a külföldiek közel 47%-át és a teljes vendégkör közel 14%-át adva.

A korábbi kutatások (Szilágyi et. al., 2006; Gönczy et al., 2018) eredményei alapján elmondható, hogy a két legfontosabb küldő terület (Ukrajna más megyéi és Magyarország) turistáinak vizsgálatánál jelentős mértékű különbségeket figyeltem meg. A belföldi turisták elsődleges motivációja a gyógyfürdők szolgáltatásainak igénybevétele és a pihenés, míg a magyarországi vendégek elsősorban történelmi helyszínek, a természeti látnivalók és az épített örökség megismerése miatt látogatnak Kárpátaljára. A nemi és életkori sajátosságok alapján elmondható, hogy mindkét esetben a turisták többsége nőnemű, igaz Ukrajna más megyéiből érkező turisták átlagéletkora alacsonyabb, mint a Magyarország területéről érkező turistáké. Mindkét kategóriánál a felsőfokú végzettséggel rendelkező városlakók alkotják az abszolút többséget. A belföldi turisták körében jóval magasabb a visszatérő vendégek aránya (80%, ellenben a magyarországi 32%-kal), igaz ez mintavételi sajátosságból is fakadhat (Gönczy et. al., 2018).

Az utazásszervezési sajátosságok alapján is jelentős különbségek figyelhetők meg, ugyanis a magyarországi turisták általában szervezett keretek között, csoportosan érkeznek és a megye síkvidéki területének falusi vendégházaiban szállnak meg, a belföldi turisták inkább saját maguk szervezik utazásaikat és sokkal diverzebb kép mutatkozik a szálláshelyválasztás területén is, igaz utóbbi években jelentős mértékben megnövekedett a szervezett keretek között lebonyolított utazások aránya a belföldi turisták között is. Közös jellemző viszont, hogy mind az ukrán (59%), mind pedig a

magyar (37,4%) turisták jelentős része a rokon/barát/ismerős véleménye alapján döntött a kárpátaljai utazás mellett (Gönczy et al., 2019).

A kárpátaljai magyar turisztikai élettérben elhelyezkedő szálláshelyek vendégforgalmának szezonális eloszlása alapján két fő szezont különíthetünk el: egy nyárit és egy télit. A létesítmények forgalmának 75%-át május és szeptember között, míg 10%-át december és január során bonyolítják le (7. ábra). A nyári főszezon a átlagosan megszokottnál is erőteljesebb, a téli pedig gyengébb, ami Kárpátalja síkvidéki területének jellegéből fakad, hiszen a helyi magyarság élettére nem esik egybe a megye télisport- és síturisztikai adottságait jól hasznosító hegyvidéki részével. A téli szezon különlegessége, hogy annak forgalma ráépül a karácsonyi és az újévi ünnepkörre, amelyből vidékünkön (még jelenleg is) kettő is van. Az ukrán lakosság nagyobb része vallási hovatartozása okán megünnepli a „régit”, Julián-naptár szerinti karácsonyt (január 7–8.) és újévet is (január 14.), ami jótékonyan hat az említett időszak szállásfoglalásaira (Szocska, 2007; Berghauer, 2012, Berghauer & Tóth, 2019b).

7. ábra. A kárpátaljai magyar turisztikai élettér kereskedelmi szálláshelyeinek vendégforgalmának éves megoszlása (2019)

Forrás: Berghauer & Tóth, 2019b

7. A KÁRPÁTALJAI TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK FEJLŐDÉSE ÉS A VIDÉK VALLÁSFÖLDRAJZI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA

7.1. A kárpátaljai római katolikus egyház történelme

A Szent István király által alapított egyházmegyék közül a mai Kárpátalja területe az 1009-ben megszervezett erdélyi egyházmegye része lett egészen 1346-ig, amikor is az adott terület az egri egyházmegye fennhatósága alá került. Egy 1332-ből származó vatikáni levéltári forrás szerint a vidéken több mint 50 katolikus templom volt (Németh, 1999b). 1804-ben VII. Piusz pápa jóváhagyása által, az egri egyházmegye kettéosztását követően létrejött a Szatmári Római Katolikus Püspökség, amely részét képezték a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő egyházközségek is (Németh, 2000).

A Trianoni-békeszerződést követően a vidék Csehszlovákia kötelékébe került és megalakult az ungvári apostoli kormányzóság. A kormányzóságot 1939. július 17-én szüntette meg a Szentszék (Bura, 2003). Dr. Scheffler János szatmári megyéspüspök Róma utasításának megfelelően szerte az egyházmegyében helynököket nevezett ki, így Kárpátalján is. Ezek a helynökök a püspök akadályoztatása esetén fel voltak hatalmazva az adott egyházi kerület irányítására. Pásztor Ferenc, a beregszászi fő esperes kapta a megbízatást (Németh, 1999a).

1944 őszén a szovjet csapatok bevonultak Kárpátaljára. Az 1945-ös adatok szerint akkoriban 48 latin szertartású pap tevékenykedett, akik közül még az adott évben hármat elhurcoltak. 1948-tól újabb letartóztatások történtek. Összesen 19 pap került a vádlottak padjára, többnyire a hazaárulás koholt vádjával. A bebörtönzöttek közül ketten nem éltek túl a megpróbáltatásokat (Németh, 2000).

Az itthon maradt papokat folyamatos megfigyelés alatt tartották. Bármikor letartóztathatták volna őket. A hatóságok csak minimális cselekvési szabadságot hagytak az egyház számára. Szentmisén és temetésen kívül semmilyen más tevékenységet nem végezhettek.

Új fejezetet nyitott Paskai bíboros 1989. május 25-i Ungvári látogatása. Ez annak függvényében is fontos mozzanat volt, hogy a Gorbacsov főtitkár által meghirdetett peresztrojka hatásaként a 80-as évek utolsó harmadában a korábbiakhoz képest több olyan eseményre is sor került, melyek azt hivatottak bizonyítani, hogy az átalakítás a megvalósítás fázisába lépett.

1988-ban ünnepelték a Kijevi Rusz megkeresztelkedésének ezer éves évfordulóját, amely államilag szervezett ünnepségre számos külföldi főpap érkezett. Paskai László a pápai delegáció tagjaként volt jelen. Csáti József, az akkori vikárius szintén a meghívottak között volt. Az adott rendezvény során alkalom adódott arra, hogy találkozzanak és megbeszélést folytassanak a kárpátaljai helyzetről és egyúttal Csáti atya meghívta vidékünkre a bíborost, amelyre meg is kapta az állami jóváhagyást. A látogatás során megállapodás született, amiben öt magyarországi pap átjövetelet engedélyezték. Ők a nyár folyamán megkezdhették működésüket. A megállapodás szerint a hatóságok nem akadályozták azokat, akik magyarországi teológiai képzésre jelentkeztek (Béres, 2017).

A következő esemény már egyházjogilag is igyekezett szabályozni azt a visszas helyzetet, amely a háború után kialakult vidékünkön. 1993. augusztus 14-én megalakult a Latin szertartású Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság. Az első kormányzó Antonio Franco Ukrajna Apostoli Nunciusa lett. A pápai bullát 1993. december 16-án hirdették ki a munkácsi római katolikus templomban (Németh, 2000).

1995. december 9-én II. János Pál pápa Majnek Antal ferences atyát kinevezte segédpüspökké, ami Kárpátalja szempontjából egy nagyon fontos döntésnek bizonyult. (Dióssi & Majnek, 1996). 2002. március 27-én II. János Pál a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot egyházmegyei státuszba emelte, Majnek Antalt pedig megyéspüspökké nevezte ki az egyházmegye élére. Ferenc pápa 2022. január 28-án elfogadta Majnek Antal püspöki kinevezéséről való lemondását és Lucsok Péter Miklóst nevezte ki az egyházmegye élére.

7.2.A kárpátaljai református egyház történelme

A kárpátaljai református egyház önálló története az első világháború befejeztével kezdődik. Ugyanis addig a Magyarországi Református Egyház Tiszántúli Egyházkerületének része volt a reformáció kezdete óta.

A Csehszlovák állam 1921. március 21-én azt követelte a kárpátaljai reformátusoktól, hogy külön egyházat alakítsanak, mivel Kárpát-Ukrajna a Csehszlovák állam autonóm része. Így a szóban forgó év augusztusában a három egyházmegye (Bereg, Ung-, Ugocsa) képviselői az önálló Kárpátaljai Református Egyházkerület létrehozása mellett döntöttek. Ekkor a kerület 65 ezer gyülekezeti taggal rendelkezett, 77 gyülekezetből, 3 filiából és 3 missziói gyülekezetből áll. A gyülekezetekben 76 lelkész és 5 segédlelkész teljesített szolgálatot. Kárpátalján ez időben 51 református iskola működött. A zsinati-presbiteri elv szerint alakult meg, így 1923. április 17-én Bertók Béla munkácsi lelkészt választották az első kárpátaljai püspöknek, főgondnoknak pedig Gyöngy Endrét (Dupka, 1999).

Mivel a csehszlovák hatalom egészen 1927-ig anyagilag nem támogatta a református egyházat, a nehéz anyagi helyzet tükrében számos iskolát államosítanak. Ezen felül a lelkészek nem kaptak automatikusan állampolgárságot, továbbá az állam nem volt hajlandó elismerni az egyház vezetőségét sem. Bár egyes nyugat-európai országok (Svájc, Hollandia) segítséget nyújtottak a kárpátaljai református egyháznak, annak anyagi helyzete sosem stabilizálódott igazán, amelyet az 1930-as évek gazdasági válsága már csak tetőzött (Visky, 2010).

Nem csak anyagi, hanem társadalmi válság is megfigyelhető volt, ugyanis a vidéken egyre szélesebb körben tevékenykedtek a szekták, különösen a Jehova Tanúik. Az állam az említett szektákat az ateista szellem és gondolkodás terjesztésére használta, ezáltal tevékenységük a református (és nem csak) egyház megsemmisítésére irányult. Ekkor alakult meg Kárpátalján a "Napkeleti Baráti Kör" mint ébredési mozgalom, melynek célja az öntudatos, igei alapú református nevelés az egyházon belül. A református egyháznak akkoriban 90 temploma és számos imaháza működött több mint 100 lelképásztorral és hitoktatóval. Ezekhez kell még számítani erősítésként a kántortanítókat, kik kántori szolgálatot végeztek (Gulácsy, 2004).

Az 1938-as müncheni egyezmény következtében Kárpátalja magyarlakta része újból az anyaországhoz került, majd 1939 márciusában egész Kárpátalját visszacsatolták Magyarországhoz. A kárpátaljai reformátusok ismét a Tiszántúli Egyházkerület részeivé váltak.

A második világháború eseményei és a közelgő szovjet, ateista uralom elől nagyon sokan elmenekültek, köztük református lelkészek is. A korábban említett 100 lelkész közül legalább 40 hagyta el a gyülekezetét. Mivel Kárpátalján újfent nem volt vezető az egyház élén, a három esperesség megbénulva várták a fejleményeket, amelyek közel sem voltak pozitívak. Három lelképásztort – Narancsik Imre nagymuzsalyi, Balogh Sándor eszenyi és Szutor Jenő beregszászi lelkészt – letartóztattak és a múltban kifejtett politikai tevékenység koholt vádjával elítéltek. Ismeretlen helyen, ismeretlen körülmények között, fogolytáborban haltak meg (Gulácsy, 2004).

Az államhatalom összehívta a református lelkészeket Bátyúban, a Moszkvai Baptista Egyház csatlakozásra szólította fel őket. Az akkori moszkvai baptista vezetők, Ivanov és Andrejev személyesen jöttek el és felajánlották segítségüket, hogy a kárpátaljai reformátusok csatlakozzanak a Baptista Szövetséghez, mivel ők már regisztráltak, az államhatalom által elismert és működő felekezet voltak.

A lelképásztorok között nem volt teljes összhang ez ügyben, de a nagy többség elutasította ezt a szövetséget, mert látható volt, hogy ez a kapcsolat a kárpátaljai református egyház beolvasztását jelentené és a szekták szabad munkálkodását eredményezné, mivel a kárpátaljai baptista közösség (mely csekély számú és nem magyar nyelvű volt) minden szektás irányzatot befogadott, hogy létszámát növelje.

1948 nyaráig az egyházi élet – eltekintve néhány személyes támadástól és több helyen az egyházi épületek, parókiák elvételeitől (főleg ott, ahonnan a lelkész elmenekült) – lényegében zavartalan, szabad volt. A felszámolás először azokat érintette, akik valamilyen politikai tevékenységet végeztek a múltban (bírók, elöljárók). 1944 novemberében a magyarlakta vidékekről elvittek minden férfit 18-tól 50 éves korig azzal az indoklással, hogy háromnapos munkára kell menniük. Az elhurcoltak egy része már a szolvyvai gyűjtőlágerben vagy az úton meghalt (Hadtörténelmi levéltár 1994).

Az 1947-es évben még egy esemény történt. A Baráti Kör vezetősége – látván a helyzetet, illetve a várható jövőt – levelet írt Sztálinnak, melyben az Úr szavára építve kérést és egyben figyelmeztetést fogalmaztak meg.

„Rövidesen letartóztattak a levélírók közül 2 lelkészt, Horkay Barnát és Zimányi Józsefet, majd Simon Zsigmondot és Fekete Gyulát is, azután pedig, 1949. március 19-én még hatunkat: Pázsit Józsefet, Györke Istvánt, Asszonyi Istvánt, Huszti Bélát, Kovács Zoltánt és engem, Gulácsy Lajost. A vád ellenünk: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, az emberek félrevezetése (butítása), s főleg szovjetellenes propaganda a fiatalság körében. 1956 májusában tértek haza a fogságból” (Gulácsy, 2004).

A lelkészek létszáma az elhalálozás és áttelepülés révén 20 főre csökkent. A templomi szolgálat 81 gyülekezetben volt végezhető. Több helyen csak egy vasárnapi istentisztelet volt vagy csak két hétben egy. Egy lelkésznek több gyülekezetet kellett ellátnia. A lelkészek létszáma nem volt bővíthető (Gulácsy, 2004).

1974-ben, a református egyház engedélyt kapott 2 lelkésztanulót képezni a szolgálatra. 1977-ben újabb két személy kezdhetett tanulni, 1979-ben szintén 2, 1981-ben megint 2, 1983-ban ismét 2, 1985-ben és 1987-ben szintén 2–2 személy. Közben az idősebbek közül többen meghaltak, illetve volt, aki nyugdíjba ment, így a 20-as létszámot ismét nem haladta meg a lelkészek száma. Az utóbbi időben nyílt lehetőség több fiatal képzésére. Közben a szolgálat is megnövekedett. Az 1989-es évben visszaadtak 5 templomot. A gyülekezetek száma 86 lett. Ugyanezen év második felétől megindult a gyermekek lelki nevelése. A törvény még nem adta meg rá a lehetőséget, de hallgatólagosan eltűrték (Gulácsy, 2004).

A rendszerváltás után lehetőség nyílt az egyház számára, hogy lelkészjelölteket taníttasson magyarországi és a kolozsvári teológián, megindulhatott a hitoktatás. 1989-re a gyülekezetek száma 86-ra emelkedett (Peyer – Müller, 1994).

Az 1990-es év egy új korszak kezdetét jelentette a KRE történetében. A kommunista uralom összeomlott. 1990-től elvben mindent megengedtek, amit addig börtönbüntetés terhe alatt tiltott a szovjethatalom. Először a bezárt templomokat nyitották ki és újították fel. A parókiákat, iskolákat, egyházi könyvtárakat, négy egyházi

nyomdát a második világháború után mind elkobozták. Csak azokat a parókiákat adták vissza, amelyek már lakhatatlanná váltak.

A Szovjetunió felbomlása utáni időszak tetemes anyagi kárt okozott a lakosság körében. A rubel megbukott. 1991-ben Ukrajna különvált Oroszországtól, ami további gazdasági összeomlást eredményezett. Az addig is ráfizeteses gazdaságok a megszűnt kapcsolatok és a nyersanyag-utánpótlás hiánya miatt csődbe jutottak. A magyarság zöme, amely addig is a kolhozokban éhbérért dolgozott, munkanélkülivé vált (Dupka, 1999).

Ukrajna különválása után az Alkotmány biztosítja az egyház függetlenségét. Jelenleg az állam nem avatkozik bele az egyház belügyeibe. 1991-ben megtörtént a szabad választás a Kárpátaljai Református Egyházban. Helyreállt a zsinati-presbiteri elven alapuló egyházkormányzás, a három egyházmegye élükön az esperesekkel és az egyházkerület élén a püspökkel és a zsinati tanáccsal, amely a paritás elve alapján felerészt lelkészekből és felerészt világiakból, 20 törvényesen megválasztott taggal, elkezdte működését. Tehát az 1991. augusztusi összeállítás alapján megalakult a 20 főből álló zsinat, a Kárpát-Ukrajnai református egyház legfelsőbb szerve, a zsinati-presbiteri elvek szerint. Az egyházi vezetőség a kerületi tanács ellenőrzése alá tartozik. Az egyház három egyházmegyéből áll, az egyházmegyék pedig gyülekezetekre oszlanak (Szanyi Km., 2004).

Jelenleg a gyülekezetekben az istentiszteletek, bibliaórák, evangelizációk folyamatosak. Az egyházmegyék között is szoros kapcsolat áll fenn. A református egyház fellendülését az is elősegíti, hogy hollandiai gyülekezetekkel vette fel a kapcsolatot, akik „testvérgyülekezetté” váltak. Ezek a hollandiai gyülekezetek anyagilag és más téren is próbálnak segítséget nyújtani.

7.3.A kárpátaljai görögkatolikus egyház történelme

A mai Kárpátalja területén lévő magyar falvakban már az első királyaink ideje óta erős katolikus hitélet uralkodott. Már III. Béla és II. Endre királyok elrendelték, hogy a beregi és ugocsai falvak az egyházi tizedet az egri püspökségnek adományozzák.

A Munkácsi püspökség 63 ruszin papja 1646. április 24-én ünnepélyes keretek között tett hűséget XI. Ince pápának az ungvári vár templomában és ezzel Magyarország észak-keleti részén megalakul a görög katolikus egyházmegye. Azonban még több mint egy évszázadot kellett arra várni, hogy felállítsák a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyét.

A Munkácsi Görög Katolikus egyházmegyét 1771-ben állítják fel, s az Eperjesi Egyházmegye 1823-as és a Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-es felállításával egy-egy rész levált belőle, s elnyerte ma is létező területét Kárpátalján (B. Papp, 1996).

Az egyházmegye felállítása után az egri püspökség alá rendelték azt, és csak sok évtizedes küzdelem révén sikerült kiharcolni a római katolikus papokkal való egyenjogúságot.

Az egyházmegye megszervezésében és önállósulásában nagy érdemeket szerzett De Camelis János József püspök, aki lerakta a Máramaros vármegyei huculok uniójának alapjait, melynek eredményeként a munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága kiterjedt az említett területre is. Bacsinszky András püspök, hivatali ideje alatt pedig úgy anyagilag, mint jogilag és tekintélyben, teljesen egyenjogú lett a görög katolikus papság a római katolikussal, az egyházmegye elnyerte az önállóságát. Ezentúl a magyar görög katolikusok anyanyelvű liturgikus törekvéseit is támogatta, s nagymértékben hozzájárult a ruszin irodalmi nyelv kifejlődéséhez is (Hodinka, 1910).

A XX. század elején a munkácsi görög katolikus püspökség 320 parókiára terjedt ki, ebből 265 a mai Kárpátalja területén található.

A beregszászi Esperesi kerület a Munkácsi Egyházmegye közigazgatási részét képezi. Elhelyezkedését tekintve a kárpátaljai alföld középső részén terül el. A mai járásokat tekintve: a beregszászi-, nagyszőlősi- és ungvári járások, melyek az egykori Bereg, Ugocsa és Ung vármegyék.

Az 1900-as években a három említett vármegye területén lévő magyar falvakban folyt görög katolikus szolgálat. Meg kell említeni, hogy abban az időben szinte minden településen a református hívek száma volt a legnagyobb, de a görög katolikus hívők száma egyre csak növekedett (Grigássy, 1913).

Miután Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták, az új hatalom képviselői nem vezettek be semmiféle korlátozó intézkedéseket a különféle vallási identitásúak számára, mindenkinek megengedték saját vallásának gyakorlását.

Majdnem két évszázad nyugalma után, a 2. világháborút követően, a Kárpátalját bekebelező szovjet birodalom átfogó támadást indított a görög katolikus egyház ellen. Püspöküket, Romzsa Tódort 1947-ben meggyilkolták, két évre rá pedig az egyházközségek mindegyikét beolvasztották a Moszkva központú pravoszláv egyházba. Míg azt a 129 papot, akik nem voltak hajlandók áttérni – ugyancsak 1949-1950 folyamán – három hullámban a Gulag koncentrációs táboraiba hurcolták Kelet-Ukrajnába (Bendász, 1999).

1945 után Kárpátalja városaiban és településeiben érezhető volt az a politika, mely célirányosan az egyházak ellen irányult. Megtiltottak minden addig engedélyezett vallási összejövetelt. A görögkatolikus települések papjait hazaárulónak nevezték, és a Szovjetunió ellenségeinek kiáltották ki. A legtöbb görög katolikus papot 25 év kényszermunkára ítélték, de 1956-ban amnesztiát kaptak és kiszabadultak. A szovjet vezetés megtiltotta a papoknak az anyakönyvek vezetését, de azok titokban mégis írták azokat. Tilos volt a gyerekeknek hittanórákra járni, az újszülött csecsemőket a szülők csak titokban keresztelték meg (Marosi, 2014).

Az egyház azonban mégsem szűnt meg létezni, csak illegalitásban működött. Mintegy 50–60 papnak ugyanis sikerült elkerülnie az elhurcoltatást. Ők már 1949-ben megszervezték az illegalitás viszonyai között folytatott egyházi munkát. Az 1956-os amnesztia után hazatért papok azután tovább bővítették ezt a tevékenységet. 1989-ben visszaállították a görögkatolikus egyházat, működését engedélyezték Kárpátalja minden településén. Az érintett görögkatolikus egyházközségek régi templomaikat visszakapták és szabadon gyakorolhatták vallásukat (Botlik, 1997.).

7.4. Kárpátalja népességének vallásföldrajzi szerkezet-változása

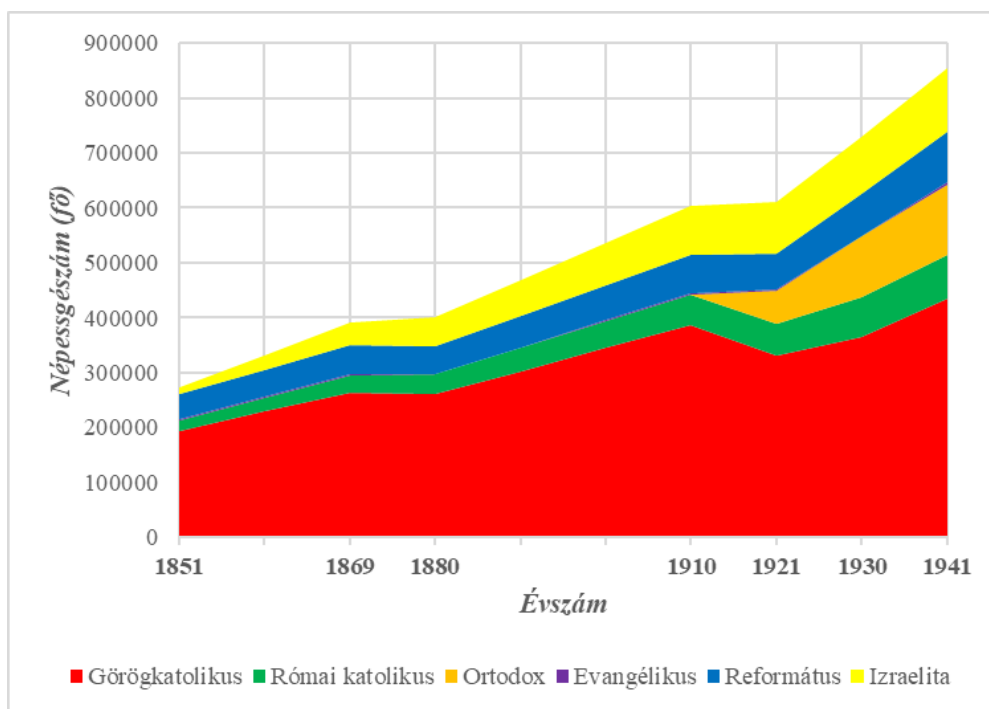
A mai Kárpátalja területének vallásföldrajzi szerkezetváltozása során három alapvető adatforrással dolgoztam: Fényes Elek által írt Magyarország geográfiai szótárával, a Sebők László által rendszerezett, 1869-es népszámlálások vallási adataival

és a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) kiadványával (Fényes, 1851; Sebők, 2005; KSH, 2000), amelyben az 1880-1941 között megtartott népszámlálások vallási összetétellel kapcsolatos adatai vannak összesítve a mai Kárpátalja településszerkezetére vonatkozóan. A forrásokban szereplő népességszám-adatokat a Microsoft Excel táblázatszerkesztő szoftver segítségével rendszereztem települési szinten. Az ArcGIS 10.1 térinformatikai szoftver segítségével, a meglévő adatbázisok alapján, tematikus térképeket készítettünk.

7.4.1. A népességszám alakulása

A mai Kárpátalja területének népességszáma jelentős mértékű növekedésen ment keresztül a vizsgált időszak során. Mint ahogy a 8. ábra is demonstrálja, 1851-ben a vidéken 273 337 fő élt, míg 1941-ben az adott mutató 856 600 főre emelkedett, vagyis a vidék népességszáma a vizsgált 90 éves periódus során megháromszorozódott. Az adott növekedési tendencia folyamatos volt, bár nem mindig egyenlő mértékű, 1869 és 1880, továbbá 1910 és 1921 között a népességszám-gyarapodásának mértéke átlagosan alig haladta meg a 2%-ot, ami feltehetően szoros összefüggésben van az I. világháborúval. Egyértelmű ciklikusság figyelhető meg az egyes időszak lakosságszám-mutatóival kapcsolatban. A legnagyobb mértékű növekedés 1880-1910 között fedezhető fel, amikor is 50%-os gyarapodás volt megfigyelhető. Ennek az elsődleges oka az adatsorok közötti időbeli különbségben rejlik, mivel az adott periódusok között 30 év van. A második jelentős növekedéssel jellemezhető időszak 1921-1930 között bontakozott ki, amelyek az I. világháborút követő népesség-reprodukciós folyamatoknak és a cseh betelepítési hullámnak köszönhetőek. Az adott folyamat lendülete megmaradt az 1941-es népszámlálás ideig is.

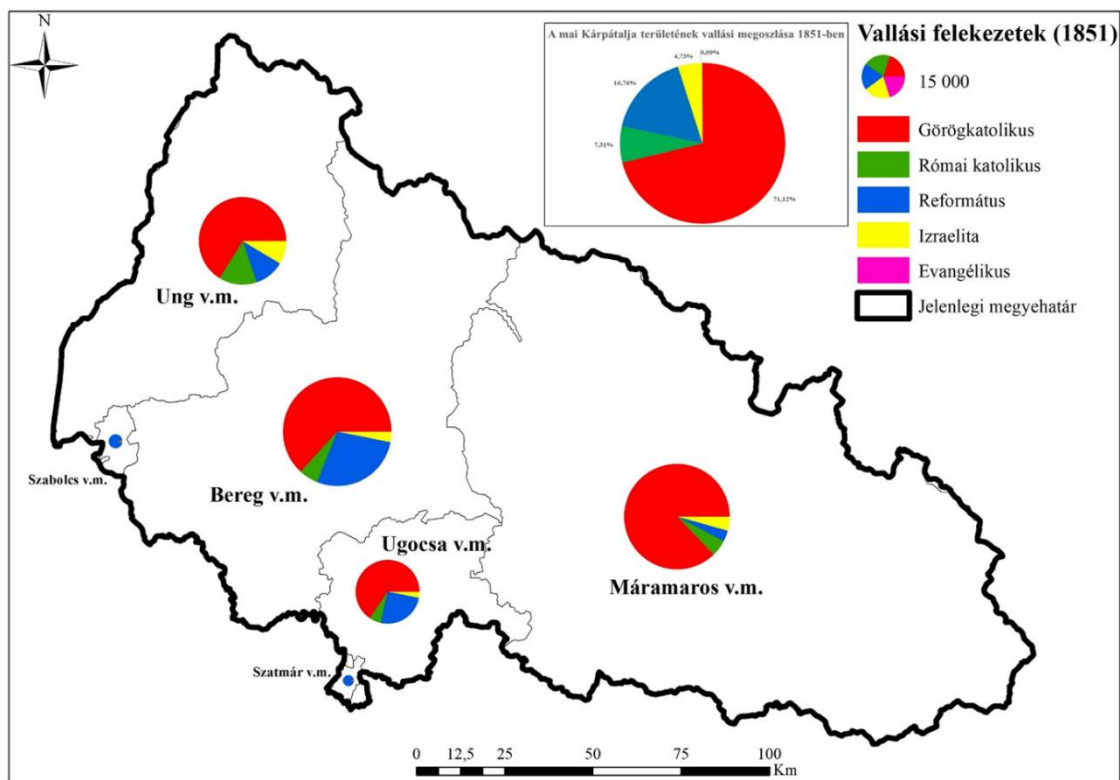

8. ábra. A mai Kárpátalja területének népességszám-változása 1851-1941 között
Forrás: Fényes, 1851; Sebők, 2005; KSH, 2000; Tóth et.al., 2023a; Tóth et.al., 2023b alapján; saját szerkesztés

7.4.2. A vallási szerkezet földrajzi változása 1851-1941 között

Az első modern Magyarországi népszámlálást 1869-ben tartották, de már az adott időszak előtt is készültek gyűjtő jellegű összeírások. Ebbe a kategóriába tartozik a Fényes Elek által 1851-ben kiadott Magyarország geográfiai szótára, amely segítségével igyekeztem a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő települések vallási szerkezetével kapcsolatos adatait összegyűjteni és azokat elemezni (Tóth et.al., 2023a). A kapott eredmények összesítése a 9. ábrán látható.

9. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1851-ben

Forrás: Fényes E., 1851 és Tóth et.al., 2023a alapján; saját szerkesztés

Mint ahogy azt már korábban említettük, 1851-ben a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő települések (522) összesített népességszáma 273 337 fő volt. Közigazgatási egységek alapján Bereg vármegye volt a legnépesebb a mai Kárpátaljára eső területen (92 ezer fő), a népesség több mint 30%-át tömörítette magában. Minimális különbséggel követte Máramaros vármegye. Ha a két vármegye településszerkezetét összehasonlítjuk, akkor tisztán látszik, hogy Bereg vármegyében az alacsonyabb lélekszámú települések alkották a többséget (átlagosan 380 fő/település), addig Máramarosban ez a mutató jóval magasabb volt (742 fő/település). Bereg vármegye lakosságához képest Ung vármegye 35%-kal, Ugocsa vármegye pedig 66%-al alacsonyabb mutatókkal rendelkeztek (Tóth et.al., 2023a).

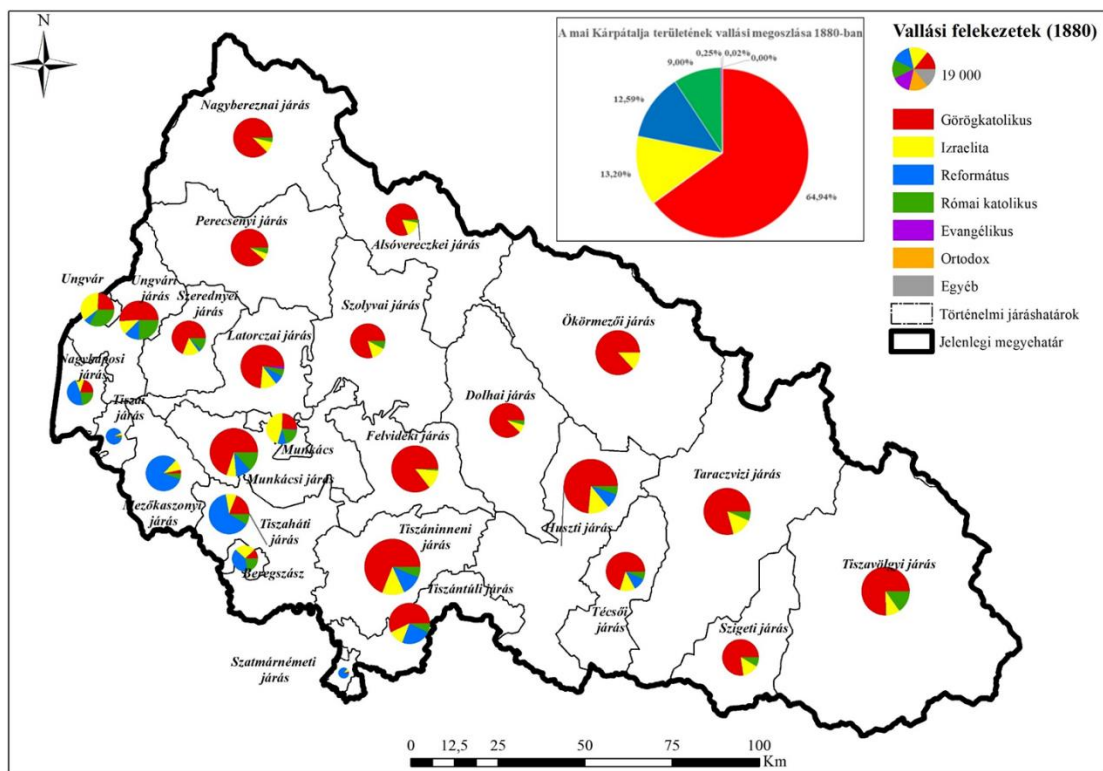
A vallási összetétellel kapcsolatban, a görögkatolikus valláshoz tartozók alkották a lakosság abszolút többségét (71,1%), Máramaros megye lakosságának 87%-a volt görögkatolikus 1851-ben. A legtöbb görögkatolikust koncentráló település

Ungvár volt 2800 fővel. Őket követték a reformátusok 16,7%-os részesedésükkel, akik zömében Bereg vármegyében éltek (25 ezer fő; 27,8%). A legnagyobb református lélekszámmal rendelkező település Beregszász volt 2175 fővel. A római katolikus felekezethez a lakosság 7,3%-a tartozott, Ung vármegye tömörített a legtöbbet (8 ezer fő, 14%). Értelemszerűen a legnépesebb lélekszámú római katolikus község Ungváron volt (2214 fő). A népesség 4,7%-át alkotta a zsidó népesség és a római katolikusokhoz hasonlóan Ung vármegyében voltak jelen a legnagyobb lélekszámban és arányban is (5 ezer fő, 8,5%), továbbá a legnépesebb közösség is Ungváron helyezkedett el (2500 fő) (Tóth et.al., 2023a).

Az 1869-es és 1880-as népszámlálás adatai között nem mutatkoztak számottevő népességszám-beli és szerkezeti különbségek, ezért célszerűbbnek gondolom az utóbbi census adatait elemezni (10. ábra).

Az 1880-as népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő településeken összesen 401 271 fő élt, ami az 1851-es adatokhoz képest 46%-os növekedés. A görögkatolikusok továbbra is abszolút többségben voltak a vizsgált területen, de az összlakosságon belül 6%-al csökkent az arányuk és az előző adatsorhoz képest jóval kisebb arányú lélekszám-növekedés volt megfigyelhető (34,2%). Továbbra is különösen nagy aránnyal rendelkeztek Máramaros vármegye településein (77%), még ha csökkent is az arányuk. A legnagyobb görögkatolikus lélekszámmal rendelkező település Kőrösmező volt 4898 fővel (Tóth et.al., 2023b).

A jelentősen megváltozott vallási szerkezet eredménye, hogy a második legnépesebb felekezetté az izraeliták váltak, mivel számuk majdnem 10%-al növekedett az összlakosságon belül, ami jelentős népességszám-növekedéssel párosul (300%). Ennek elsődleges oka, hogy a XIX. század közepén az Orosz Birodalom nyugati peremterületein erős zsidóellenes politika kezdett érvényesülni. Mivel a Magyar Királyságban az izraelitákkal szemben liberális törvények voltak hatályban, így rengetek zsidó vallású ember költözött át az Orosz Birodalom területéről a mai Kárpátaljára. Ők többnyire a nagyvárosokban telepedtek meg, és többnyire kereskedelemmel, valamint konjunkturális iparral foglalkoztak (Kocsis, 2016). A legnagyobb lélekszámú zsidó közösség Munkácson helyezkedett el (4468 fő).

10. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1880-ban

Forrás: KSH, 2000 alapján; saját szerkesztés

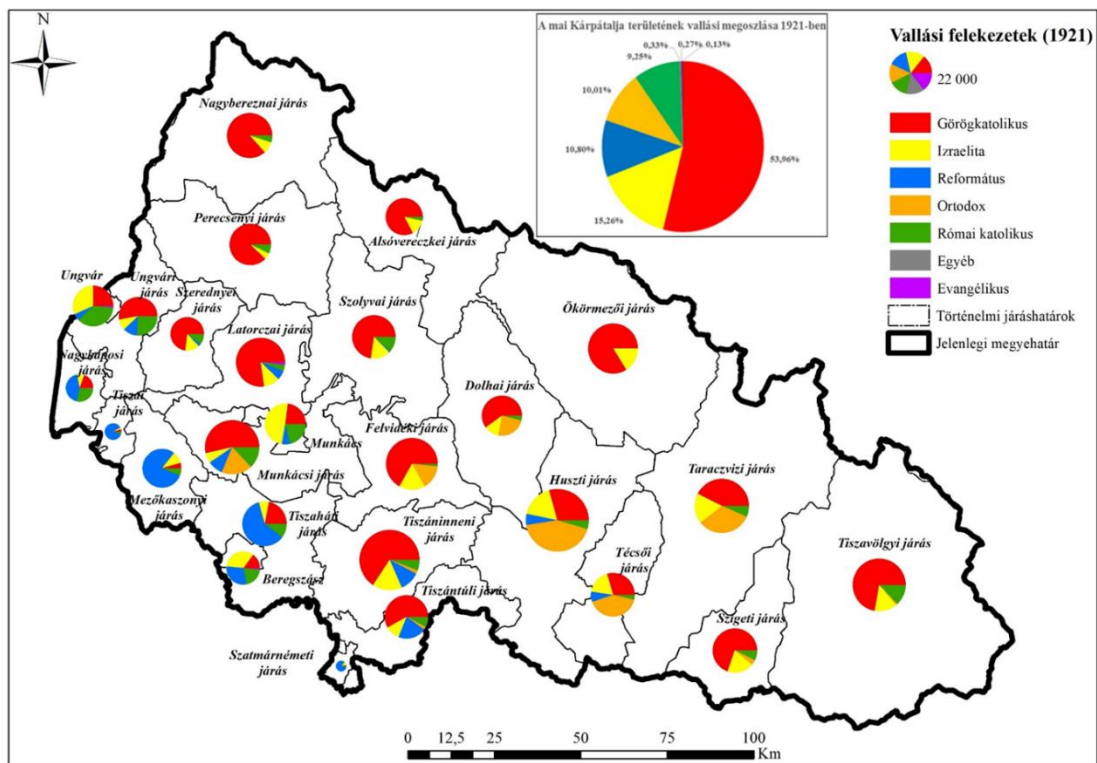
A harmadik legnagyobb aránnyal rendelkező felekezet a református volt. Az 1851-es adatokhoz képest az összlakosságon belüli arányuk 12%-ra csökkent, ami a minimális lélekszám-növekedés eredménye (10%). Bereg vármegye Mezőkaszonyi és Tiszaháti járásában, Beregszász rendezett tanácsú városában, illetve Ung vármegye Nagykaposi járásának Kárpátalján maradt településein alkottak többséget a református egyház hívei. A legnépesebb református közösség Beregszászon volt és 2762 fő tartozott hozzá (Tóth et.al., 2023b).

A római katolikus felekezethez a lakosság 9%-a tartozott, ami 2%-os növekedést mutat az előző adatsorhoz képest. Bár arányokban nem szemléltetnek jelentős változást a római katolikusok mutatói, de konkrétan a lélekszám-növekedés terén egy 80%-os mértékű többletet figyelhetünk meg. Többségük továbbra is Ung vármegye területén helyezkedett el (12 ezer fő), ahol is a lakosság 15%-át alkották, de érdemes megemlíteni

Bereg megye településeit is, mivel az összesített különbségek értéke minimális volt. A legnagyobb lélekszámú római katolikus közösség Ungvár volt (3715 fő).

Mivel az 1880-as és az 1910-es népszámlálások vallási szerkezetével kapcsolatos adatai között nincs számottevő különbség, ezért a továbbiakban az 1921-es népszámlálás adataira fókuszálunk, amelyeket a 11. ábra szemléltet.

1921-ben a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő településeken 613 996 fő élt. Ez az 1880-as adatokhoz képest 53%-os növekedést jelent. A görögkatolikusok még mindig abszolút többséget alkottak, de az értékek csökkenési tendenciája továbbra is fenn áll. Az előző időszakhoz képest a görögkatolikus aránya több mint 10%-al csökkent és 1921-ben 54% volt. A görögkatolikusok lélekszám-növekedése az előző időszakhoz képest 27% volt. A legnagyobb görögkatolikus népességgel rendelkező település Kőrösmező volt 6613 fővel (Tóth et.al., 2023b).

11. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1921-ben

Forrás: KSH, 2000; Tóth et.al., 2023b alapján; saját szerkesztés

Az 1921-es adatokat tekintve az izraeliták továbbra is a második legnépesebb csoportot képeztek (15,3%). Az 1880-as népszámlálás adataihoz képest 77%-os lélekszám-növekedés figyelhető meg. A legnagyobb lélekszámú zsidó közösség még mindig Munkácsot jellemzi (10 ezer fő).

A református valláshoz tartozók aránya az össznépességen belül 10,8%, ami a korábban vizsgált adatsorhoz képest majdnem 2%-os csökkenést mutat. A lélekszám-növekedés mértéke 31%. A legnépesebb református közösség továbbra is Beregszász 4050 fővel.

Az 1921-es népszámlálás adataiban az ortodoxok (de jelen esetben a pravoszláv 1 kifejezést használnám) aránya ugrásszerű növekedést mutatott be és az össznépességen belül 10%-ot tett ki. Az adott folyamatot a skizmatikus mozgalommal lehet megmagyarázni, amely Máramaros vármegyének románok lakta délkeleti részéből indult, majd áterjedt a ruszin vidékekre. A skizma lényege: a görögkatolikus ruszinok tömeges áttérése régi, eredeti vallásukra, a pravoszláviára. A mozgalom a Nagygölgyében számos települést érintett, de legintenzívebben a Huszt melletti Iza község lakói léptek fel. Máramaros megyéből hamarosan áterjedt a szomszédos Beregre, ahol Nagylucska lakóira hatott ki leginkább (Gönczi, 2008). 1921-ben legnagyobb pravoszláv népességet a már említett Nagylucska tömörítette (4213 fő).

A római katolikusok aránya 1921-ben 9,2% volt, ami az előző adatsorhoz képest egy minimális növekedést mutat. A lélekszám növekedés mértéke 57%. A legnagyobb lélekszámú római katolikus közösség továbbra is Ungváron volt (7356 fő) (Tóth et.al., 2023b).

Mivel az 1930-as és az 1941-es népszámlálások vallási szerkezetével kapcsolatos adatai között nincs számottevő különbség, ezért a továbbiakban az 1941-es népszámlálás adatait mutatjuk be, amelyek az 12. ábrán láthatók.

Az 1941-es népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő települések összesített népességszáma 856 600 fő volt. Az 1921-es adatokhoz képest 39%-os növekedést jelent. A görögkatolikusok aránya 50,7% volt, ami a korábbi

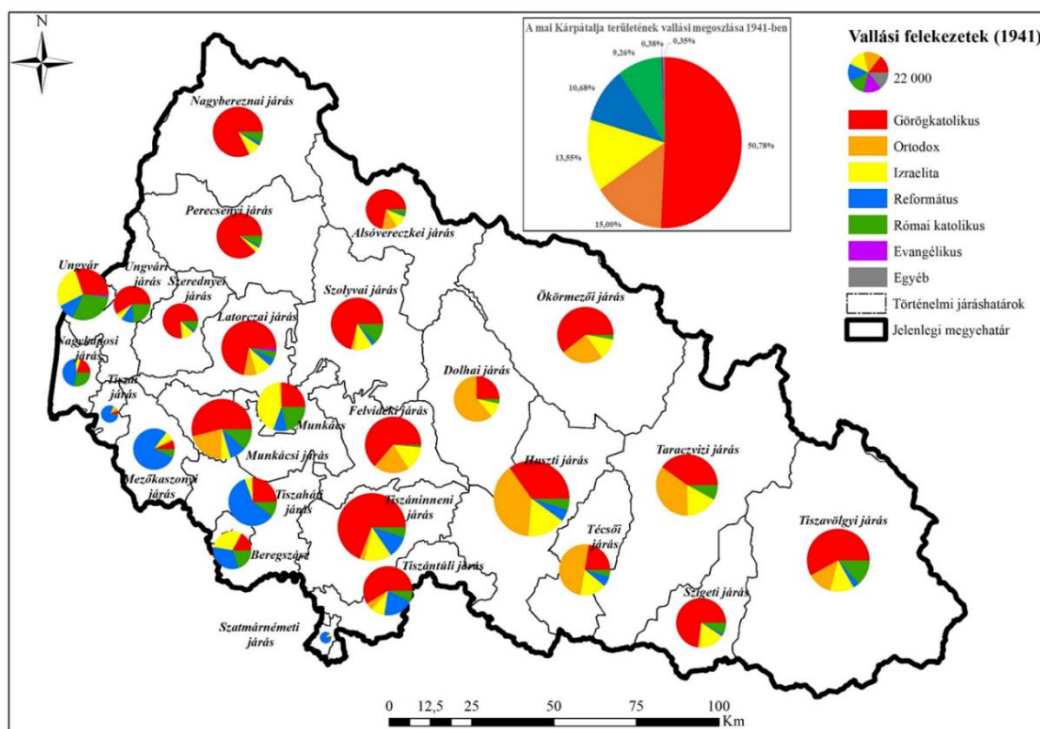
---

¹ A pravoszláv fogalom a görögkatolikus egyházzal való szembenállásnak, szembe helyezkedésnek a szimbóluma. A görögkatolikusok, különösen a Munkácsi Egyházmegye homogenitását és társadalmi befolyását megbontani szándékozó politikai törekvések szimbolikus fogalma lett.

adatsorhoz képest 4%-al csökkent. A lélekszám-növekedés mértéke 31% volt. A legnagyobb görögkatolikus lélekszámmal rendelkező település Ungvár volt 10 530 fővel (Tóth et.al., 2023b).

Az ortodoxok részesedése az össznépeségen belül 15% volt, ami az előző adatsorhoz képest 5%-os növekedést jelent. Ennek köszönhetően ők alkották a második legnépesebb felekezeti csoportot 1941-ben. Az adott növekedés szorosan összefügg a görögkatolikusok arányának csökkenésével, ugyanis az évek során egyre több község vagy azok számottevő része tért át a pravoszláviára. A lélekszám-növekedés mértéke 109%-volt. A legnépesebb pravoszláv közösség továbbra is Nagylucskát jellemezte (4886 fő) (Tóth et.al., 2023b).

A harmadik legnépesebb vallási csoportot az izraeliták alkották az össznépeségen belüli 13,5%-al, ami az 1921-es adatokhoz képest 1,7%-os csökkenést jelent. A zsidók lélekszám-növekedési mértéke 23%-volt, ami az adott időszak legalacsonyabb értéke. Továbbra is Munkácson éltek a legtöbben (13 488 fő).

12. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1941-ben

Forrás: KSH, 2000 alapján; Tóth et.al., 2023b saját szerkesztés

A reformátusok részaránya 1941-ben 10,6%, ami egy minimális (0,2%) csökkenést jelent az 1921-es adatokhoz képest. A lélekszám-növekedés mértéke 38%. A legnagyobb református közösség továbbra is Beregszász (6218 fő).

A római katolikusok aránya nem mutatott számottevő változást a két időszak között, továbbra is 9,2%. A lélekszám-növekedés értéke 40% volt. A legnagyobb lélekszámú római katolikus közösség címét Ungvár viseli (10 575fő).

A vizsgált időszak során a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő adminisztratív egységeket a vallási összetételük alapján az alábbi klaszterekbe csoportosítottuk:

1. abszolút görögkatolikus többséggel rendelkező területek;
2. abszolút református többséggel rendelkező területek;
3. kevert vallási szerkezetű területek;
4. abszolút pravoszláv többségű területek (1921-től).

A folyamatosan abszolút görögkatolikus többséggel rendelkező területekhez a következő közigazgatási egységek tartoznak: Ung vármegye Nagybereznai, Perecsenyi, Ungvári és Szerednyei járásai. Bereg vármegye Alsóvereckei, Szolyvai, Latorczai és Felvidéki járásai, Ugocsa vármegye teljes egészében, továbbá Máramaros vármegye Ökörmezői, Tiszavölgyi és Szigeti járásai. A görögkatolikus részaránya a felsorolt egységekben állandó jelleggel meghaladta a 60%-ot. Az adott klaszter második legnépesebb felekezeti csoportja az izraelita volt (kivételt képez Ugocsa vármegye reformátussága) átlagosan 13-16%-os részesedéssel. Egykoron abszolút görögkatolikus többséggel rendelkeztek az 1941-re pravoszláv többségű területek is.

Abszolút református többséggel rendelkező területekhez a következő közigazgatási egységek tartoztak: Bereg vármegye Mezőkaszonyi és Tiszaháti járásai, továbbá egykoron Szabolcs (Eszeny, Szalóka, Tiszaásvány) és Szatmár (Nagypalád) megyéhez tartozó települések. A Tiszaháti járás kivételével (58%), a reformátusok részaránya az adott klaszterben meghaladta a 78%-ot.

A kevert vallási szerkezetű területekhez elsősorban a rendezett tanácsú városok (Beregszász, Munkács, Ungvár) tartoztak, továbbá Ung vármegye Nagykaposi járása (református többség), Máramaros vármegye Huszti (görögkatolikus többség) és Taracsvizi járásai (pravoszláv többség).

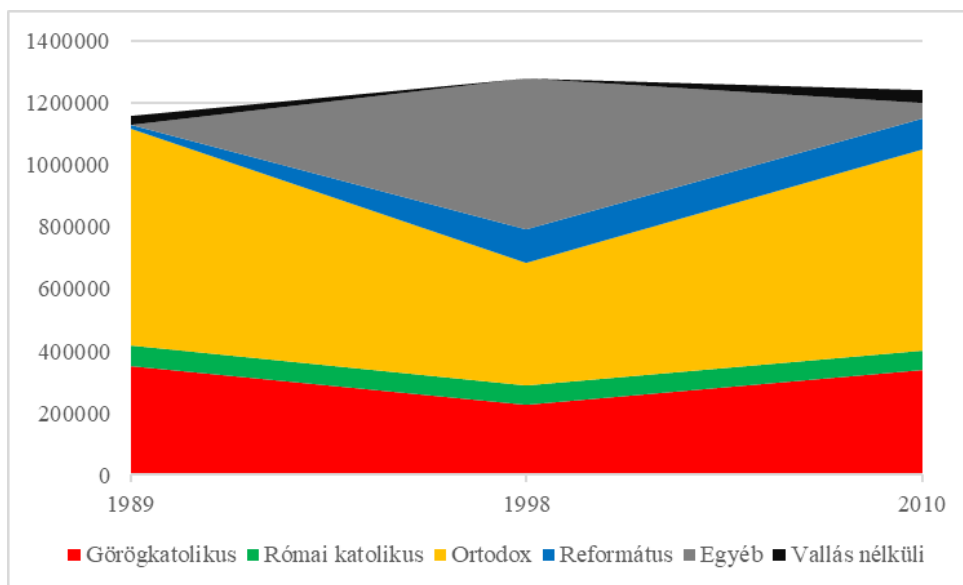

Az abszolút pravoszláv többségű területek a már korábban felvázolt események miatt csak 1921-ben lettek megfigyelhetők a vidéken, addig is abszolút görögkatolikus többséggel rendelkeztek a következő területek: Máramaros vármegye Dolhai és Técsői járásai. Értelem szerűen, az adott területek második legnagyobb részarányal rendelkező egyháza a görögkatolikus volt.

7.5. A történeti egyházak jelenlegi állapota

Az 1944-es szovjet uralom beköszöntésével a népesség vallási hovatartozásával kapcsolatos hivatalos adatgyűjtést megszüntették, vagyis a szovjet és később a független Ukrajna (egyetlen) népszámlálásai során nem voltak lekérdezve a lakosok felekezeti hovatartozása. A Vallási Kultuszügyek Tanácsának (Рада у справах релігійних культур) Kárpátaljai megbízottjai készítettek jelentéseket a lakosság vallási hovatartozásával kapcsolatban a szovjet érában is, de az adott levéltári anyagokhoz jelenleg nincs hozzáférésem.

Ilyen mértékű adat szűkében minden becslés fontosnak tekinthető. A 13. ábrán szemléltetem 3 becslés adatait, amelyek az 1989-2010 időszakot ölelik fel.

13. ábra. Kárpátalja népességének vallási összetétele 1989-2010 között

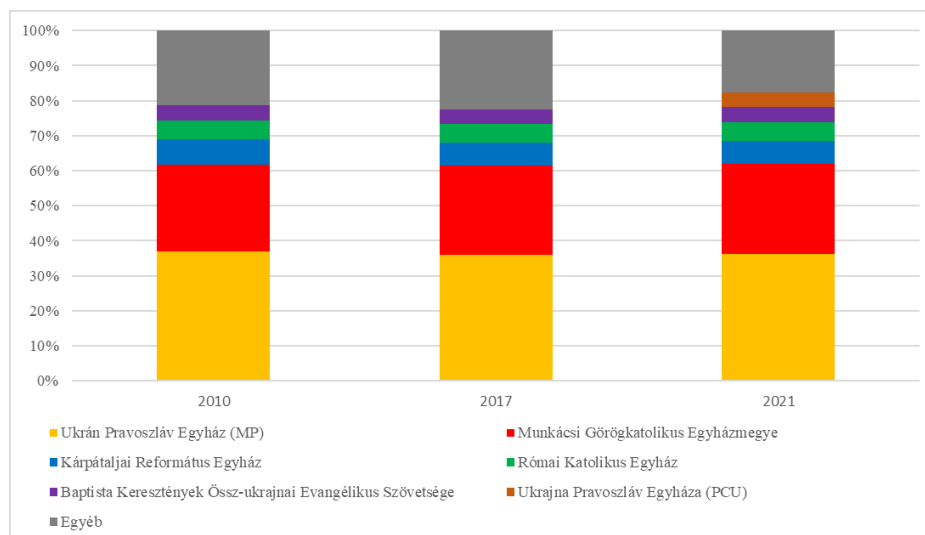
Forrás: Стоцький 1999, Релігійність..2013)

Ahogy az ábrán is látható, a vizsgált időszak legnépesebb vallási felekezete az Ortodox (pravoszláv) volt, ami meglepő, mivel az 1949-ben illegalizált görögkatolikus egyház híveit az adott vallásra „térítették” át. Bár 1989-ben újra engedélyezték a görögkatolikus egyházat, értelemszerűen rövid idő alatt elég körülményes visszaszerezni egykori domináns pozíciójukat.

Az 1998-as becslés adatai egy jelentős „Egyéb” kategóriát foglalnak magukban, amely az ú.n. bizonytalan lakosságot takarhatja, akik nem tudták egyértelműen besorolni magukat a görögkatolikusokhoz vagy az ortodoxokhoz (a legnagyobb mértékű csökkenés az adott kategóriák adataiban figyelhető meg).

Az 1989-es becslés hitelességét egy kicsit csorbítja az a tény, hogy csak 9500 református volt megnevezve, amely közel sem tekinthető releváns adatnak.

Ha a népesség vallási összetételével kapcsolatban nem is rendelkezünk friss adatokkal, de az egyházi szervezetek tevékenységével kapcsolatban rendelkezünk friss információkkal, amelyet Ukrajna Etnopolitikáért és Lelkiismereti szabadságért felelős közszolgálatától sikerült megszerezni. Az adott munkában az egyházközségek illetve a lelkészek számának változását vizsgáltuk meg 2010 és 2021 között. Előbbi adatokat a 14. ábra szemléleti.

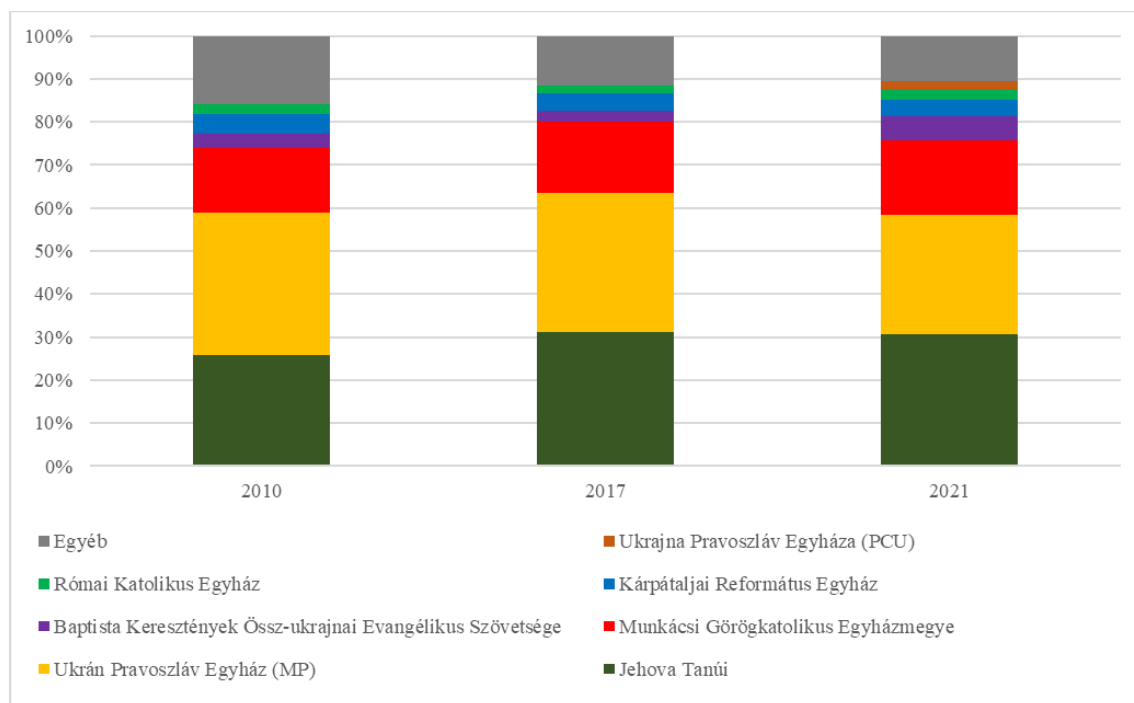

14. ábra. A kárpátaljai egyházi szervezetek megoszlása az egyházközségek száma alapján (2010-2021)

Forrás: Ukrajna Etnopolitikáért és Lelkiismereti szabadságért felelős közszolgálat

A vizsgált időszak során Kárpátalján 34 vallási szervezet tevékenykedett. Az adott szervezetek összesített egyházközségi mutatójuk 1582-ről 1724-ig növekedett. Fontos megemlíteni, hogy a hivatalosan működő egyházközségek számát vettük figyelembe, amelyek több mint 2/3-át az öt egyházi szervezet tömörítette magában - Ukrán Pravoszláv Egyház (MP), Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, Kárpátaljai Református Egyház, Római Katolikus Egyház, Baptista Keresztények Összukrajnai Evangélikus Szövetsége. Ezen felül a 2021-es adatsorra számottevő részt tulajdonított magának Ukrajna Pravoszláv Egyháza (PCU), amely 2018 decemberében jött létre Ukrán Pravoszláv Egyház Kijevi patriarchátusa, az Ukrán Autokefál Pravoszláv Egyház, valamint a Moszkvai patriarchátus egy részének egyesülésével. Mivel pravoszláv szempontból a kárpátaljai egyházközségek túlnyomó többsége a Moszkvai patriarchátushoz tartozik jelenleg is, így az adott folyamat csendes lecsengésű volt.

A vizsgált időszakban az egyházközségekben szolgáló lelkészek száma szintén növekedett, amíg 2010-ben 1607 fő teljesített lelkészi szolgálatot, addig 2021-ben az adott szám már 2018 volt (15. ábra).

15. ábra. A kárpátaljai egyházi szervezetek megoszlása a lelkészek száma alapján (2010-2021)

Forrás: Ukrajna Etnopolitikáért és Lelkiismereti szabadságért felelős közszolgálat

Természetesen egyenes összefüggés figyelhető meg az egyházközségek, illetve a lelkészek számával is, vagyis a lelkészek túlnyomó többsége a már említett 5-6 egyházi szervezethez tartozik. Általános tény a történelmi egyházakkal kapcsolatban, hogy jóval kevesebb lelkész végez szolgálatot, mint ahány egyházközség van. Vagyis egy lelkész, akár több egyházközségben is végezhet szolgálatot. Viszont ki kell emelni a Jehova Tanúit, ugyanis az adott újprotestáns egyházi alakulatnál folyamatosan megfigyelhető a lelkészek túlsúlya, vagyis sokszorosan több lelkész van, mint hivatalosan (vagy akár nem hivatalosan) működő egyházközség.

8. KÁRPÁTALJA SZAKRÁLIS TURISZTIKAI VONZERŐI, CSOPORTOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI

Az egykoron Északkeleti Felvidékként említett terület számos hatalomváltáson esett át az elmúlt 100 év során. Az adott folyamatok közvetlenül vagy közvetve kihatással voltak a vidék már meglévő vagy potenciális turisztikai erőforrásaira. Az ilyen jellegű erőforrásokhoz tartozik a kulturális sokszínűség, ugyanis a vidéket számos nemzetiség képviselői lakták, amelyek esetenként különböző vallást is gyakoroltak. Ennek ellenére Kárpátaljára mindig is jellemző volt a különböző népek békés együttélése.

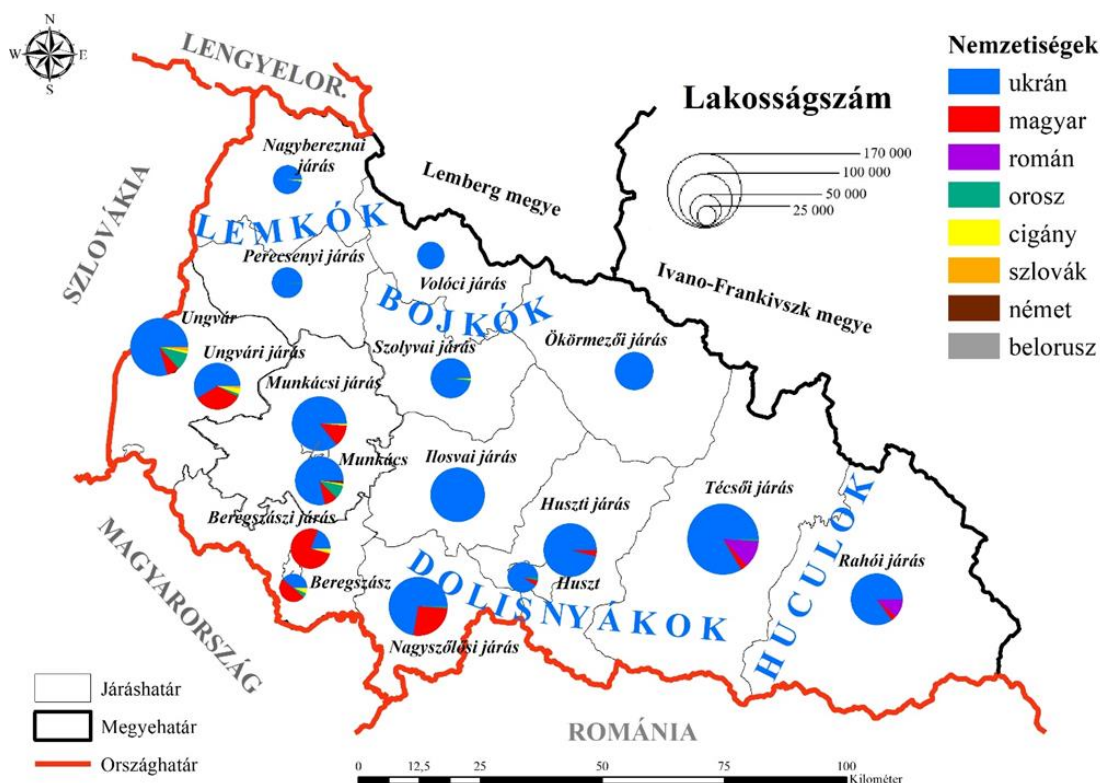
8.1. A kárpátaljai ruszin szakrális építészet

Az évszázadok során Kárpátalja sajátos védjegyévé nőtte ki magát a nemzetiségi és vallási sokszínűség, amely alapján alakulhatott ki a vidékre jellemző multikulturalizmus. Különös figyelmet kell fordítani a vidék hegyvidékét egykoron (talán jelenleg is) benépesítő ruszin lakosságra. Egyes nyugati nézőpontok szerint egy külön nemzetiséget alkotnak, az ukrán központi hatalom álláspontja szerint viszont ők az ukrán nemzet része, kizárólag népcsoportként tekintenek rájuk.

A ruszinokra sosem lehetett „ráaggatni” a gazdag nép jelzőt, ami jelentős mértékben meglátszott a mindennapjaikban. A pénzforrások híján nem engedhették meg maguknak a költséges kőtemplomok építését. Viszont az életterük legelterjedtebb erőforrásával, a fával nagyon is ügyesen bántak. A ruszin ácsok leleményessége és ügyessége által jöttek létre a vidéket ékesítő fatemplom műalkotások (Tóth & Gyuricza, 2021).

Kárpátalja fatemplomai nagyon különlegesek. Már a XV–XVI. században épültek fatemplomok, de az építések fénykora a XVII–XVIII. századra tehető. A templomok csoportosításával kapcsolatban számos forrás látott már napvilágot (Horváth & Kovács, 2002; Kovács, 1990; Szirohman, 2008), de a nemzetiségi és táji jelleg sajátosságainak (ami az idegenforgalom komplex mivoltát is tükrözi) bemutatása

szempontjából legalkalmasabb Horváth Zoltán György és Kovács Sándor által írt „Kárpátalja kincsei” c. mű. Alapjában véve Kárpátalja ruszin fatemplomai 2 stílust (gótika, barokk) és 4 típust (bojkó, lemko, hucul és dolisnyák) képviselnek (Horváth & Kovács, 2002). A típusok kialakulásában, tipizálásában fontos szerepet játszottak a ruszin népcsoportok, amelyek földrajzi elhelyezkedésük a 16. ábrán figyelhető meg.

16. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele

Forrás: Berghauer, et.al., 2020

A legkorábban épült bojkó típusú fatemplomok gótikusak (17. ábra). Alapjában véve keleteltek, hosszhoz elrendezésűek. Nyugat felől a bábinec (előtér), középen a hajó és kelet felől a szentély található. Valamennyi tere közel négyzet alaprajzú, a hajó szélessége nagyobb a másik kettő szélességénél. A hajót és a szentélyt belül kupola, kívül sátozott fedő fedi. Előfordul kiegészítésként kettős nyeregtető is.

17.ábra. Az uzsoki bojkó stílusú fatemplom

Forrás: saját fénykép

A XVIII. század közepétől elterjedt lemkó (lemák) fatemplomok (18. ábra) építészeti stílusának jellemzői a hosszház elrendezés, a hármastagolás megnyilvánulása a tetőzetben is, a bábinec fölötti magas torony és az oszlopos tornác. Gyakran a hajó középső, négyzet alakú részét barokkos hagymasisakos kupola fedi. Előfordul, hogy a lemkó fatemplomot különleges kiképzésű, kettős tetőzet borítja. A lemkó fatemplomok a ruszin barokknak is nevezett stílus kivirágzásai (Horváth & Kovács, 2002).

A Habsburg-ellenes református vallás erőteljes térhódítása éreztette hatását az ortodoxiába menekülő görögkatolikus egyház építészetén is. Ennek termékeként a ruszin gótikának is nevezett építésmódot a dolisnyák típusú fatemplomokon figyelhetjük meg (19. ábra). Jellemzőjük a hosszház elrendezés, a kettős nyeregtető és a tűhegynyire csúcsosodó harangtorony. Hangulatában nagyon közel áll a beregi, szatmári, szabolcsi és máramarosi magyarlakta vidékek négyfiatornyos haranglábaihoz (Horváth & Kovács, 2002).

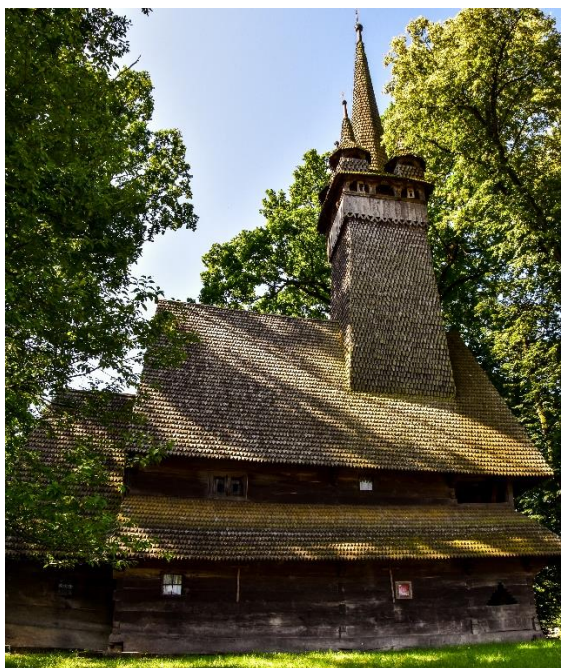

18. ábra. Lemkó típusú fatemplom a Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi

Múzeumban

Forrás: saját fénykép

19. ábra. A szeklencei dolisnyák típusú fatemplom

Forrás: saját fénykép

A hucul fatemplom (22. ábra) ötös tagolódású, görögkereszt alaprajzú, melynek közepén egy négyzet van, de ez általában nagyobb a kapcsolódó négyzeteknél. A tengelyek irányában az egyensúly ideális. Az épület külső megjelenésében csodálatos vertikális hatás érvényesül, ahogyan a négyzet alakú középső rész épülettömbje fent nyolcszögbe vált át. Ezt hangsúlyozza a körbe futó övpárkány, a nyolcszögű sátoztető, melynek csúcsát barokk hagymasisakos tornyocska és a kereszt egészíti ki. Az egykupalás ötös tagolódású hucul templom szilárdságával és arányos formáival tűnik ki a többi fatemplom közül.

Kevesen tudják, hogy 2013-ban két kárpátaljai fatemplomot, az uzsokit és a kőrösmezei Sztrukovszkát az UNESCO Világörökségének részévé nyilvánították. Bár sok esetben az adott cím megszerzése fellendíti az objektumhoz látogatók számát, az adott esetekben ez nem történt így. Elsődleges oknak az objektumok periférikus helyzetét lehet megnevezni, ugyanis távol esnek a forgalmasabb turisztikai útvonalaktól. Másodsorban ez a belföldi turizmus keresleti sajátosságaival is magyarázható, mivel tudniillik Ukrajna megyéiből érkező turisták elsődleges utazási céljainak a pihenés, gyógykezelés, természeti látnivalók felkeresése és a sportolás nevezhető meg (Gönczy & Lontai-Szilágyi, 2019).

A fatemplomoknak nemcsak az évszázadokkal, nemcsak az időjárás viszonytásaival kellett szembe nézniük, hanem gyakran a gyarló emberi pusztítással is. Egy részük az enyészeté lett, ezek helyébe a hívek új kőtemplomot építettek. A fatemplomok másik részének sorsa az új kőtemplom felépítése után enyhén szólva is hányatottá vált. Nem minden gyülekezet tudott fenntartani két templomot, ezért ésszerű megoldásként kínálkozott a régi értékes fatemplom átadása egy szomszédos gyülekezet részére (pl. Nagylucska 1625-ben épült fatemploma 1790-ben Fagyalosra került). Nagyon gyakran azonban a „szükségtelemnél” vált műkincset egyszerűen elbontották (pl. Kökényes 1801-ben épült templomát 1927-ben) vagy múzeummá alakították (pl. Dombostelek 1792-ben épült fatemploma a második világháború után került a Kijevi Népi Építészeti Múzeumba) (Horváth & Kovács, 2002).

Rengeteg templom leégett. Csak az utóbbi évek alatt 12 templom vált vihar, villámcsapás vagy elektromos hiba következtében tűz martalékává (pl. Oroszmokra 1971, Kopár 1981, Kiesvölgy 1990, Száldobos 1994, Oroszvölgy 1998, Felsőhatárszeg

1999, Csuszka 2000). 16 templomot szakszerűtlen átalakítással jellegtelemné silányítottak (pl. Cserjés 1830-ban épült templomát 1930-ban). Pótolhatatlan veszteséget okozott a vidéknek és az adott településnek a korabeli világi és egyházi vezetők közreműködésével bagatell összegekért elkótyavetyélt, felbecsülhetetlen értékű műkincs-templomok Csehszlovákiába való szállítása. Például Fagyalos 1625-ben épült templomát 1929-ben Prága Néprajzi Múzeumában építették fel, Hegyrét XIX. századi temploma 1931 óta a morva Kuncice pod Ondrejnikem római katolikus gyülekezetéé (jelenlegi állapotát a 20. ábrán tekinthetik meg), Dunkófalva temploma 1931 óta Nova Paka település görög katolikus híveit szolgálja, Hömlóc 1669-ben épült temploma 1931-ben Dobrikov cseh falu huszita temploma lett (Tóth, 2016).

A cseh korszakban a hatalom által elnézően kezelt görögkatolikus és pravoszláv felekezetek közötti viszályban a felbőszült hívek saját templomuk felgyújtásától sem riadtak vissza (pl. Alsókálfalva 1920, Taracújfalu 1928, Felsősebes 1935). A szovjet időben az ateista államformát kiszolgáló elvakult pártvezetők kíméletlen módon bántak el több csodálatos műemlék-fatemplommal: lebontatták Gánya, Kopár, Perekháza, Zsilip XVIII. századi fatemplomát, Úrmező 1693-ban épült fatemplomát pedig az iskolaigazgató (történelemtanár) utasítására tűzifának használták az iskolában, Majdánka XVIII. századi fatemplomát pedig a hatalom a falu lakóival felgyújtatta. A görögkatolikus egyház rehabilitálása után a felekezetek közötti viszály újra kiéleződött, ami újból értékes műemlék-templomok felgyújtásában nyilvánult meg (pl. Gyertyánliget 1994) (Horváth & Kovács, 2002; Tóth, 2016).

20. ábra. Kuncice pod Ondřejníkem római katolikus templom

Forrás: voztrans.cz

Jelen kutatásban 45 kárpátaljai ruszin fatemplomról sikerült információt gyűjteni, amely az egykoron több mint 200 objektumhoz képest érzékelteti a korábban ismertetett folyamatok pusztító hatásait. A vizsgált épületekben közös az, hogy mind Ukrajna Építészeti Műemlékeinek vannak titulálva, eredetileg görögkatolikus templomnak lettek felszentelve, továbbá az is, hogy jelenleg egyházközségi tulajdonban vannak. A területi lefedettséggel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a ruszin fatemplomok megyén belüli eloszlása egyenlőtlen, ami a ruszin/ukrán népesség lakóterületével együtt vizsgálva teljesen helytálló. A 2020-ban lebonyolított ukrajnai decentralizációs folyamatok következtében az egykoron 13 járásra tagolt Kárpátalja jelenleg 6 járásra és 64 kistérségre lett felosztva (Molnár D., 2021). A vizsgált ruszin fatemplomok egykori és jelenlegi közigazgatási egységeken belüli elosztását az 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. A kárpátaljai ruszin templomok közigazgatási elhelyezkedése

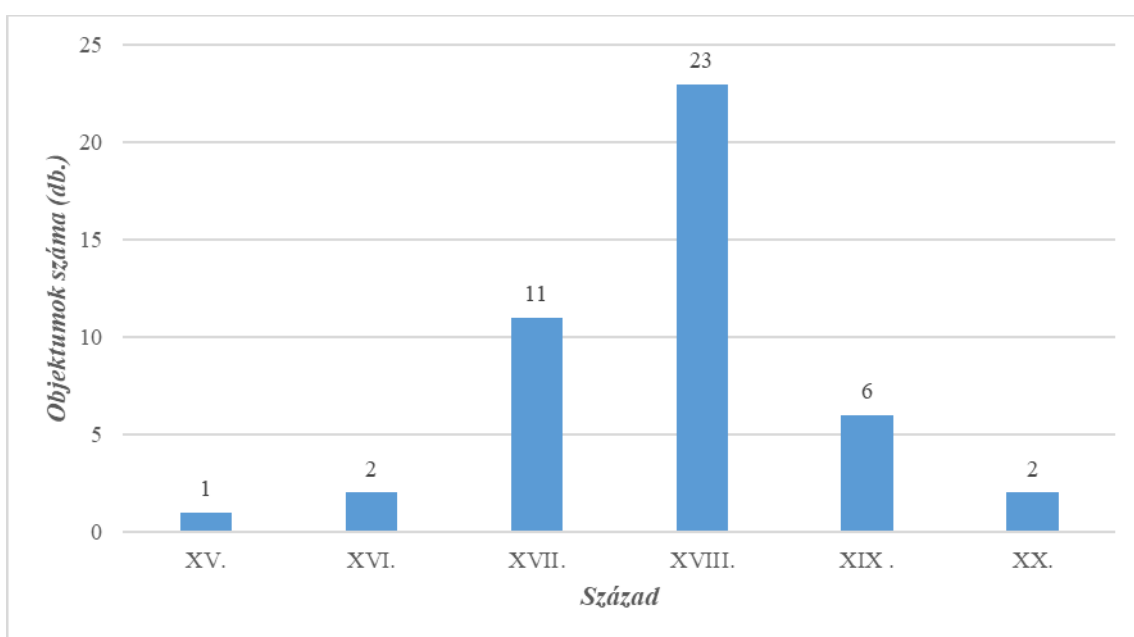
Járás (2020)	Járás (1991)	Objektumok száma	
		1991	2020
Beregszászi	Beregszászi	0	2
	Nagyszőlősi	2	
Huszti	Huszti	6	17
	Ökörmezői	8	
	Ilosvai	3	
Munkácsi	Munkácsi	2	12
	Szolyvai	2	
	Volóci	8	
Ungvári	Ungvári	0	6
	Nagybereznai	5	
	Perecsenyi	1	
Técsői	Técsői	3	3
Rahói	Rahói	5	5

Forrás: saját szerkesztés

Ahogy a táblázatban is megfigyelhető, a ruszin fatemplomok zöme a hegyvidéki részeket is magában foglaló, továbbá a legnagyobb területtel rendelkező járásokban összpontosul. Különösen kiemelkedik a jelenlegi Huszti járás, amely területén helyezkedik el a legtöbb vizsgált objektum, továbbá azt is ki kell emelni, hogy két fatemplomstílus (bojkó és dolisnyák) képviselői alkotják az adott mutatót. Meg kell jegyezni azt az érdekességet is, hogy a már korábban említett két UNESCO Világörökség részét képező kárpátaljai fatemplom nem a nagyobb létszámokat felmutató területi egységek kötelékéhez tartozik (Ungvári és Rahói járás). A Beregszászi járás

tömöríti a legkevesebb létszámú fatemplomot, ami a síkvidéki építészeti sajátosságokra vezethető vissza, ugyanis az adott területen sokkal egyszerűbb volt a kőtemplomok létesítése, mint a hegyvidéken.

Az építési időszakokat tekintve a fennmaradt ruszin fatemplomok többsége (23) a XVIII. században épült (21. ábra), továbbá 11 építmény keletkezési időszaka a XVII. századra datálható, vagyis a vizsgált objektumok több mint $\frac{3}{4}$ -nek eredete az adott 200 éves időszakra vezethető vissza. Ennek értelmében a XVII.-XVIII század közötti időszakot nevezhetjük a ruszin fatemplomépítészet aranykorának.

21. ábra. A vizsgált ruszin fatemplomok építési időszakai

Forrás: saját szerkesztés

Érdekességként említhető meg három, a megnevezett időszaktól korábban épített templom (Középpapsa, Szolyva, Darva). Az adott objektumok kapcsán fontos tisztázni, hogy a feltüntetett időszakok a templomok legrégebbi elemeire vezethetők vissza és az évek során szinte mindegyik átesett jelentős mértékű átalakításon és azt követően restauráláson is.

A stílusjegyeiket tekintve a vizsgált fatemplomok többsége a bojko (24) és a dolisnyák (15) típusokhoz tartozik. Előbbi csoport legkékesebb képviselője az UNESCO

Világörökség részét képező Uzsoki fatemplom (16. ábra), a második csoport imponáló bemutatására a legalkalmasabb a Huszt környéki települések „ruszin gótikában” épült templomai (Ósándorfalva, Husztsófalva, Száldobos, Mihálka). A hucul fatemplomépítészet kétségkívül legékesebb gyöngyszeme a másik UNESCO-s templom, a kőrösmezei Sztrukivszka fatemplom (21. ábra), a lemko csoport legjellegzetesebb tagja az egykoron Selesztó településen álló templom, amely jelenleg a Kárpátaljai Megyei Szabadtéri Néprajzi Múzeumot (skanzen) díszíti.

22. ábra. A kőrösmezei hucul típusú Sztrukivszka fatemplom

Forrás: saját fénykép

A templomok elhelyezése egy település szerkezetén belül mindig is fontos tényező volt. Általában két elhelyezési formát különböztethetünk meg: az első, amikor a templom volt a település központi eleme és tőle körkörösén vagy radiálisan helyezték el a lakóházakat; a második, amikor a templomot a település legmagasabb részén helyezték el, hogy a település minden részéről jól látható legyen. A kárpátaljai ruszin fatemplomok esetében az utóbbi jellemzőbb. Az adott elhelyezésnek vannak úgy pozitív, mint negatív vonatkozásai is. Mivel zömében hegyvidéki területekről beszélünk, így elérvén a templomhoz, kedvező időjárási körülmények esetén szép kilátás nyílik a környező vidék hegyeire, erdeire. A buktatók ugyan csak a magaslati

mivolttal kapcsolatban keresendők, ugyanis kedvezőtlen időjárás vagy a látogatást megelőző napok mostoha időjárási viszonyai révén a turisták egyes kategóriájának nehézkes lehet az objektumhoz való eljutás a gyalogos infrastrukturális elemek fejletlensége miatt.

A vizsgált objektumok jelentős része viszonylag közel helyezkedik el a központi főútvonalakhoz, amelyek állapota az évek során valamelyest fejlődött. De az egyes fatemplomokhoz való eljutás már-már kalandosnak és az aktív turizmus kategóriájához sorolható lehetőségeket vonultat fel (pl. Kurucvár). Néhány esetben pedig a fatemplomok jelentős területi koncentrációját figyelhetjük meg (Huszt városának környéke), amely még a kedvezőtlenebb útviszonyok esetében is élvezhető és megvalósítható programlehetőségekkel kecsegtet (Huszt város, Golden Fruit csokoládégyár, Viski Zöld Falusi Turizmus, Sajáni-tó stb).

8.2. „A középkori templomok útja” kárpátaljai szakasza

Kárpátalja és Magyarország Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagyon sokszínű egyházi építészettel rendelkezik. Annak érdekében, hogy minél részletesebben be tudják mutatni az adott értékeket, 2009-ben létrehoztak „A középkori templomok útja” c. tematikus útvonalat. Az adott program a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség és a Kárpátaljai Megyei Tanács együttműködésében indult el. Maga az útvonal Kárpátaljára és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északkeleti részére terjed ki (Kollar, 2013).

Kárpátaljáról az adott útvonalhoz összesen 15 jelenleg is funkcionáló templom tartozik, továbbá a kutatási anyagban részletezve vannak romtemplomok vagy már elpusztult templomok/kolostorok leírásai is. Az adott templomok közös nevezője az, hogy legalább egy bizonyos részüket még a XIV. század előtt építették, továbbá számos szakrális és művészeti szempontból is kiemelkedő attribútumokkal rendelkeznek, mint értékes középkori freskók vagy akár teljes kompozíciók, fakazettás mennyezet, nagy értékű kegytárgyak stb.

A történelem során a templomok felekezeti hovatartozása változásokon mentek keresztül. Kezdetekben katolikus vallást gyakorlók számára volt az Isten háza. A

reformáció kikiáltásával és terjedésével a protestáns felekezet hívei birtokukba vették a katolikus templomokat és általában „enyhe lakberendezés után” egy bizonyos ideig (Beregszász, Nagyszőlős) vagy akár napjainkig is használják (Técső, Visk, Bene és sok más). Az említett folyamatok sajátos lenyomatot hagytak az építményeken, kiemelve azok különlegességét.

Földrajzi elhelyezkedésüket nézve a középkori templomok útvonalához tartozó kárpátaljai templomok öt csoportra bonthatók:

- Beregszász vonzaskörzete (5) – Nagybégány, Beregszász, Nagymuzsaly, Bene, Csetfalva;
- Nagyszőlős vonzaskörzete (3) – Feketeardó, Akli, Nagyszőlős;
- az egykori Máramaros vármegye területe (3) – Huszt, Visk, Técső;
- Ungvár vonzaskörzete (3) – Palágykomoróc, Ungvár, Gerény.
- Munkács (1) – Szent Márton-kápolna

Az útvonalhoz tartozó templomok a maguk módján különlegesek. Visk, Técső és Csetfalva templomait a festett kazettás mennyezete miatt szokták felkeresni a turisták. Nagybégány, Palágykomoróc és Feketeardó elsődleges vonzerői a fennmaradt és szakszerűen restaurált freskókban keresendő. De a felsorolt objektumok között különösen kiemelkedik a Gerényi-rotunda (23. ábra), ugyanis ilyen típusú körtemplommal Európában csak Magyarországon – Karcsán és Kiszomboron – találkozhatunk, Európán kívül a régi örmény fővárosban, Aniban található ilyen típusú templom. Továbbá a belső részét a trecento stílusú freskók díszítik, amelyek Krisztus életének eseményeit ábrázolják. Emellett a templom őriz egy szent Máriapócsi Szűzanya ikon másolatát is.

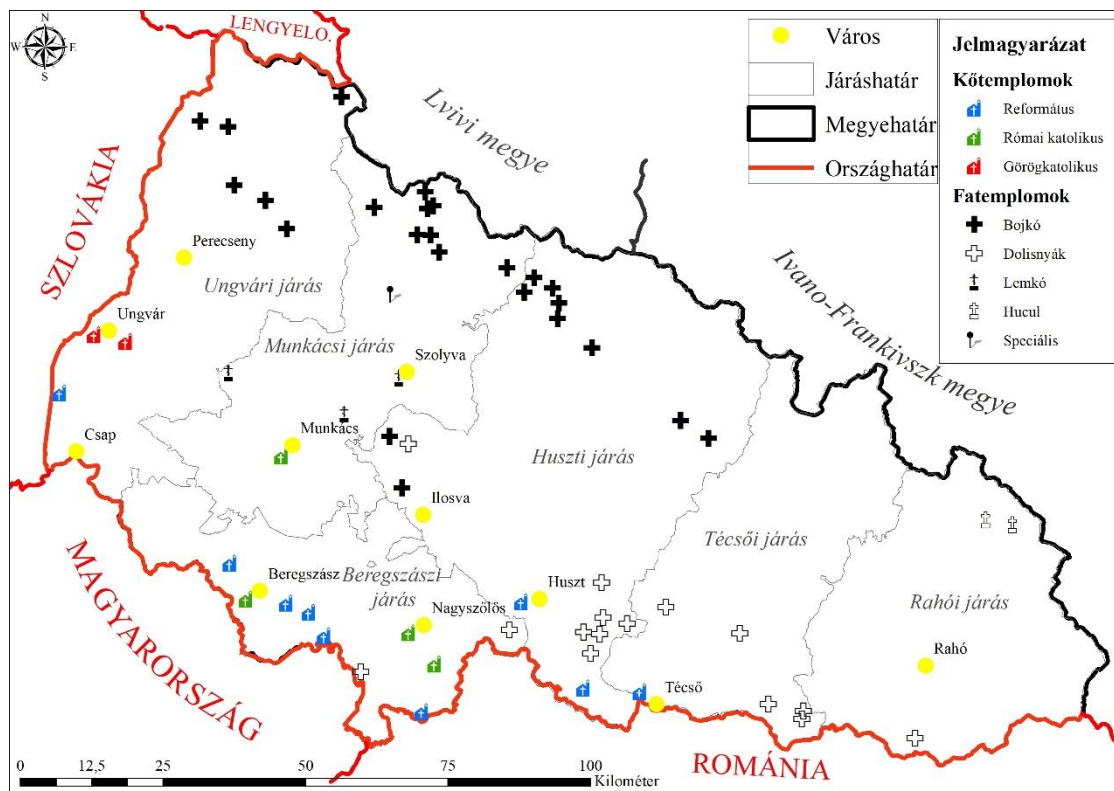
23. ábra. A Gerényi rotunda

Forrás: saját fénykép

Mivel a felsorolt objektumok zöme a nagyobb városok vonzáskörzetében helyezkednek el, így a feltételek jelentős része adott a megfelelő turisztikai termék létrehozására. A templomok zöme olyan főútvonalak mentén helyezkednek el, amelyek megyei szinten fejletnek mondhatók, továbbá számos étkeztetési opció is fennáll az útvonaltervezés során, legyen szó belföldi vagy külföldi turisták igényeinek kielégítéséről. A középkori templomok mellett számos más kulturális jellegű vonzerő meglátogatását lehet beiktatni a tervezendő programokba, amelyek akár csillagtúrában vagy lineáris útvonalban is megoldhatók. Továbbá e körzetekben akár fennáll a lehetőség a vallási jellegű objektumok területileg kompakt és összehasonlító (mint szerkezeti, úgy felekezeti) jellegű bemutatására is.

Beregszász, Nagyszőlős és Máramaros környékén a falusi turizmus által adódó lehetőségek teljes mértékben megfelelhetnek a vallási turizmusban részt vevők számára, de szállás terén vannak alternatív, ráadásul egyházi kötődéssel is rendelkező, szálláshelyopciók, mint a Karácsfalvai Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceum, Kapaszfalvai Szent János Zarándokház Nagyszőlősön, a beregszászi Pásztor Ferenc Községi Ház és Zarándokközpont, továbbá az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium is.

Az értekezésben tárgyalt objektumok földrajzi elhelyezkedése a (24. ábra) alapján elmondható, hogy a kőtemplomok egyértelműen a megye síkvidéki területein összpontosulnak, míg a fatemplomok tekintetében sokkal diverzebb képet figyelhetünk meg. A huszti és técsői járások déli, továbbá a beregszászi járás keleti részén elhelyezkednek dolisnyák típusú fatemplomok.

24. ábra. A vizsgált objektumok összesítő térképe

Forrás: saját szerkesztés

8.3. Kárpátalja vallási jellegű rendezvényei

Már a rendszerváltást követően is, de különösen a 2000-es évek elején a kárpátaljai magyar vonatkozással is rendelkező történeti egyházak és azok ifjúsági szervezetei/szerveződései aktívan szerepet vállaltak a vallásos fiatalok (és nem csak) közösségi programjainak létrehozásában. Az adott törekvések mentén jöttek létre olyan hagyományos táborozó és ifjúsági találkozó sorozatok, mint:

- Kárpátaljai Református Ifjúsági Szervezet (KRISZ) – KRISZ táborok, Angol nyelvtábor, Ifjúsági hétvégék, sportesemények (focikupák, biciklitúrák) (krisz.org)
- Görögkatolikus Ifjúsági Szervezet (GISZ) – Megmaradni ifjúsági találkozók, elsőáldozók nyári táborai, téli hittantáborok, Szent-György napi labdarugótorna, ikonfestő táborok, lelki gyakorlatok;
- Kárpátaljai Katolikus Szent Márton Egyesület – ifjúsági lelki gyakorlatok, zárandoklatok szervezése, Kárpátaljai Keresztény Gitáros Tábor, Kárpátaljai Ministráns Találkozó és Focikupa.

A felsorolt alkalmak inkább a helyi lakosság, különösen a fiatalság megszólítására hivatottak. De a koronavírus-járvány előtti időszakra még jellemzők voltak olyan nagyszabású vallási fesztiválok, amelyeknek lehetősége volt a közeli külföldi területekről is bevonni látogatókat.

A Kárpátaljai Református Ifjúsági Szervezet (KRISZ) eddig 15 alkalommal rendezte meg a Lendület elnevezésű ifjúsági fesztiválját (25. ábra). A hagyományosan július hónapján lebonyolítandó rendezvény keretein belül a résztvevőknek lehetőségük nyílt az egyházi és a világi élettel kapcsolatos előadásokon való részvételre, bizonyoságtételeken keresztül megismerni emberek életútját, továbbá az Isten dicsőítés zenésített formái biztosították a fesztivál hangulatot, a többi elengedhetetlen attribútum mellett. A fellépők között nem csak kárpátaljai, hanem magyarországi, erdélyi és felvidéki együtteseket is megtalálhattunk. Kedvezőbb időkben az adott rendezvényt akár több mint 2000 fiatal látogatta meg.

25. ábra. A 2016-es Lendület ifjúsági fesztivált központi előadása

Forrás: karpataljalap.net

Hasonló jellegű rendezvény szervezésébe vágott bele 2012-ben a Görögkatolikus Ifjúsági Szervezet (GISZ) is. A GörFeszt-nek elnevezett ifjúsági fesztivált hagyományosan a Szent-István napi búcsúhoz legközelebb eső szombatján szokták megszervezni, a Tiszacsomai Honfoglalási Emlékpark és Látogatóközpont területén (Sass, 2016). A szellemi és lelki feltöltődésre hivatott programok mellett, a résztvevőknek lehetőségük nyílt különböző jellegű kézműves foglalkozásokon, ügyességi vetélkedőkön és könnyű zenei koncerteken való részvételre. Átlagosan, az adott fesztiválon 300-400 ember vett részt évente (Berghauer & Tóth, 2019a). Az évek során az adott rendezvény átalakult egy fesztiváljellegű Szent István-napi búcsúvá.

9. A VALLÁS ÉS A TURIZMUS KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA A KÁRPÁTALJAI LAKOSOK KÖRÉBEN KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS ALAPJÁN

A 2023. július 4. és november 18. között lebonyolított, Google Forms alapú online kérdőíves felmérés során az elsődleges célom az volt, hogy minél szélesebb körben meg tudjuk vizsgálni a kárpátaljai lakosok vallásossággal, vallási jellegi utazásaikkal kapcsolatos attitűdjeit, illetve a vallási turizmus potenciális helyszíneivel kapcsolatos ismereteit. A magyar és ukrán nyelvű változatot összesen 515 személy töltötte ki. A magyar nyelvű kérdőív az 1. mellékletben található. A kérdőív terjesztése elsősorban a szabadon hozzáférhető egyházi elérhetőségek és a személyes kapcsolati tőkém által valósult meg.

9.1. Szociodemográfiai adatok

A megkérdezés mivoltából kiindulva, az életkorral együtt folyamatosan csökken a válaszadók részaránya (3. táblázat). Ennek megfelelően, a fiatal (18-29 év) korosztály alkotja a megkérdezett személyek közel egyharmadát. Továbbá megjegyzendő, hogy alapvetően a nők sokkal szívesebben vesznek részt online megkérdezésekben.

A válaszadók lakókörnyezetének tekintetében elmondható, hogy a falusi lakókörnyezetben élő személyek voltak többségben (53,4%) a városi lakókörnyezettel szemben (46,6%). Mivel Kárpátalja Ukrajna legalacsonyabban urbanizált megyéje, így az adott megoszlás természetesnek mondható.

A felmérés során sikerült lefedni a megye településhálózatának 26,6%-át, ugyanis 162 településről érkezett válasz. A legtöbb Beregszászról (12,4%), Ungvárról (6%), Husztról (5,4%), Viskről (5%) és Munkácsról (3,5%). Ha nagyobb méretű közigazgatási egységek (járások) viszonylatában nézzük, akkor a résztvevők 45,6%-a a Beregszászi járás területén lakott, akiket a Huszti (18,4%), Ungvári (15,9%), Munkácsi (10,9%), Técsői (5,2%) és végül a Rahói (3,9%) járás mutatói követték.

3. táblázat. A megkérdezett személyek nem és kor szerinti megoszlása

		Nem		Összesen		
		férfi	nő			
Életkor	18-29 év	Elemszám	81	108	189	
		Arány	15,7%	21,0%	36,7%	
	30-39 év	Elemszám	35	83	118	
		Arány	6,8%	16,1%	22,9%	
	40-49 év	Elemszám	37	70	107	
		Arány	7,2%	13,6%	20,8%	
	50-59 év	Elemszám	26	40	66	
		Arány	5,0%	7,8%	12,8%	
	60 év fölött	Elemszám	13	22	35	
		Arány	2,5%	4,3%	6,8%	
	Összesen		Elemszám	192	323	515
			Arány	37,3%	62,7%	100,0%

Forrás: saját szerkesztés

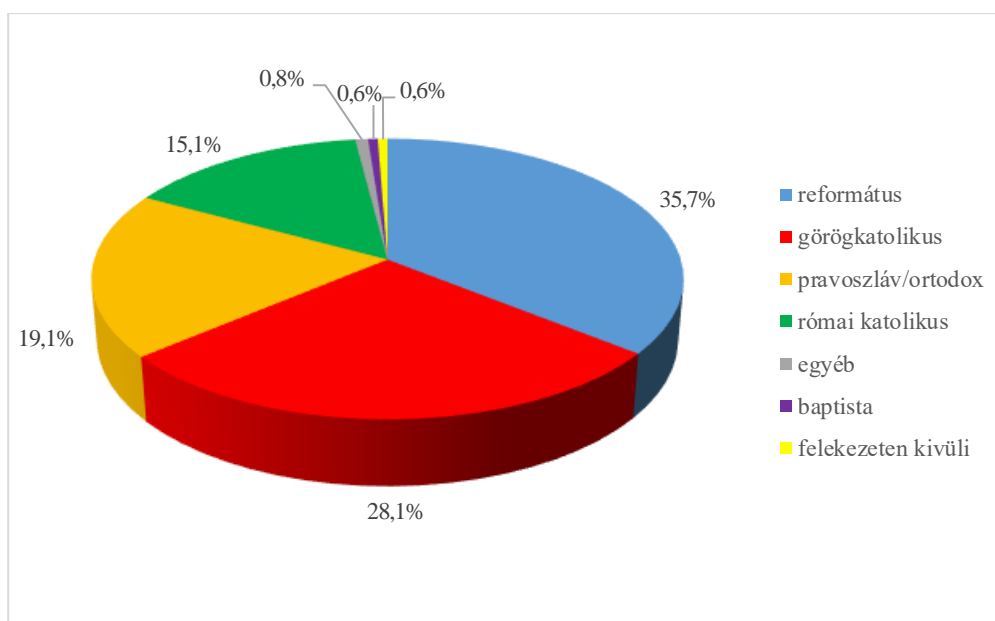
A családi állapotukat tekintve a megkérdezettek több mint négyötöde vagy házas (57,9%) vagy egyedülálló (22,9%). Előbbi állapotot a középkorosztály képviselői erősítik, ugyanis a házasságban élők 81,1%-át 30 és 59 életévű válaszadók alkották, utóbbi esetében pedig a 18-29 éves személyek domináltak (76,3%).

A legmagasabb iskolai végzettségről elmondható, hogy a felmérésben részt vett személyek 60,4%-a főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkezik, továbbá 20%-a már befejezte a középiskolát. Ez azért is fontos, mert a foglalkozási tevékenység szerint a középiskolai végzettséggel rendelkező személyek 54,4%-a jelenleg tanulói státuszban van (az összesített foglalkoztatási mutatókban 19,4%), vagyis feltehetően felsőoktatási képzésben vesznek részt. Jelenlegi foglalkozásukat tekintve a válaszadók 51,5%-a szellemi munkát végző alkalmazottként tevékenykedik, de érdemes megemlíteni a vállalkozók részarányát is (7,6%).

9.2. Vallásosság és a vallási jellegű utazások kapcsolata

A válaszadók 96%-a vallásosnak és valamely felekezethez tartozónak vallotta magát. A közhiedelemmel ellentétben, a magukat ateistának vallott személyek (17 fő) a lakóhelyüket tekintve nem figyelhető meg különbség a városi és a falusi lakókörnyezet között.

A válaszadók felekezeti hovatartozását (26. ábra) tekintve elmondható, hogy a személyek 35,7%-a református felekezethez tartozott. Őket követték a görögkatolikusok (28,1%), a pravoszlávok (19,1%) és a római katolikusok (15,1%). Az egyéb, a felekezeten kívül és a baptista kategóriák összértéke nem haladta meg a 2%-ot.

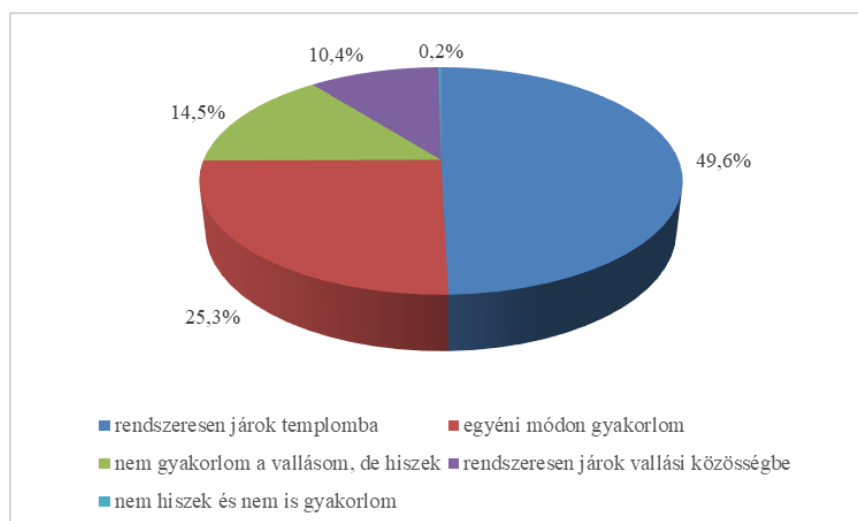
26. ábra. A kérdőíves felmérésben részt vett személyek felekezeti hovatartozása (N=498)

Forrás: saját szerkesztés

Ha a felekezetek térbeli eloszlását vizsgáljuk, akkor érdekes szélsőségekre lehetünk figyelmesek. A református válaszadók 69,7%-a a Beregszászi járás területén élt a felmérés során, 10% fölötti mutató még az Ungvári és a Huszti járások vonatkozásában figyelhető meg. Hasonló eredmények detektálhatók görögkatolikus és

a római katolikus felekezet tekintetében is, bár az abszolút részarányok számottevően alacsonyabbak (46,4% és 37,3%). A pravoszláv felekezet képviselői tekintetében pedig egy teljesen más területi eloszlás mutatkozik: a legtöbb válasz a Huszti és a Munkácsi járásokból érkezett (26,3% mindkét esetben), amelyeket a Técsői és Ungvári járások követtek (13,7%). Az adott mutatók alapvetően összhangban vannak az egyes felekezetek történelmi-területi elterjedésével is.

A felmérés során rákérdeztem arra, hogy a válaszadók miképpen tudnák a legjobban jellemezni a vallásgyakorlásuk módját (27. ábra). A kapott eredmények alapján elmondható, hogy a kutatásban részt vett személyek majdnem fele (49,6%) a rendszeres templomba járással jellemezte vallásgyakorlásának módját és ami szintén öröndetes, hogy ezen felül 10,4% a vallási közösségbe történő járást nevezte meg elsődleges szempontnak. Bár felekezetenként jelentős különbségek figyelhetők meg. A rendszeres templomba járás tekintetében a görögkatolikusok és a római katolikusok válaszai nagyon is pozitívnak értékelhetők (60% fölötti), a vallási közösség látogatása terén pedig egyértelműen kiemelkednek a reformátusok (15,2%).

27. Vallásgyakorlás elsődleges módja (N=498)

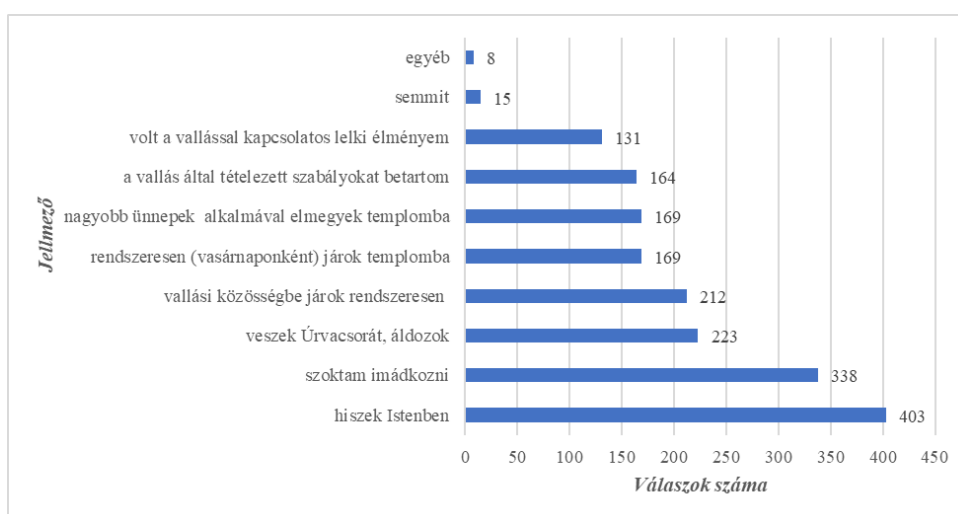
Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók majdnem 40%-a egyéni módon gyakorolja a vallását, vagy egyáltalán nem gyakorolja azt. Ez különösen jellemző a pravoszláv felekezethez

tartozókra, ugyanis az adott vallás tekintetében az említett kategóriák a válaszadók 55,9%-ra jellemző, de az egyéni vallásgyakorlás módja viszonylag magas a reformátusok vonatkozásában is (28,7%).

Tágabb értelemben is kíváncsiak voltunk arra, hogy a válaszadók számára mit is jelent a vallásosság. Az adott célra felsoroltunk több jellemzőt, amelyek közül a válaszadók szabadon bejelölhettek többet is (28. ábra). Átlagosan egy válaszadó több mint három (3,6) ismérvvel tudta jellemezni azt, hogy mit is jelent számára a vallásosság. Figyelemre méltó, hogy a magyar nyelven kitöltött kérdőíveknél jóval magasabb átlagmutató fedezhető fel (4), mint az ukrán nyelven kitöltött kérdőívek esetében (3,1). Vagyis, a potenciálisan magyarnak vélt lakosság sokkal szélesebb spektrumban tudta jellemezni azt, mit is jelent számára a vallásosság.

28. ábra. Mit jelent Ön számára a vallásosság (N=515)

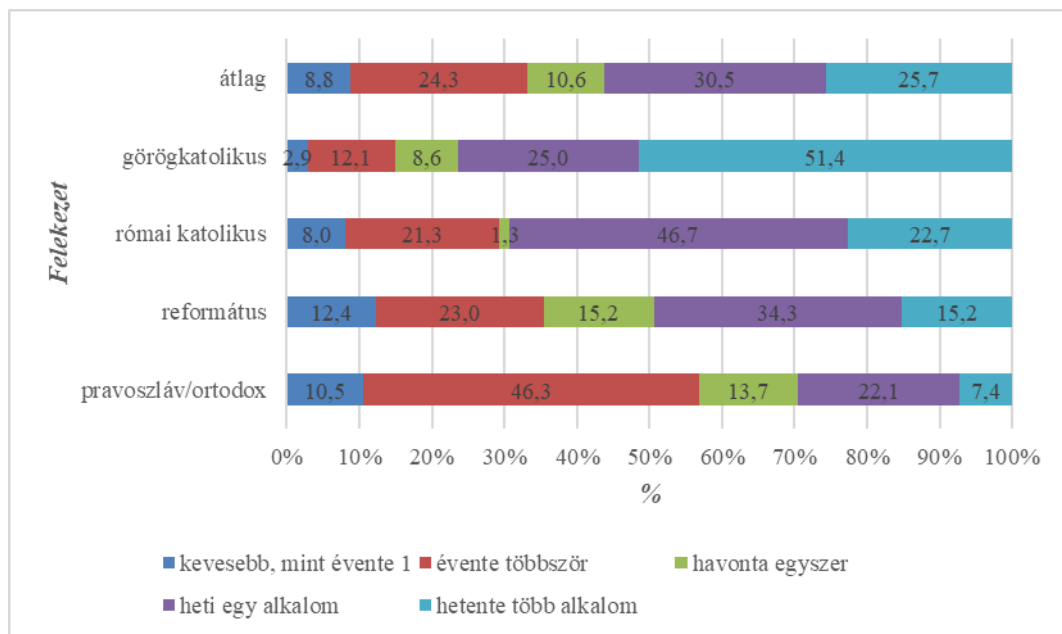
Forrás: saját szerkesztés

Nem meglepő módon, a leggyakrabban a „hiszek Istenben” opció került kiválasztásra, ugyanis a válaszadók több mint 80%-a ezzel is asszociálja a vallásosság jelentését, de az imádkozás szokását is kiemelte a válaszadók 65%-a. Az adott válaszok után egy kisebb „szakadék” figyelhető meg, ugyanis a következő opciókat már a válaszadók csekélyebb része jelölte. Számunkra meglepő volt, hogy a válaszadók kiemelték a Szentáldozást/Úrvacsorát (43%), ami az egyházak tanításának tekintetében

különösen dicséretes, de a vallási közösségbe történő járás is kiemelendő. Az adott válaszokból is jól látszik, bár a rendszeres vallási közösségbe való járást nem tartják a vallásgyakorlás elsődleges módjának, tágabb értelemben mégis fontos részét képezi az emberek vallásosságáról alkotott képéről. Az adott jellemzőket követi a templomba járás gyakoriságával, továbbá a vallási tanok/előírásával kapcsolatos jellemzők, amelyeket a válaszadók 33%-a tartja a vallásosság szerves részének. Továbbá érdemes megemlíteni, hogy a válaszadók 25%-nak volt olyan vallási élménye/Istenélménye, amelyek kifejezetten nagy hatással voltak rájuk.

A továbbiakban a válaszadókat arra kértük, hogy 1-től 5-ig terjedő skálán értékeljék templomlátogatásuk gyakoriságát (29.ábra).

Az átlagmutatók elemzése alapján elmondhatjuk, hogy a válaszadók több mint fele (56,2%) hetente legalább egy alkalommal részt vesz templomi szertartáson. De jelentős különbségek figyelhetők meg a felekezeti mutatók vizsgálata során, ugyanis a görögkatolikus válaszadók több mint fele (51,4%) hetente több alkalommal és részt vesz templomi szertartáson, továbbá 25%-uk hetente legalább egyszer elmegy templomba. A heti szintű templomlátogatás tekintetében nem sokkal alacsonyabb mutatókkal büszkélkedhetnek a római katolikus felekezethez tartozó válaszadók, ugyanis 69,4%-uk hetente legalább egyszer (22,7% többször is) részt vesz templomi alkalmakon. Az átlagmutatókhoz legközelebb talán a reformátusok állnak, ami korábban ismertetett adatok fényében nem meglepő. Negatív értelemben lógnak ki a sorból a pravoszlávok, ugyanis a válaszadók majdnem több mint felére (56,8%) nem jellemző a rendszeres templomlátogatás.

29. ábra. Templomlátogatás gyakorisága (N=498)

Forrás: saját szerkesztés

Ha az adott mutatókat összevetjük az életkori illetve a foglalkozási sajátosságokkal, akkor elég érdekes és sajátos kép tárul elénk. A heti több alkalommal történő templom látogatás tekintetében átlag feletti mutatókkal büszkélkedhet a fiatal korosztály (18-29 év) és a velük szoros összefüggésben lévő tanulói foglalkoztatottság is. Véleményünk szerint ez azzal magyarázható, hogy a kárpátjai felsőoktatási intézményekkel szorosan együttműködnek egyházi kollégiumok. Beregszászon a Kálvin János Református Szakkollégium, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium, a Pásztor Ferenc Szakkollégium, Ungváron a Szent Gellért Római Katolikus Szakkollégium. Továbbá az évek során az intézményeken belül kialakultak különböző felekezetű ifjúsági gyülekezetek (FRIGY, GörögKör, GRUND, UREGY), amelyek biztosítják a hallgatók számára hét közben is a templomlátogatás/szertartáslátogatás lehetőségét, a „lelki táplálékot”.

A legalacsonyabb templomlátogatási mutatók az 50-59 év közötti válaszadónál figyelhetők meg. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a gyermekkoruk nagyobb része a szovjet egyházellenes időszakra esett, így jóval kevesebb esély volt adott a rendszeres templomba járásra és vallásgyakorlásra. Foglalkoztatási kategóriák szerint a

legalacsonyabb templomlátogatási mutatók a munkanélküliekre, fizikai munkát végző alkalmazottakra és a háztartásbelikre jellemzők.

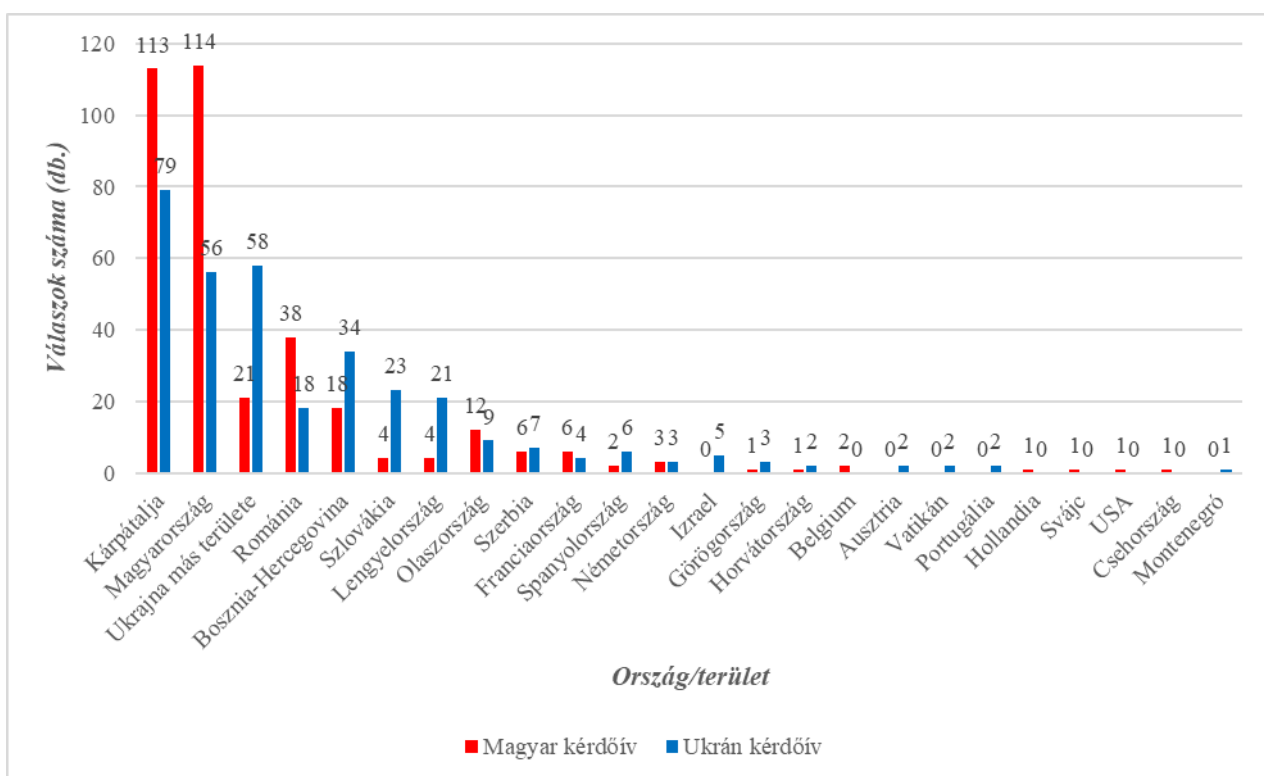
Mindenképp érdemes megemlíteni azt is, hogy a kisebb lélekszámú gyülekezeteknél/egyházközségeknél fennállhat az a helyzet is, hogy a lelkész/pap nem helyben lakik (görögkatolikus terminológiába ezt filiának nevezik), akár több helyszínen is szolgálhat egyszerre, így a többi teendői mellett nem biztos, hogy fizikailag képes egy településen belül heti több alkalom levezetésére is.

Az egyházközségben/gyülekezetben betöltött szerepük alapján az adatközlők több mint kétharmada (67%) tisztség nélküli tag. Továbbá jelentős azon válaszadók aránya is, akik úgy vélik, hogy nem tartoznak egyetlen egyházközséghez vagy gyülekezethez (16,7%). A fennmaradt szegmenset (16,3%) a gyülekezi/egyházi vezetés személyei alkotják, mint a presbiterek/egyháztanácstagok (5,4%), vezető lelkészek/parókusok/plébánosok (4,3%), segédlelkészek (1,9%). Külön érdekesség, hogy az egyházi vezetéshez tartozó személyek több mint 82%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel.

Kutatásunk egyik fontos sarokkövének tekinthettük, hogy a válaszadók részt vettek-e valahol olyan zárandoklaton vagy vallási jellegű rendezvényen, amelyek a lakóhelyükön kívül került megrendezésre. A válaszadók több mint fele (53,8%) részt vett ilyen jellegű eseményeken. Ha felekezeti szinten vizsgáljuk meg az adott kérdést, akkor felfigyelhetünk arra, hogy a pravoszláv válaszadók 76,8%-a nem vett részt zárandoklaton vagy vallási jellegű rendezvényen. A reformátusok mutatói is egy kicsivel az átlag fölöttiek, ugyanis a lekérdezettek 51,1% nem vett részt zárandoklaton vagy vallási jellegű rendezvényen a lakóhelyétől távol, bár esetünkben lehet hogy a zárandoklat fogalma terelhette tévútra őket a válaszadás során.

A továbbiakban a zárandoklati / vallási rendezvényre történő utazások mutatóit vettük górcső alá. Elsődlegesen arra szeretnénk volna rájönni, hogy az adott zárandoklatok / rendezvények során milyen célterületre látogattak el (30. ábra). A lekérdezés során összesen 24 célterület került nevesítésre. A kérdőívek átlagmutatóit figyelembe véve elmondhatjuk, hogy az ukrán nyelvű kérdőívet kitöltők átlagosan több célterületre (2,8) látogattak el, mint a magyar nyelvű kérdőívet kitöltők (2,2).

A válaszadók 69,3%-a részt vett Kárpátalja területén megrendezett zarándoklaton vagy vallási jellegű rendezvényeken. Feltételezésünk szerint ezek elsősorban katolikus szemmel búcsúkon történő részvételt (más egyházközségek meglátogatása a templom címünnepének alakalmával) lehet ide sorolni, református szemmel pedig a különböző csendesnapok és más egyházi rendezvényeken való részvétel tekinthető ennek, de vannak példák, amikor egyes egyházközségek vagy esperesi kerület hívei számára egyházi jellegű honismereti utakat szerveznek.

30. ábra. A zarándoklat / vallási jellegű rendezvény fogadóterülete (N=277)

Forrás: saját szerkesztés

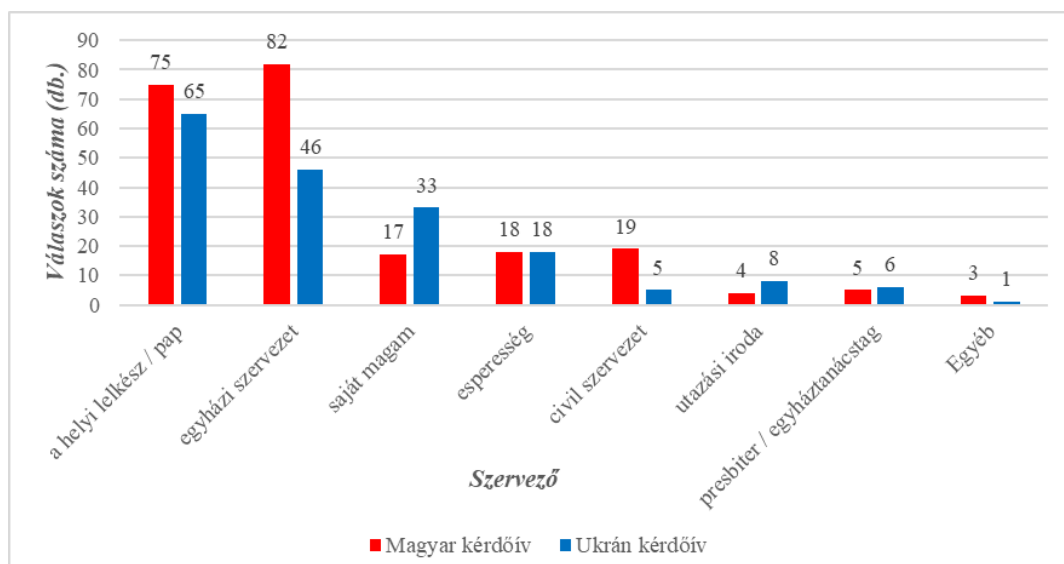
Magyarországra, a válaszadók 61,3% utazott vallási jellegű indíttatásból. Ennek az elsődleges és legfontosabb magyarázata Máriapócs közeli elhelyezkedése, amely a kárpátaljai görögkatolikusok és római katolikusok legfontosabb zarándokhelyének tekinthető, továbbá nem szabad megfeledkezni olyan református centrumok

közelségéről sem, mint Sárospatak vagy Debrecen, amelyek szintén célpontul szolgálhatnak a vallási indíttatásból történő utazásoknak.

Ukrajna más területeire történő zarándokúton a válaszadók 28,5% vett részt, amelynek számottevő részét az ukrán nyelvű kérdőíven kapott válaszok alkották. Továbbá a kárpátaljai lakosok kedvelt zarándokterületeinek lehet megnevezni Romániát (20,2%) és Bosznia-Hercegovinát (18,7%) is. Előbbi esetében az elsődleges indíttatás az Erdélyi református gyülekezetekkel kialakult testvérkapcsolatok, utóbbi esetében pedig Međugorje szervezett zarándokútjai nevesíthetők, amelyek a kérdőívek nyelvi megoszlásán is nagyon jól megfigyelhetők.

A válaszok alapján elmondható, hogy aki általában részt vett egy zarándoklaton, akkor egy alkalomnál nem áll meg, ugyanis a részvételi mutatókat tekintve a válaszadók 82%-a kettő vagy akár több alkalommal vett részt zarándokúton vagy vallási jellegű rendezvényen a lakóhelyén kívül. Továbbá érdekes az is, hogy azok közül, akik eddig csak egy alkalommal vettek részt zarándoklaton, több mint 62%-uk a fiatal korosztály képviselője, vagyis a jövőben az adott mutató akár növekedhet is.

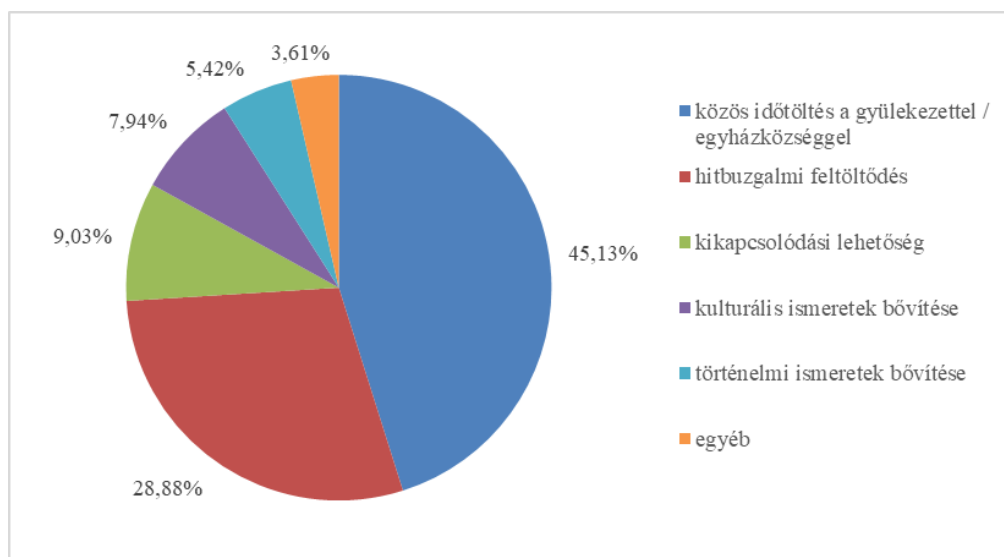
A kárpátaljai lakosok zarándokútjainak szervezési feladatait (31. ábra) zömében egyházi szervezetek és/vagy a helyi lelkész / parókus / plébános látja el. Véleményünk szerint az elsődleges különbség a zarándokutak távolságában keresendő, ugyanis a rövidebb távolságú utazások megszervezését magukra tudják vállalni a klérus képviselői, míg a hosszabb távú és jócskán több szervezést igénylő utazásokat központilag szervezik. Ezen felül elterjedtnek mondható a saját szervezésben megvalósuló vallási jellegű utazások is.

31. ábra. A zarándokutazások szervezői (N=277)

Forrás: saját szerkesztés

A kárpátaljai lakosok elsődleges célja zarándoklatok vagy vallási jellegű rendezvények során (32. ábra) a közös időtöltés a gyülekezettel / egyházközséggel (45,13%) vagy a hitbuzgalmi feltöltődés (28,88%), ami elsősorban a szervezés és a megvalósulás jellegétől változik.

32. ábra. A zarándokutazások elsődleges célja (N=277)

Forrás: saját szerkesztés

A lekérdezés alapján elmondhatjuk, hogy a kárpátaljaiak részvételével zajló zarándokutak programjaiba bele van iktatva más idegenforgalmi objektumok meglátogatása/megtekintése is, ugyanis az adott utakon részt vevő személyek 66%-a erről tett tanúbizonyságot.

Összeségében elmondhatjuk, hogy a felmérésben részt vett személyek többsége vallásosnak tartja magát és a vallásgyakorlás számos módjával él, amelyek közül a hit, az ima és a templomba járás különösen kiemelkedik. Utóbbi esetben szükséges kiemelni a római katolikus és a görögkatolikus vallások híveit, ugyanis a heti templomlátogatás terén egyértelmű szorgalomról vallottak. Külön örvendetes, hogy a kárpátaljai lakosok erőszerezettel vesznek részt zarándoklatokon és vallási jellegű rendezvényeken mint belföldön, úgy külföldön is.

9.3. Kárpátaljai utazásokkal kapcsolatos adatok

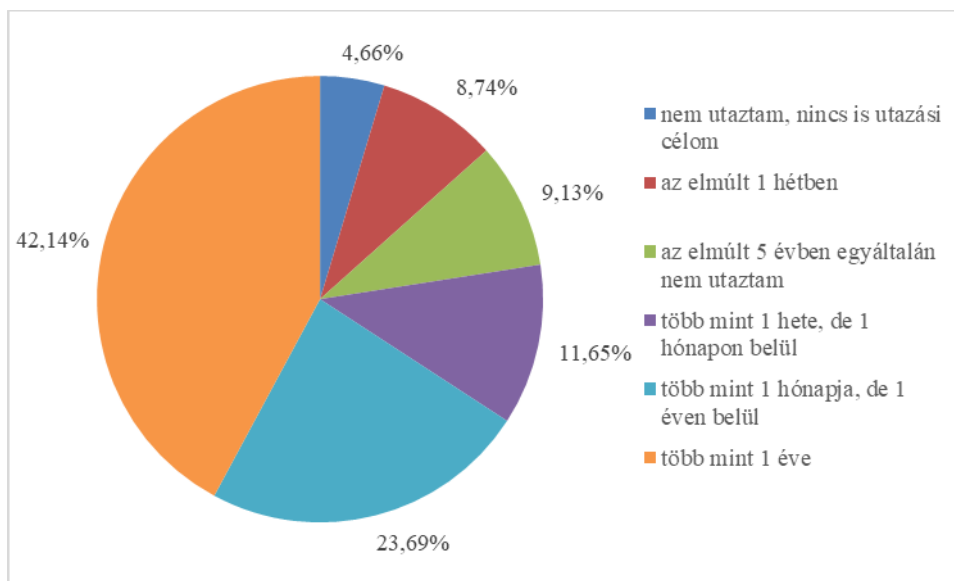
Kutatásunk során fontosnak tartottuk, hogy felmérjük a kárpátaljai lakosok helyi utazásaikkal kapcsolatos szokásokat is, annak érdekében, hogy meghatározzuk Kárpátalja turisztikai erőforrásainak hasznosítását a megye lakossága által. Fontos, hogy egy turisztikai desztináció adta lehetőséget a helyi lakosság is kellően használjon, így a kellő információ és tapasztalat révén akarva-akaratlanul mozgó turisztikai marketingfelületté válhat.

A kutatásban részt vett lakosság közel fele (42,14%) több mint egy éve nem utazott/nem vett részt idegenforgalmi jellegű utazáson Kárpátalja területén. Ez nem is meglepő, mivel a koronavírus járvány okozta korlátozások (kisebb mértékben) és az orosz-ukrán háború okozta kényszerhelyzetek nem könnyítették meg az utazni vágyók dolgát. Igaz, a válaszadók 44,08%-a az elmúlt egy évben részt vett turisztikai jellegű utazáson Kárpátalján, ami az említett tényezők mellett figyelemre méltó.

A célterületen eltöltött idő alapján (33. ábra) elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai lakosok megyén belül történő utazásai igen rövidek. A válaszadók 60,78%-a zömében 1 napos utazásokon vett részt, amelyek fele az elmúlt egy évben valósult meg, de a 2-3 napos utazások esetében (27,96%) is hasonló összefüggéseket figyelhetünk meg. A

több, mint 3 napos helyi utazásokon csak a válaszadók 11,21%-a vett részt és az főleg több mint 1 éve, feltehetőleg a háború előtt, valósult meg.

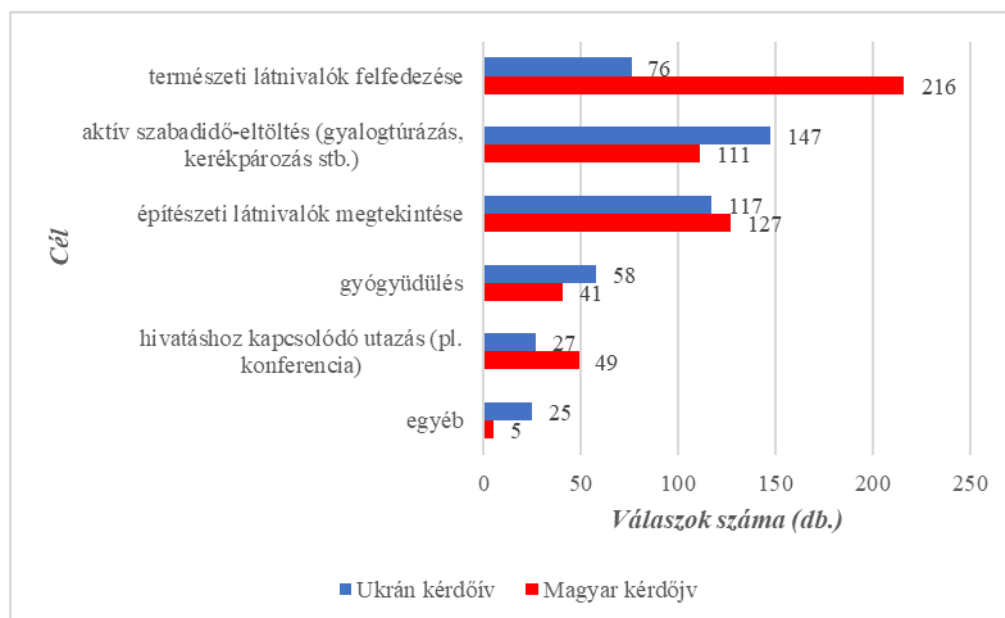

33. ábra. Mikor utazott utoljára Kárpátalja területén turisztikai céllal? (N=515)

Forrás: saját szerkesztés

Az utazási időszak kapcsán egy érdekes kettősségre lehetünk figyelmesek, ugyanis a megkérdezett személyek majdnem fele (49,9%) évszaktól függetlenül bonyolítja le utazásait, ezen felül az emberek 40,58%-a egyértelműen a nyári utazásokat részesíti előnyben.

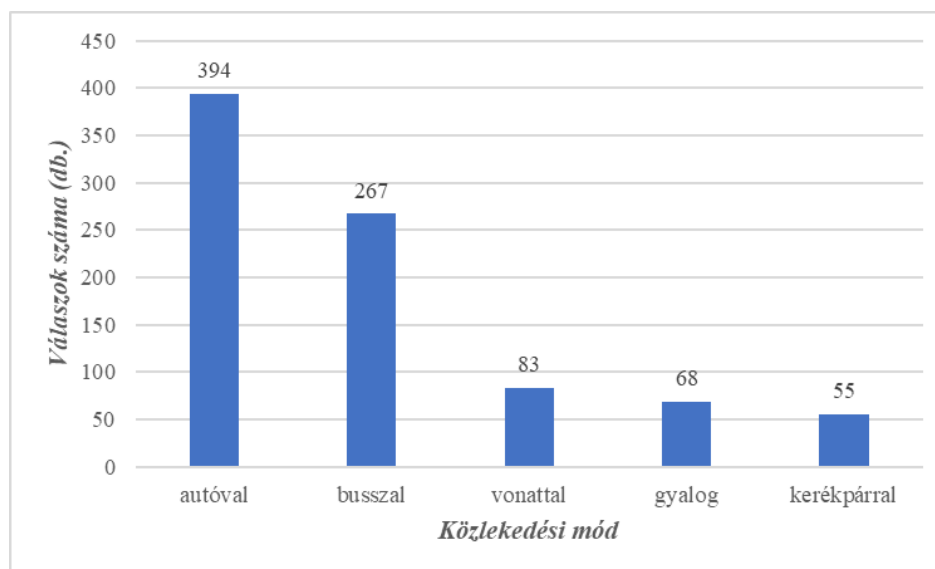
Ez azért is érdekes, mert a helyi lakosok többsége a természeti látnivalók felfedezése és aktív szabadidő eltöltés céljával indul el utazásai során (34. ábra). Viszont a célkitűzések terén megfigyelhetünk bizonyos eltéréseket a magyar nyelvű kérdőívek és az ukrán nyelvű kérdőívek válaszadói között, mivel a magyarok körében egyértelműen egy természet központú utazási irányultság bontakozik ki (olyan mértékben, hogy az összesített adatok is az adott irányba húznak), úgy az ukrán válaszadók körében arányaihoz mérten nagyobb szerepet tölt be az építészeti látnivalók megtekintése és a gyógyüdülés.

34. ábra. Kárpátaljai utazások célja (N=515)

Forrás: saját szerkesztés

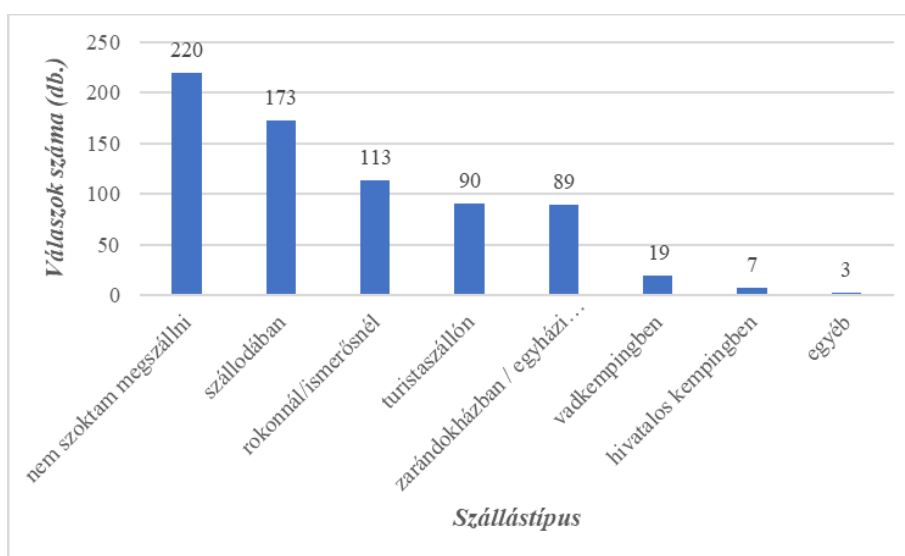
Az utazások során használt közlekedési eszközök (35. ábra) közül kiemelkedik a személygépjármű és a busz, ami nem is meglepő, mivel Kárpátalja vasúti infrastruktúrája és kerékpárutakkal történő ellátottsága nagyon sok kívánni valót hagy maga után. Ami az első két járművet illeti, autóval a családdal és a barátokkal történő utazások történnek, amelyek legelterjedtebbek az utazási társaság mivolta szerint is. A busz szó helyi szóhasználatából kiindulva nem feltétlenül a 40 személyes turistabuszokra kell asszociálni, fennáll annak a lehetősége, hogy a 9 személyes kisbuszokra gondolt a válaszadó.

35. ábra. Utazás során használt közlekedési eszközök (N=515)

Forrás: saját szerkesztés

Az utazások időtartamával szoros összefüggésben van a szálláshely megválasztásának kérdése is (36. ábra), nem is csoda, hogy a válaszadók többsége nem szokott megszállni kárpátaljai utazásaik során. Fontos megemlíteni a szállodák szerepét, továbbá a rokoni/ismerősi kapcsolatokat, mivel az adott szállásopciók a legnépszerűbbek a helyi lakosok körében.

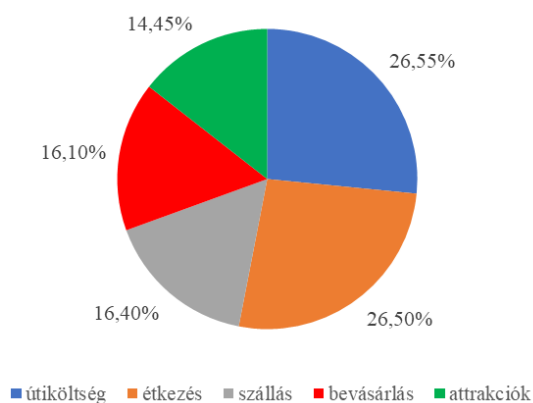

36. ábra. Szálláshelyek az utazás során (N=515)

Forrás: saját szerkesztés

A szállással szorosan összefügg az étkezés kérdése is, bár az adott szolgáltatások igénybevétele sokkal gyakoribb az előző esethez képest. Az egynapos utazások mivolta miatt a lekérdezett személyek jelentős része fogyasztott ételt, a leggyakoribb étkezési helyszínek mégis az étterem tekinthető, továbbá a szálláshelyen történő ételfogyasztás is nagyon népszerű. Érdekes módja az étkeztetések megoldásának az utazás helyszínén, saját kezűleg elkészítendő ételek, amely csoportos utazások esetén csapatépítő szerepet is betölthet.

A helyi utazásokkal kapcsolatos anyagi kérdések alapvetően kényes témának számítanak. Elég nagy szórás volt megfigyelhető az egy utazás során elköltött pénzösszeg tekintetében, ugyanis a legalacsonyabb érték 200, míg a legmagasabb 25000 hrvny volt, ami a felmérést időpontjában 2500 és 300 ezer forintnak felelt meg. A kapott eredmények alapján elmondhatjuk, hogy egy kárpátaljai lakos átlagosan egy helyi utazás során 3000 hrvnyát költ el (32 ezer forint). Ha a kérdőívek kitöltésének nyelvét is figyelembe vesszük, akkor az ukrán kitöltők esetében egy kicsit magasabb költségek mutatóira lehetünk figyelmesek. A fent említett utazási jellemzőkkel és költségi mutatókkal szoros összefüggést mutat az elköltött pénzösszeg költségkategóriák tekintetében történő eloszlásával (37. ábra), ugyanis az utazások során felmerülő költségek több mint felét az útiköltség (gépjárműbérlés és/vagy üzemanyagköltség) és az étkezés adja. A bevásárlásra és a szállásra fordítandó arányok között nincs nagy eltérés. Átlagosan az attrakciókra fordítanak a legkevesebb pénzüsszeget a kárpátaljaiak a helyi utazásaik során.

37. ábra. Az utazás során felmerülő költségek eloszlása (N=463)

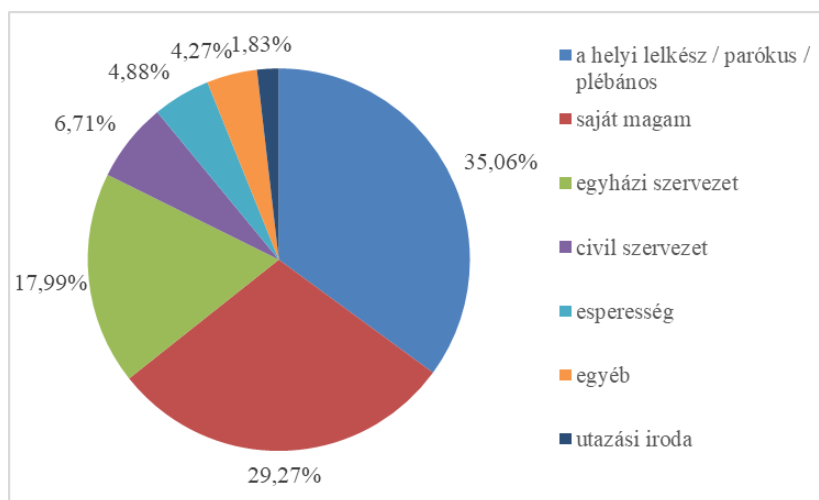
Forrás: saját szerkesztés

Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a jelenlegi országos helyzet ellenére, a kárpátaljai lakosok igen is részt vesznek idegenforgalmi jellegű utazásokon a megyén belül, amelyek zöme a természeti látnivalók megismerése irányul az aktív turizmus lehetőségeinek kombinálásával. Bár az elsődleges utazási eszköznek a személygépjármű van megnevezés, sok esetben a közlekedési módok (pl. autó + gyalog) kombinálva vannak. Mivel megyén belüli utazásokról beszélünk, ezért számos esetben nincs szálláshely-igénylés. Ez nagyon jól meg látszik az utazási költségkategóriák tekintetében is – az utazásra fordított összegek több mint felét alkotja az útiköltség és az étkezés.

9.4. Kárpátalja vallásturisztikai objektumainak ismerete a helyi lakosság körében

A válaszadók 53,6%-a vett már részt olyan kárpátaljai utazáson, amely keretein belül vallási objektumokat is meglátogattak. Emellett fontos megemlíteni azt is, hogy a megkérdezett személyek 14,4%-a bár még nem vett részt hasonló jellegű utazáson, de mindenképp szeretne. A meglátogatott objektumok közül kiemelkedik az Ungvári Görögkatolikus Székesegyház és Püspöki Palota, a Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeumban kiállított egykoron Selesztó településén álló templom, Dzsublik zarándokhely, Viski, Csetfalvai és Técsői református templomok. De érdekes dolgok figyelhetők meg a kitöltők nyelvi megoszlásával kapcsolatban, mivel az ukrán kitöltők által gyakran látogatott helynek tekinthető pl. a Gerényi rotunda, amelyet a magyar látogatók a jövőben megtekintendő helyekhez jegyezték fel, vagy fordított esetként működnek a megye gótikus templomai, amelyet a magyarok a már megtekintett, az ukránok pedig a megtekintendő részbe soroltak.

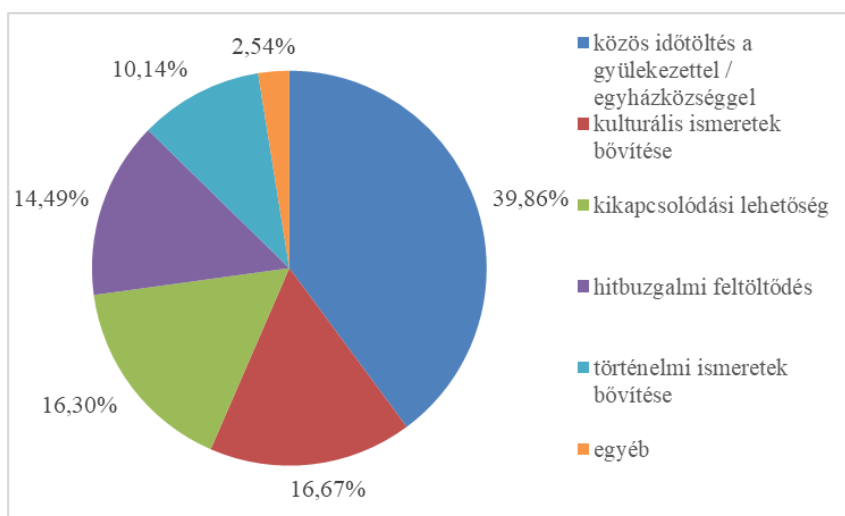
Mint ahogy a külföldi zarándokutak esetében is megfigyelhettük, a helyi jellegű vallási motívumokat is tartalmazó utazások elsődleges szervezői (38. ábra) a helyi lelkeszség képviselői (35,06%). A külföldi utakhoz képest már jóval nagyobb az önszerveződési készség is, ami elsősorban a helyismeretnek tudható be, de az egyházi szervezetek tevékenysége is jelentős (17,99%).

38. ábra. Kárpátaljai vallásturisztikai utazások szervezői (N=276)

Forrás: saját szerkesztés

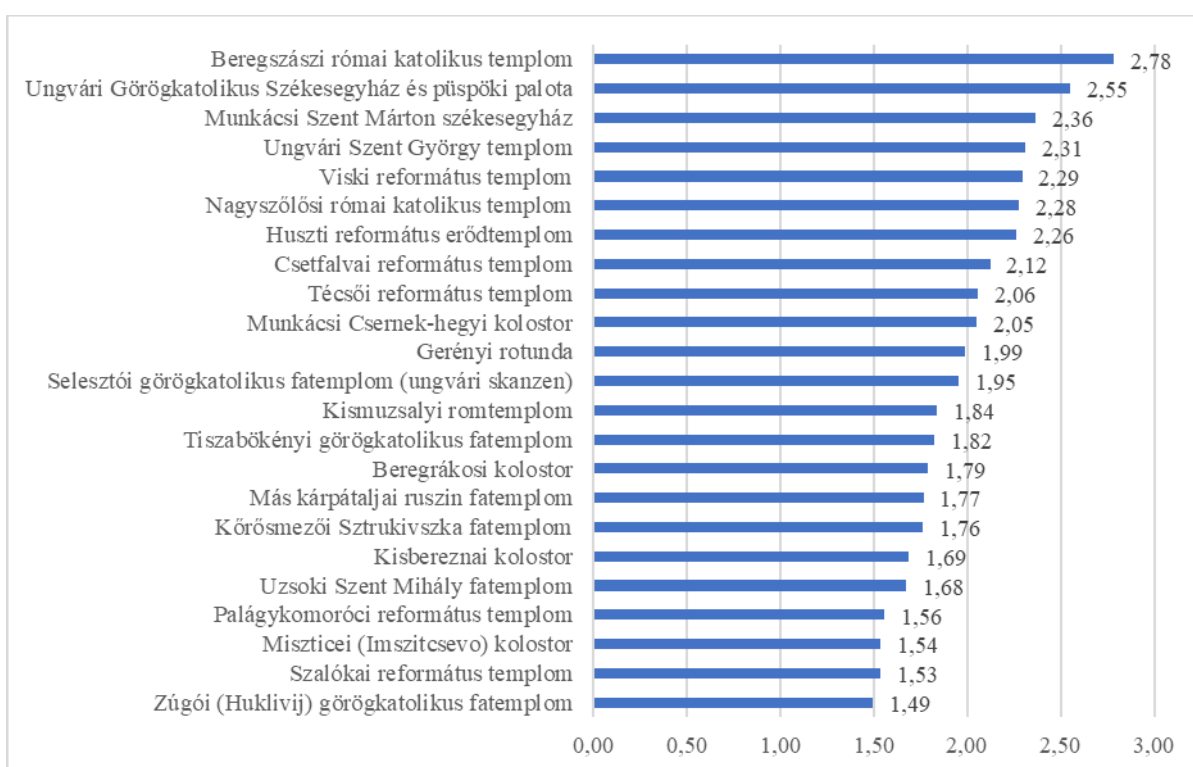
Az utazási célok tekintetében (39. ábra) az első helyen, ahogy a külföldi zarándokutaknál is a közös időtöltés volt a leggyakoribb válasz. Ez nem meglepő, mivel azon személyek közül, akik már vettek részt külföldi zarándokúton 74,6%-uk Kárpátalján is vett részt vallási jellegű utazásban. Érdekes, hogy a további célok sorrendjét megfigyelve (amelyek arányai között minimális a különbség) a kulturális ismeretek bővítése és a kikapcsolódási lehetőség is a hitbuzgalmi feltöltődés előtt szerepel.

39. ábra. A kárpátaljai vallási utazás elsődleges célja (N=276)

Forrás: saját szerkesztés

A továbbiakban arra szerettünk volna rájönni, hogy a helyi lakosok mennyire ismerik a szakirodalom által kiemelt kárpátaljai vallásturisztikai építményeket. Ennek érdekében készítettünk egy listát, amely magába foglalt 21 különböző felekezethez tartozó szakrális létesítményt és egy további opciót, amely a ruszin fatemplomépítészet meg nem nevezett objektumait hivatott reprezentálni. Az adott objektumokkal kapcsolatos ismereteiket a kitöltők egy 1-4 skálán tudták értékelni. Az átlageredmények a 40. ábrán megtekinthetők, a részletes eredményeket pedig a 3. sz. melléklet szemlélteti.

40. ábra. Kárpátalja fontosabb vallásturisztikai objektumaival kapcsolatos ismeretek értékelése (N=515)

Forrás: saját szerkesztés

Összeségében elmondhatjuk, hogy átlagosan a válaszadók sajnos csekély (1,98) ismeretekkel rendelkeznek Kárpátalja fontosabb vallásturisztikai vonzerőivel kapcsolatban. Természetesen egyes objektumok és kitöltési nyelvek tekintetében más-más képet kapunk, ugyanis a 2,78-as ismertségi átlagmutatóval rendelkező Beregszászi

római katolikus templom tekintetében is megfigyelhető egy kettősség, ugyanis a magyar kitöltők átlagmutatója (3,44) jóval magasabb, mint az ukrán nyelvű válaszadók esetében (2,13). A második és harmadik helyen két történelmi egyház központja az Ungvári Görögkatolikus Székesegyház és püspöki palota, továbbá Munkácsi Szent Márton székesegyház álltak, amelyek esetében nem voltak megfigyelhetők jelentősebb különbségek.

A református templomok közül a legismertebbnek a viski bizonyult, amelyet szorosán követett a huszti, a csetfalvai és a técsői templom. Ha a kolostorokat vesszük górcső alá, akkor megfigyelhetjük, hogy a legnagyobb múltra visszatekintő Munkácsi Csernek-hegyi kolostort ismerik a legkiemelkedőbb arányban.

Számomra nagyon meglepő, hogy Kárpátalja az UNESCO Világörökségéhez tartozó szakrális objektumaival kapcsolatos ismeretek az amúgy is alacsony átlaghoz közelinek vagy az alattinak tekinthető. Még a Kőrösmezői Sztruktivszka fatemplom 1,98-as mutatója átlagosnak mondható, de az Uzsoki Szent Mihály fatemplom 1,94-es mutatója már elég gyérnek nevezhető. Sajnos itt is megmutatkozott a létesítmények periférikus helyzetéből fakadó információ és tapasztalat hiánya.

Az adatelemzés folyamán megfigyelhető pár érdekes eltérés a válaszadás nyelvével kapcsolatosan. A magyar nyelvű kitöltők átlagmutatói az esetek 3/4-ben magasabbak az ukrán nyelvű kitöltők mutatóinál. Abban a pár kivételben, ahol ez nem érvényesül, ott viszonylag csekély az eltérés (max. 0,22). Egyértelműen elmondható, hogy az ukránok lényegesen nagyobb ismeretekkel rendelkeznek a ruszin fatemplomokkal és a kolostorokkal kapcsolatban, ami nem meglepő, az adott helyszíneken általában kizárólag ukrán nyelvvel lehet találkozni.

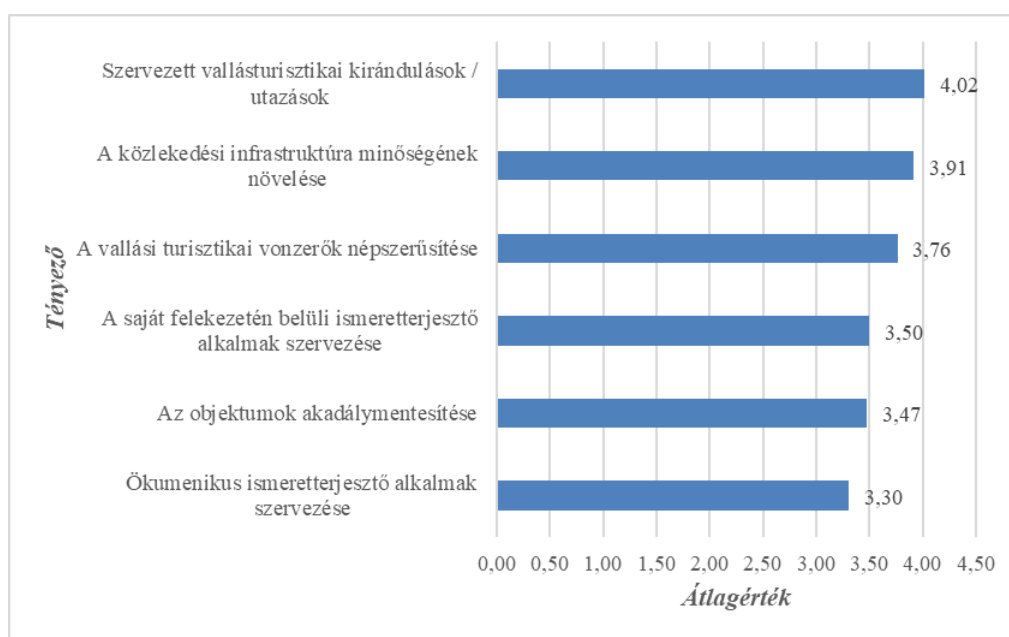
Az, hogy a magyar nyelvű kitöltők sokkal magasabb ismeretségi mutatókkal rendelkeznek a református templomokkal kapcsolatban nem okozott meglepetést, az már inkább, hogy egyes objektumokkal kapcsolatban (Szalóka, Palágykomoróc) alapvetően alacsony volt a magyarok átlagmutatója is.

A válaszadók 95%-a szerint a vallási turizmusnak van jövője Kárpátalján. Az elsődleges szempontként a vallási és kulturális sokszínűséget nevezték meg, amely vonzó lehet nem csak a külföldi, hanem az ország más megyéiből érkező turisták számára is. Továbbá a válaszadók hangsúlyozták a nemzetiségek és vallási felekezet

történelmi fejlődéseinek sajátosságait, amely egy érdekes táptalajt biztosíthat a felekezeti alapokra nyugvó vallási turizmusnak, szó esett a megnövekedett egyházi jellegű utazások támogatásáról, amelyek segítségével fejleszteni lehet az adott ágazatot és a rohanó életmód által teremtett megpihenés igényét, amelyet egy szakrális turisztikai utazás biztosíthat. Azok, akik nem látnak jövőt a vallási turizmus helyi fejlődésében a háborúval és a vele járó folyamatok eredményeivel (etnikai és felekezeti térkép átalakulása) indokolják válaszukat, továbbá arra is rá próbáltak világítani, hogy az adott vállfaj nem szerepel a turizmus átalakulásának jelenlegi trendjei között.

Végül, de nem utolsósorban arra kértük a válaszadókat, hogy értékeljenek néhány felsorolt tényezőt annak alapján, hogy azok fejlesztése milyen hatással lehet Kárpátalja vallásturizmusának jövőjében (41. ábra).

41. ábra. A vallási turizmus fejlődését elősegíthető tényezők (N=515)

Forrás: saját szerkesztés

A válaszok alapján elmondhatjuk, hogy a szervezett vallásturisztikai kirándulásokra / utazásokra igenis mutatkozik igény Kárpátalján, amit a jóval átlag feletti értékelés is bizonyít. A közlekedési infrastruktúra állapota Kárpátalján mindig is hagyott maga után kívánni valót. Annak ellenére, hogy az utóbbi években megfigyelhető

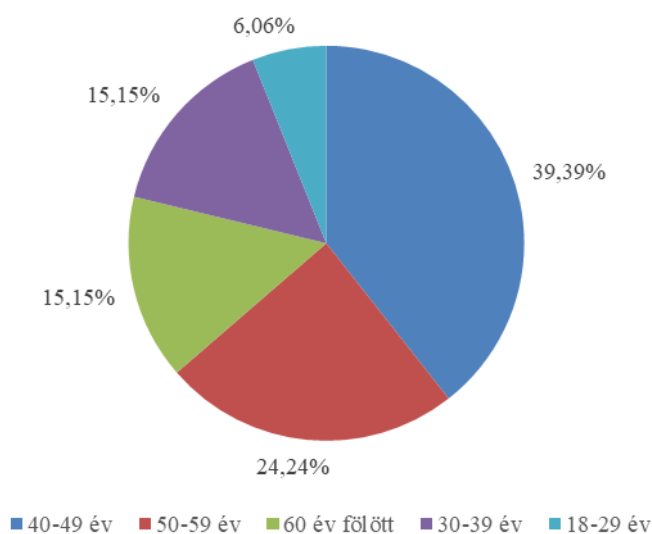
volt egy pozitív változás e téren, mivel a forgalmasabb útvonalak minőségileg javultak, még mindig van mit fejlődni. Különösen annak tekintetében, hogy a vallásturisztikai objektum jelentős része nehezen megközelíthető, főútvonalaktól távol eső helyszíneken található. A szervezett utazás mit sem ér, ha a csoport nem tud eljutni a meglátogatni kívánt objektumhoz.

Szintén átlag feletti a vallásturisztikai vonzerők népszerűsítésének fontossága, amelynek az első lépcsőfoka a kicsit alacsonyabb értékelésben részesülő saját felekezeti ismeretterjesztő alkalmakon keresztül valósulhat meg.

10. A VALLÁSI TURIZMUS HELYZETÉNEK VIZSGÁLATA A KÁRPÁTALJAI IDEGENFORGALMI ÉRÍNTETTEK KÖRÉBEN

10.1. Általános adatok

A válaszadók kor szerinti eloszlásáról elmondható (42. ábra), hogy többségük (63,63%) a 40 és 59 életévükben járnak, de a lakossági felméréshez képest viszonylag magas arányban voltak a 60 év fölötti válaszadók is (15,15%). A megkérdezettek átlagosan 20 év szakmai tapasztalattal rendelkeznek, amely az életkorral átlagosan növekszik és kivétel nélkül egyetemi/főiskolai végzettséggel rendelkeznek.

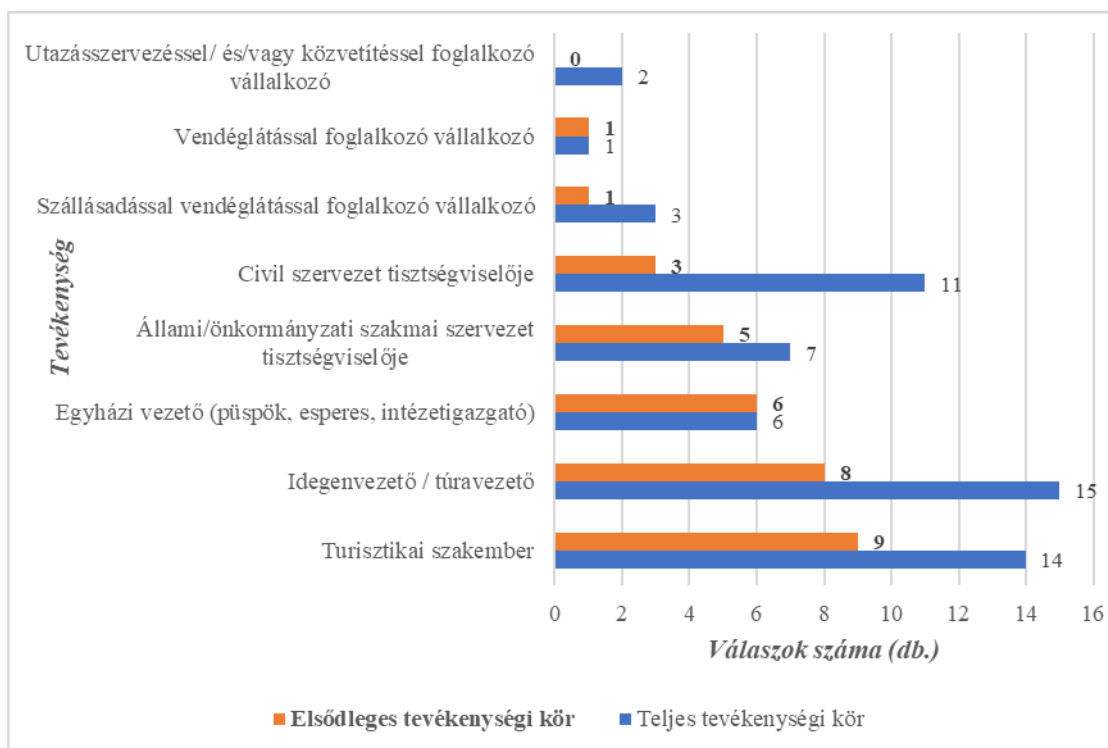
42. ábra. A kutatásban részt vett idegenforgalmi érintettek kor szerinti megoszlása (N=33)

Forrás: saját szerkesztés

Általánosságban elmondható, hogy a kárpátaljai emberek több lábon szoktak állni. Nem képeznek ez alól kivételt a vallási turizmussal kapcsolatos érintettek sem. A kitöltés során arra kértem a válaszadókat, hogy jelöljék be azon turizmussal kapcsolatos tevékenységi köröket, amelyekkel foglalkoznak a munkájuk során, ez után pedig az volt

a feladat, hogy jelölje be azt a tevékenység, amely vonatkozásában töltik ki a kutatási kérdőívet (43. ábra).

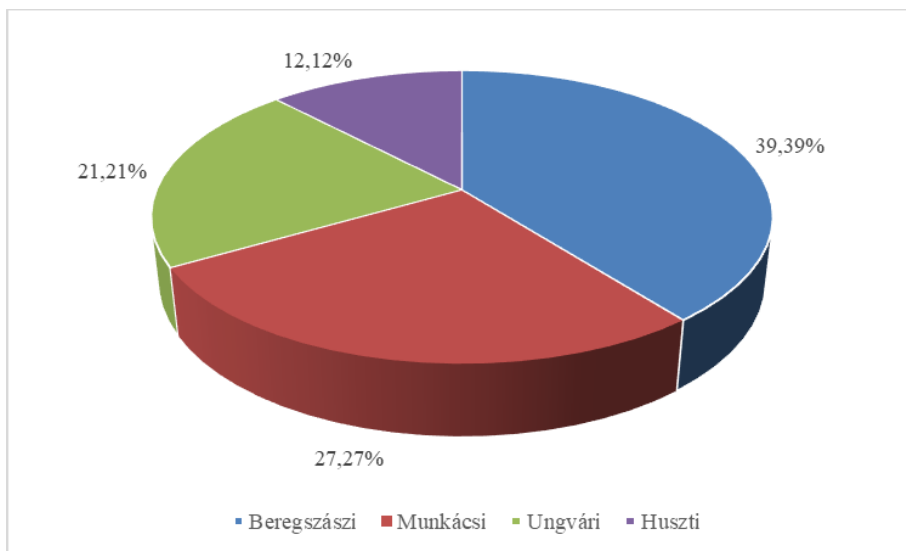
A válaszok alapján elmondható, hogy 18 válaszadó (54,5%) kizárólag egy tevékenységi körre fókuszál – közülük is kiemelkednek az egyházi vezetők és az idegenvezetők. Ha a teljes tevékenységi kört vesszük górcső alá, akkor a megkérdezettek idegenvezetőnek, turisztikai szakembernek, és civil szervezet képviselőinek vallottak magukat, de sok esetben nagy különbségek figyelhetők meg a teljes tevékenységi kör és az elsődleges tevékenység mutatói között. A szakemberek és az idegenvezetők az elsődleges tevékenységi körben is mérvadó arányban van (9-8 fő), akik az egyházi vezetők követnek. Az állami/önkormányzati szakmai szervezetek képviselőivel kapcsolatban minimális eltérést figyelhetünk meg a teljes és az elsődleges tevékenységi kör vonatkozásában és ennek mutatónak az ellentété mutatkozik meg a civil szervezetek képviselőit illetően.

43. ábra. Az idegenforgalmi érintettek tevékenységi körei (N=33)

Forrás: saját szerkesztés

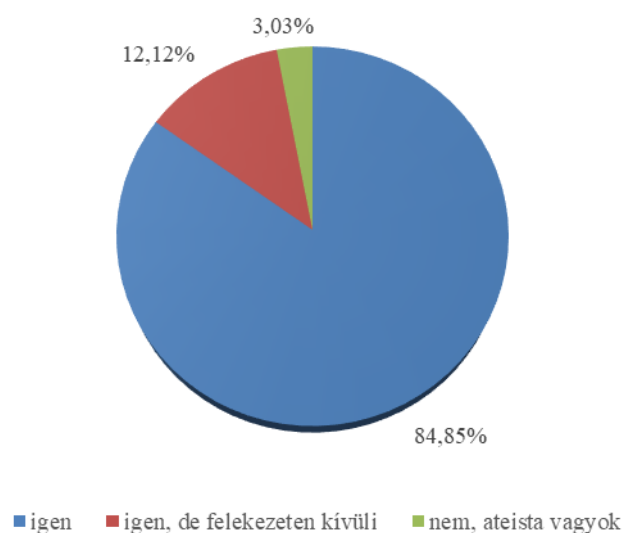
A válaszadók tevékenységük bázisát tekintve (44. ábra) Kárpátalja négy közigazgatási járásában csoportosulnak, melyek közül kiemelkedik a Beregszászi (39,39%). Összesen 12 különböző település volt megnevezve tevékenységi központként, de csak négy település esetében érkezett 1 választól több – Beregszász (10), Munkács (8), Ungvár (5) és Alsószinevér (2).

44. ábra. A válaszadók turisztikai tevékenységének bázisa járási szinten (N=33)

Forrás: saját szerkesztés

A továbbiakban rákérdeztünk a válaszadók vallásosságára (45. ábra). Összeségében elmondhatjuk, hogy a 33 megkérdezett személyből csak 1 vallotta magát ateistának, és további 4 személy vallotta magát vallásosnak, de felekezeten kívülinek. A további válaszadásból nagy mértékben kiszűrhető az ateista adatközlő válaszai, ugyanis rendre negatív vonatkozásban értékelte a vallási turizmus mind erőforrásait, úgy a fejlesztéséhez szükséges tényezőket.

45. ábra. A kutatásban rész vett idegenforgalmi érintettek vallásossága (N=33)

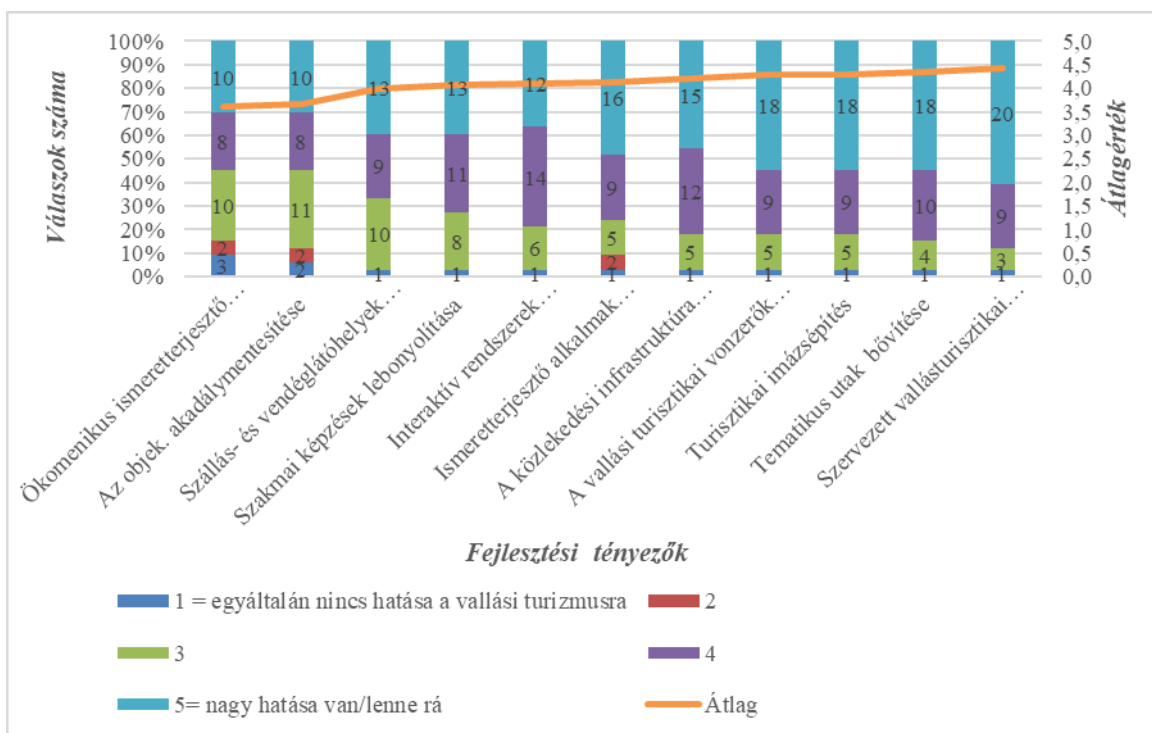
Forrás: saját szerkesztés

10.2. Kárpátalja vallási turizmusával kapcsolatos vélekedések

A 33 válaszadóból 31 véleménye szerint a vallási turizmusnak van jövője Kárpátalján, ami biztatónak mondható, igaz az egyik nemleges válasz az egyházi vonalról érkezett. Ezen felül 27 válaszadó már tevékenység során már találkozott olyan turistával, aki kifejezetten vallásturisztikai céllal látogatott el a megye területére.

Ahogy a lakossági felmérésben, úgy a szakértők között is rákérdeztünk arra, hogy bizonyos tényezők és azok fejlesztésük milyen hatással lehetnek Kárpátalja vallási turizmusának jövőjében. Mivel szakmai érintettekről van szó, ezért egy jóval szélesebb felhozatal kapcsolatában kértük ki véleményüket (46. ábra).

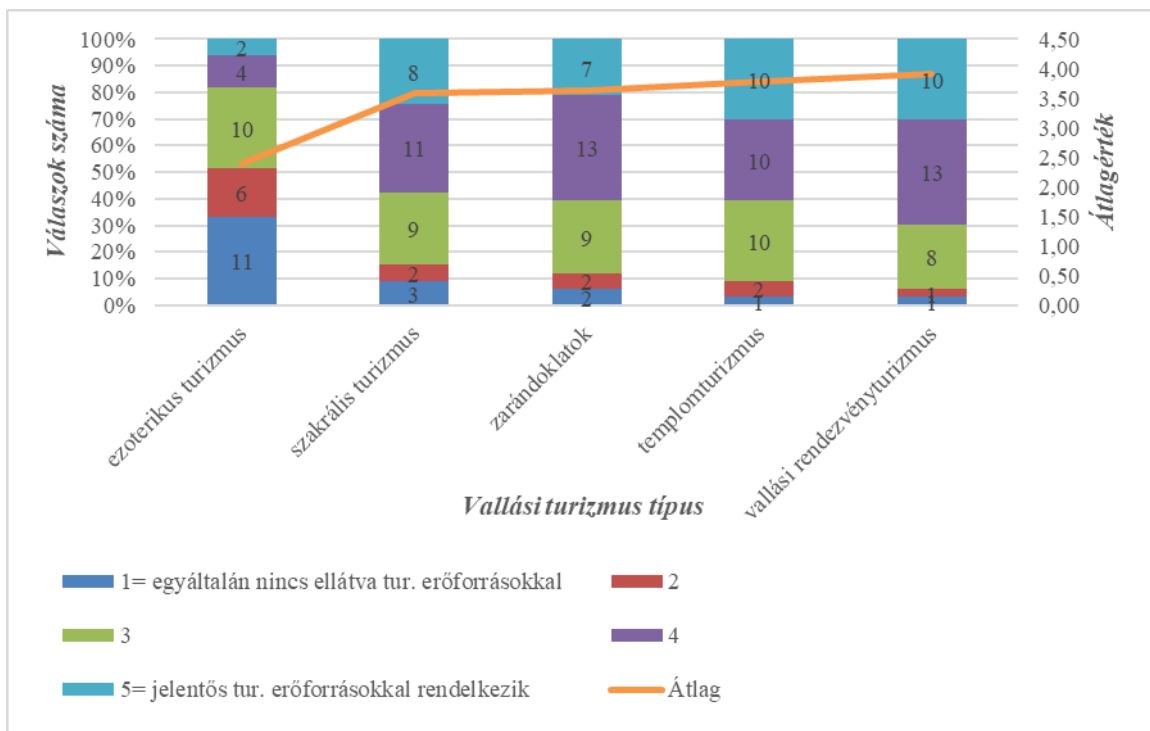
Érdekes összefüggések figyelhetők meg a lakossági és a szakértői felmérés vonatkozásában, ugyanis a mindkét esetben szerepelő tényezők között legfontosabbnak a szervezett vallásturisztikai utazások, a közlekedési infrastruktúra minőségének növelése és a vallásturisztikai vonzerők népszerűsítése volt megnevezve. Ezen felül a szakértők különösen fontosnak tartották a tematikus utak kínálatának bővítését, a turisztikai imázsépítést, illetve az interaktív rendszerek alkalmazását a vallási turizmus vonatkozásában, ami jól tükrözi nem csak a vallási turizmus, hanem a teljes kárpátaljai turizmus jelenlegi fejlettségi szintjét.

46. ábra. A vallási turizmus fejlődését elősegíthető tényezők értékelése (N=33)

Forrás: saját szerkesztés

A következő kérdéskörben a vallási turizmus típusait kellett értékelni a területen fellelhető potenciáljuk alapján (47. ábra). A kárpátaljai turisztikai érintettek véleménye alapján, a megye területén a vallási rendezvényturizmus és a templomturizmus rendelkezik a legnagyobb erőforrásokkal, így alátámasztva az értekezés korábbi részeiben taglalt információkat.

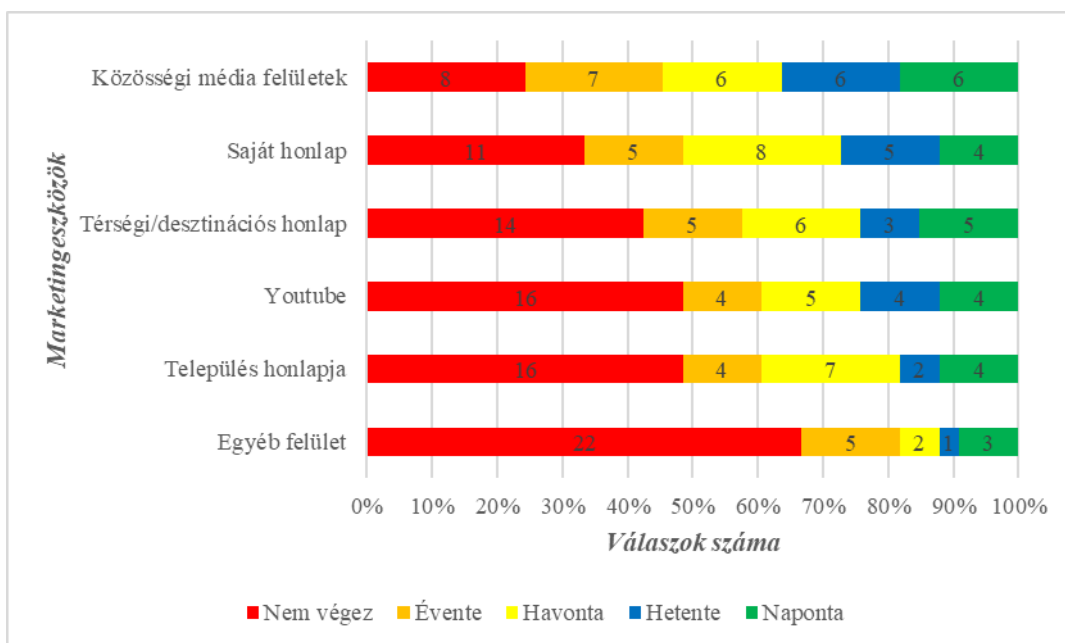

47. ábra. A vallási turizmus típusainak értékelése Kárpátalja vonatkozásában (N=33)

Forrás: saját szerkesztés

Végül, de nem utolsó sorban rá szerettem volna világítani a kárpátaljai turisztikai érintettek vallási turizmussal kapcsolatos marketingtevékenységére. Használt médiafelületek közül jelentősen kiemelkednek a közösségi hálók alkalmazása (Facebook, Instagram, TikTok, X (korábbi Twitter), ugyanis az adott rendszereket az adatközlők $\frac{3}{4}$ -e legalább éves szinten használja őket vallási turizmus népszerűsítésére (48. ábra). Továbbá egyenes összefüggés figyelhető meg a megnevezett felületek használata és az életkor között, minél fiatalabb volt az adatközlő, annál nagyobb gyakorisággal oszt meg tartalmat a vallási turizmus vonatkozásában. A következő számottevő eszközök a saját és a térségi desztinációs honlapok, amelyek az adatközlők több mint fele különböző gyakorisággal használja az adott turizmusváltfajjal kapcsolatos tartalmak rögzítésére.

48. ábra. A vallási turizmussal kapcsolatos marketingtevékenység és annak gyakorisága (N=33)

Forrás: saját szerkesztés

Összeségében elmondhatjuk, hogy a felmérésben részt vett kárpátaljai idegenforgalmi érintettek pozitívan viszonyulnak a vallási turizmus fejlesztésével kapcsolatban, és ezt elsősorban a vidék kulturális és vallási sokszínűségével indokolják. Viszont a marketingtevékenység terén még jócskán van fejlődési potenciál.

11. A VALLÁSI TURIZMUS FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI KÁRPÁTALJÁN ÉS A FOLYAMAT AKADÁLYOZÓ TÉNYEZŐI

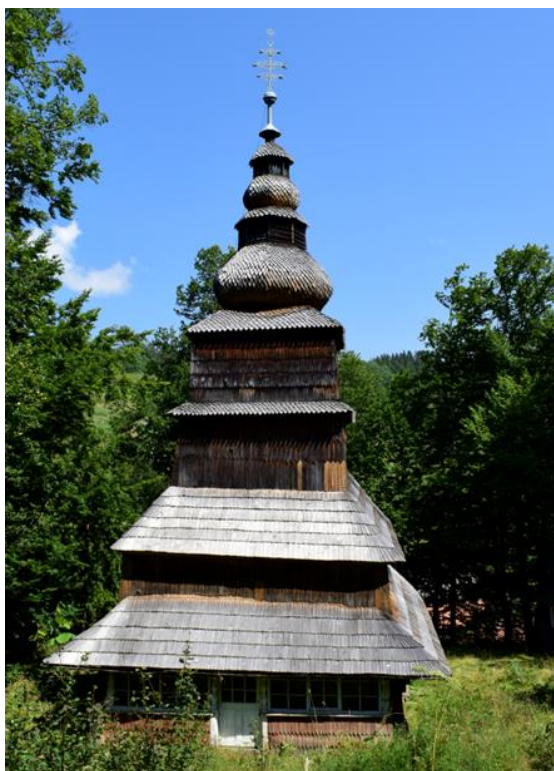
11.1. A turizmus és a vallási turizmus fejlődésének problémái

„A turizmus a béke iparága”. Gyakran hangzik el az adott mondat a kisebb és nagyobb volumenű szakmai fórumokon. Ukrajna és egyben Kárpátalja jelenlegi helyzetében viszont az adott jelmondat különösen aktuális. Az országban fennálló hadi állapot és a vele járó korlátozások (migráció, kényszerű sorozás stb.) egyáltalán nem kedveznek a turizmus fejlődésének. Mivel Kárpátalja az országon belül „a béke szigetének” tekinthető, ezért a belföldi, némely esetben „kényszer” turizmust illetően nem beszélhetünk olyan alacsony mutatókról, mint a nemzetközi turistaérkezést tekintve. Ahogy korábban már említettük, a külföldi turisták már a 2014-es, akkor még kelet-ukrajnai konfliktusként emlegetett folyamatok tükrében nem látogattak Ukrajnába és Kárpátaljára sem. Az évek során ez a helyzet valamelyest javulni látszódott, de a koronavírus-járvány és a háború kieleződése teljes mértékben lenullázta a külföldi turistaérkezést, amely egy ideig a kárpátaljai magyarság szemszögében az elsődleges prioritást élvezte. A covid és a háború társadalmi-gazdasági következményei, melyeket még teljes mértékben nem is tudunk felbecsülni, még több éven keresztül sújtani fogják a vidék turizmusát a jövőben. Ehhez hozzátársul egy negatív országimázs is. A turisták bizalmának elnyerése egy időigényes folyamat még a megfelelő körülmények esetében is.

A globálisabb jellegű problémák mellett megfigyelhetők lokálisabb jellegű tényezők is, amelyek jelentős mértékben hátráltatják Kárpátalja idegenforgalmának és azon belül a vallási turizmusnak a fejlődését is.

Mivel a vallási turizmus vizsgált objektumai egyházközségi tulajdonban vannak, ezért néha eléggé nehézkes megoldani az adott objektumok fenntartásával és esetleges restaurálásával kapcsolatos finanszírozást. A kárpátaljai alföldön elhelyezkedő református templomok egy részében a Reformáció 500 program keretében jelentős mértékű külső és belső felújítási munkálatokat végeztek. Sajnos ilyen jellegű

programokban való részvétel kevés kárpátaljai ruszin fatemplomnak adatik meg. Mivel a fa különösen ki van téve a környezeti megterhelésnek, ezért az objektumok megőrzésére, karbantartására és esetleges restaurálására nem kis pénzüsszegekre lenne szükség, amelyeket állami támogatások híján az egyházközségeknek kell valamely módon megteremteniük. Sajnos vannak olyan esetek (Rosztoka, 49. ábra), amikor az egyházközség jobbnak látja egy új kőtemplom építését, mint a meglévő és a település népességszámának teljesen megfelelő régi fatemplom felújítását.

49. ábra. Az elhanyagolt rosztokai görögkatolikus templom

Forrás: saját fénykép

Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben jelentős mértékben javult a fő autóutak minősége, számos általános és turisztikai infrastrukturális elem még mindig elmaradottnak tekinthető. A vizsgálat tárgyát képező objektumok számottevő része kisebb, eldugott falvakban helyezkednek el, amelyekben mind a közlekedéssel, településrendezéssel, úgy az egyéb szolgáltatással kapcsolatos lehetőségek ha vannak

is, alacsony színvonalat képviselnek. A turisztikailag frekventáltabb településeken is még akadnak infrastrukturális problémák, például a megye második legnagyobb városában, Munkácson (amely több százezer turistát fogad évente), mai napig nincs nyilvános illemhely.

A rendszerváltás óta három kárpátaljai felsőoktatási intézmény (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvári Nemzeti Egyetem, Munkácsi Állami Egyetem) és több szakképzési intézmény folytat turizmus- és/vagy vendéglátóipari képzést, még mindig érzékelhető a szakképzett munkaerő hiánya. Ez néha abban is észrevehető, hogy a belföldi, szervezett csoportok turistáit gyakran nem kárpátaljai, hanem a turisztikai iroda székhelyének területén tevékenykedő idegenvezetők kísérik, annak ellenére, hogy a 2010-es években több sikeres idegenvezetői képzés is megvalósult a megye felsőoktatási intézményeinek bázisain.

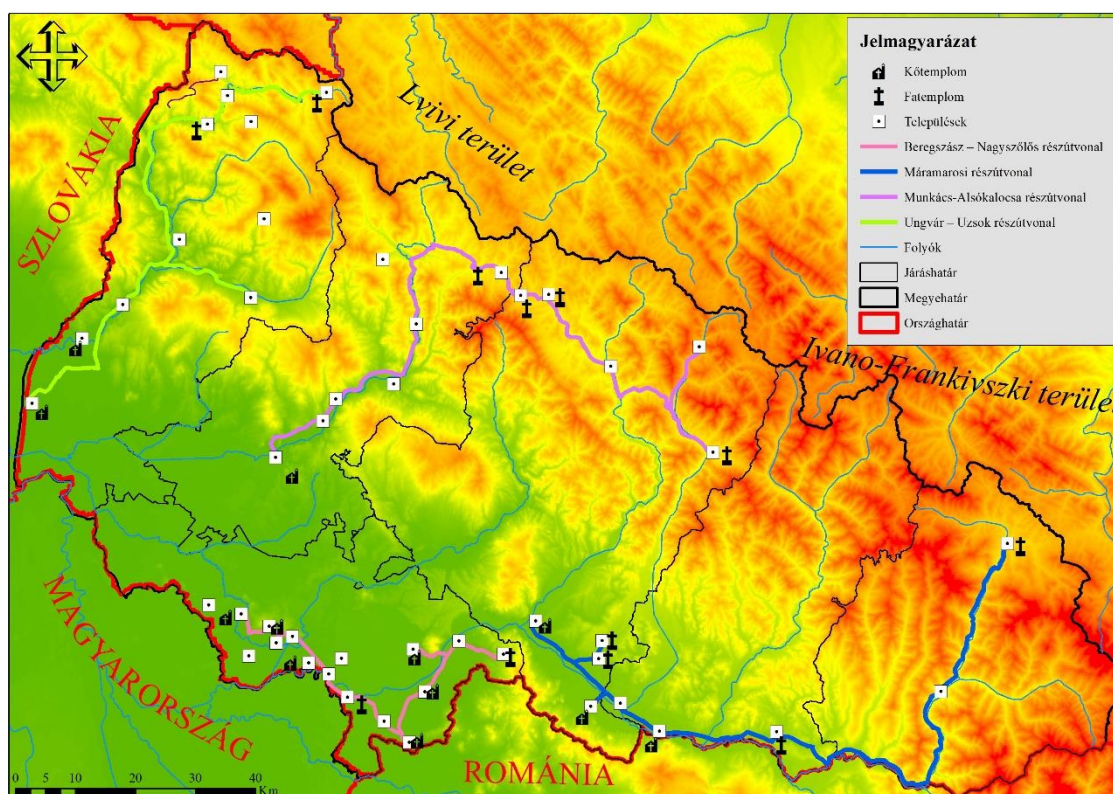
A meglévő idegenforgalmi potenciál megfelelő kiaknázásának érdekében hatékony és megyei szinten egységes marketingtevékenységre lenne szükség. A belföldi piac sajátos igényei révén bizonyos termékek (pl. egészségturizmus) különösebb erőfeszítés nélkül is működnek, de a vallási turizmus terén jóval tudatosabb tevékenységet kellene fordítania mind a szakmai szervezeteknek, úgy az egyházaknak egyaránt, hogy a meglévő erőforrásokat fenntartható jelleggel lehessen hasznosítani.

A korábbi eredmények alapján elmondhatjuk, hogy Kárpátalja népessége vallásos, de a saját és más felekezettel kapcsolatos információik hiányosak. Még a háborús időszakban is az egyházak által működtetett zarándokközpontok rendszeresen hirdetnek utakat közelebbi és távolabbi helyszínekre. Ezzel együtt sajnos nem végeznek ismeretterjesztő munkát a helyi értékekkel kapcsolatban, így ha egy átlagos kárpátaljai embert megkérdeznék, milyen vallásilag is fontos helyszínt érdemes meglátogatni a megyében, akkor nagy valószínűséggel a tágabb lakókörnyezetén kívül kevés javaslatot tudna tenni, ürességérzetet generálva ezzel. A lakossági felmérés alapján elmondhatjuk, hogy a helyi lakosok körében fennáll az igény a szervezett vallásturisztikai utazásokra a megyén belül, most már csak létre kell hozni az adott igényt megfelelőképpen kielégítő kínálatot.

11.2. Tematikus út tervezett, mint Kárpátalja szervezett vallási turizmusának kiinduló pontja

A szakirodalmi elemzés, a kárpátaljai vallási turizmus erőforrásainak vizsgálata és a megyei turisztikai érintettek véleménye alapján megállapíthatjuk, hogy a vidéken a kulturális vallási turizmusra való építkezés a legkézenfekvőbb. Az adott típusnál a vallási vonatkozású vonzerők mellett célszerű más, kulturális és/vagy természeti vonzerők észszerű integrálása a terméktervezetbe.

A tervezett kulturális vallásturisztikai utazás (rész)útvonalait Kárpátalja közlekedésföldrajzi sajátosságainak figyelembevételével terveztem meg. Az útvonaltervezetek összesítése az 50. ábrán láthatók.

50. ábra. A kárpátaljai vallásturisztikai részútvonalak összesítő térképe

Forrás: saját szerkesztés

I. Ungvár – Uzsok részútvonal (51. ábra):

Napok száma: 2-3

Ajánlott határátkelők (külföldi turisták esetében): Csap–Záhony, Ungvár-Felsőnémeti.

Ajánlott közlekedési eszköz: személygépjármű, autóbusz.

Útvonal hossza: 115 km

Objektumok:

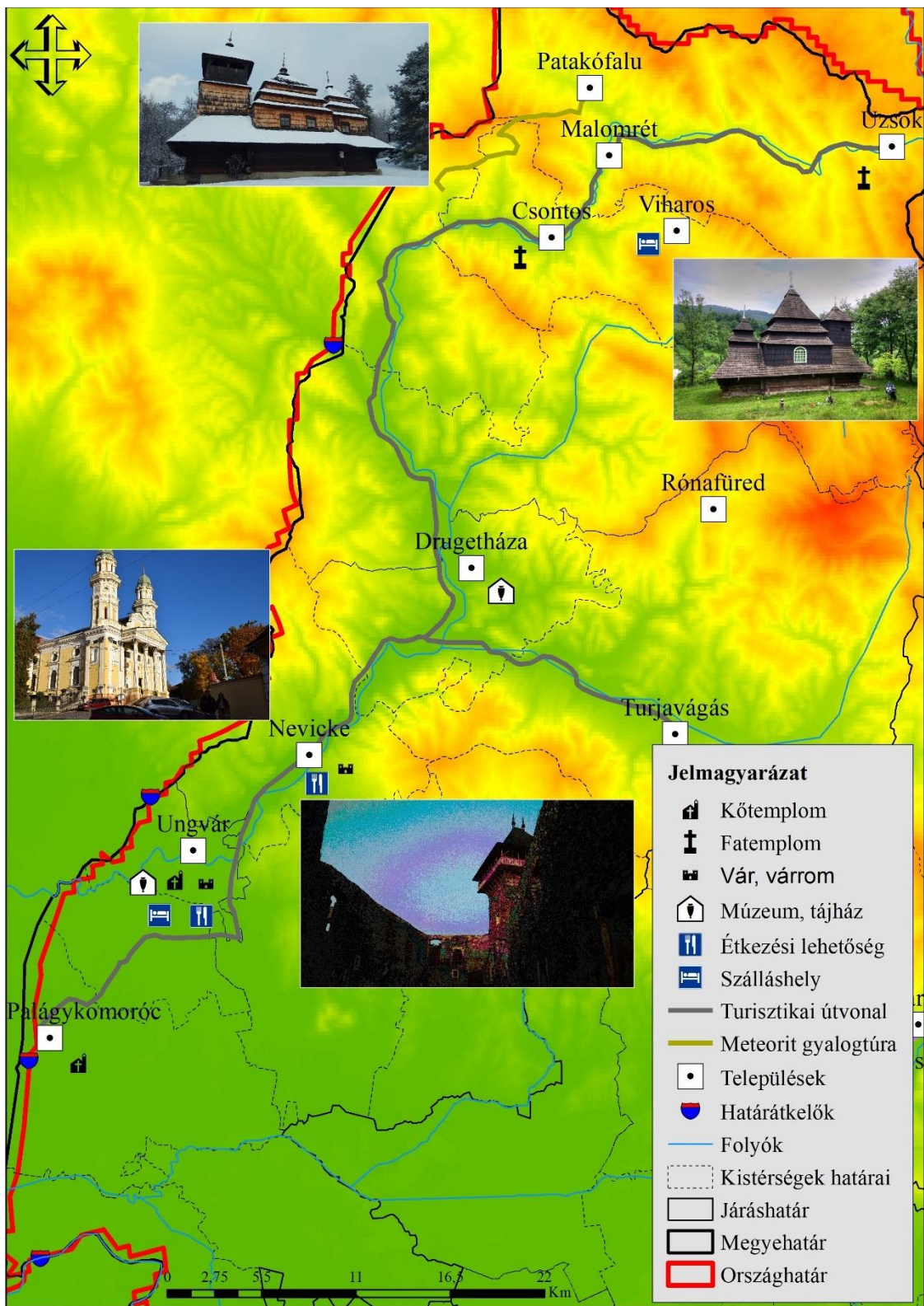
- Palágykomoróci református templom
- Gerényi rotunda
- Ungvári-vár
- Ungvári Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- Ungvári Görögkatolikus Székesegyház és Püspöki Palota
- Nevickei-vár
- Schönborn-park (Turjavágás)
- Lemkó tájház (Drugetháza)
- Csontos fatemplom
- Malomréti Árpád-vonal bunkerrendszer maradványok
- Uzsoki fatemplom
- Uzsoki-hágó

Szálláslehetőségek: II. János Pál pápa Antalóci görögkatolikus közösségi ház, Vadvölgy Panzió (Viharos), Ungvári Szent Gellért Római Katolikus Kollégium.

Étkezési szolgáltatások (szálláshelyen kívül): Magyar udvar étterem (Ungvár), Patkó Kocsma (Perecseny).

Egyéb érdekességek: üstben fürdés (Rónafüred), Ungi Nemzeti Park, Csillagfalvi meteorit gyalogtúra, Davir vízesés, Kraszija síközpont, Ezeréves tölgy (Patakófalú)

51.ábra. Az Ungvár – Uzsok részútvonal térképe

Forrás: saját szerkesztés

II. Munkács-Alsókalocsa részútvonal (52. ábra):

Napok száma: 2-3

Ajánlott határátkelők (külföldi turisták esetében): Csap–Záhony, Asztély-Beregsurány.

Ajánlott közlekedési eszköz: személygépjármű, autóbusz.

Útvonal hossza: 140 km.

Objektumok:

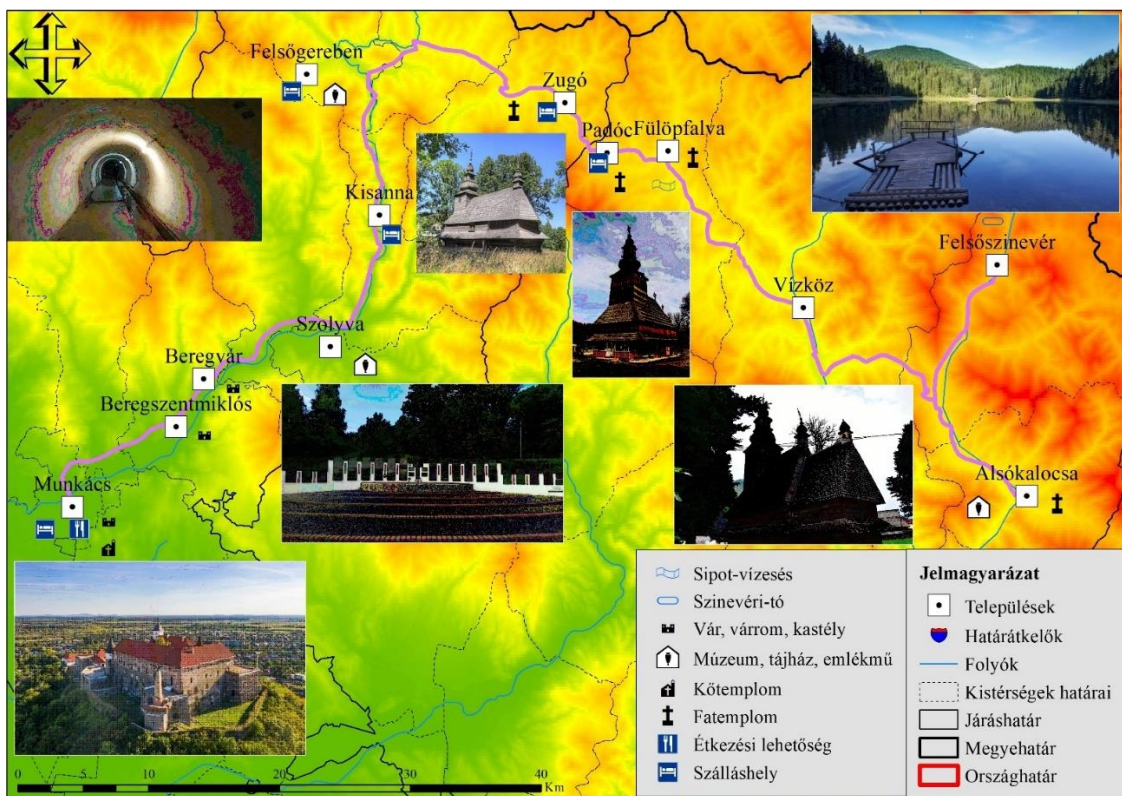
- Munkácsi-vár
- Munkács Szent-Márton Római katolikus Székesegyház
- Munkácsi Csernek-hegyi kolostor
- Beregszentmiklósi várkastély
- Beregvári Schönborn-kastély
- Szolyvai Emlékpark
- Zugói fatemplom
- Padóci fatemplom
- Fülöpfalvai fatemplom
- Sípot-vízesés
- Vízközi ásványvíz-forrás
- Szinevéri-tó
- Alsókalocsai Ófalu Múzeum

Szálláslehetőségek: Munkácsi Szent István Római Katolikus Líceum, Kárpátaljai Hazajáró Egylet kulcsosháza (Felsőgereben), Hotel-Restaurant Chalet (Kisanna), Grün Hof Military Hotel (Zugó), Grand Hotel Pylypets (Fülöpfalva).

Étkezési szolgáltatások (szálláshelyen kívül): Monarchia étterem (Munkács).

Egyéb érdekességek: Árpád-vonal bunkerrendszer maradványai (Felsőgereben), Vereckei-hágó millicentenáriumi emlékmű, Kanora-gerinc, Fülöpfalvai felvonó (Gemba-hegy kilátás), Barna medve rehabilitációs központ.

52.ábra. A Munkács-Alsókalocsa részútvonal térképe

Forrás: saját szerkesztés

III. Beregszász – Nagyszőlős részútvonal (53.ábra):

Napok száma: 2-3

Ajánlott határátkelők (külföldi turisták esetében): Asztély-Beregsurány, Tiszaújlak-Tiszabecs, Mezőkaszony-Barabás, Nevetlenfalu-Halmi

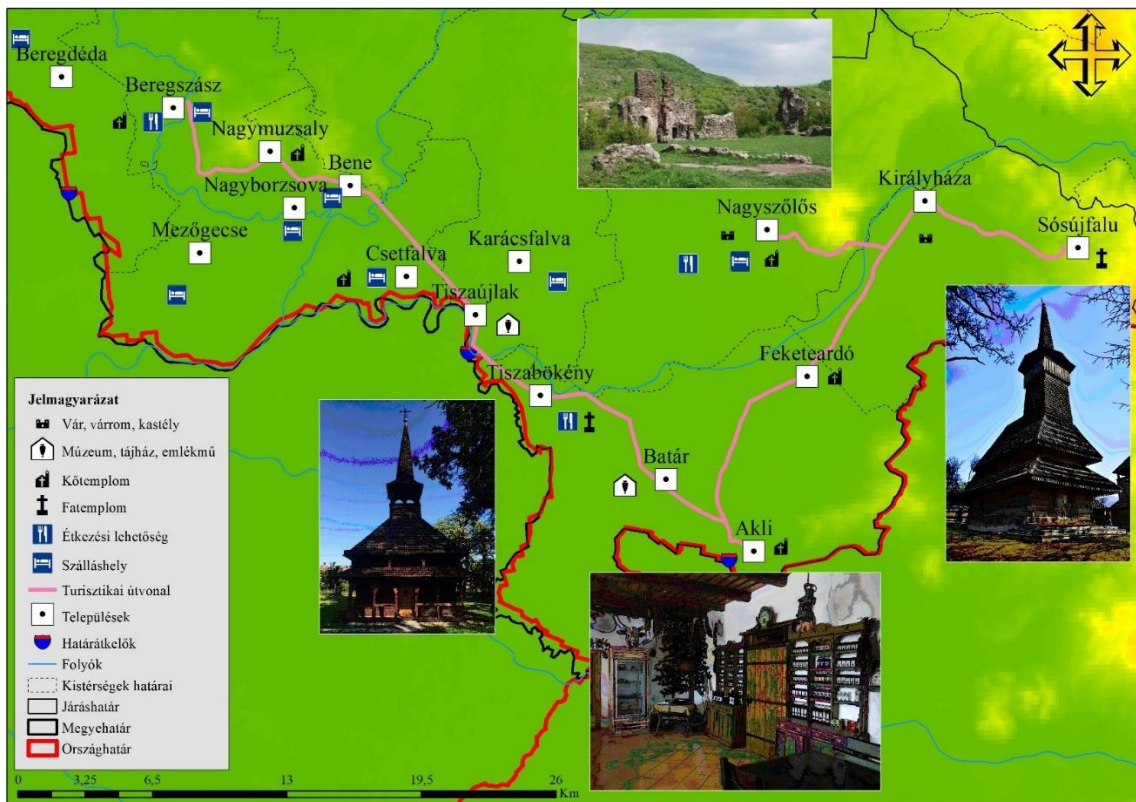
Ajánlott közlekedési eszköz: személygépjármű, autóbusz, kerékpár.

Útvonal hossza: 90 km

Objektumok:

- Beregszászi római katolikus templom
- Beregszász városközpontja
- Beregszászi keresztút
- Kismuzsalyi romtemplom
- Nagymuzsalyi református templom
- Benei református templom

- Csetfalvai református templom
- Hitelesített miseborok kóstolása a benei Varga Családi Szőlészet-Borászatban és a Parászka Családi Pincészetben
- Tiszaújlaki Turul-emlékmű
- Tiszabökényi görögkatolikus fatemplom
- Tiszaháti Tájélmúzeum
- Akli református templom
- Feketeardói római katolikus templom
- Sósfalui görögkatolikus fatemplom
- Nagyszőlősi római katolikus templom
- Nagyszőlősi Perényi-kastély

53. ábra. A Beregszász – Nagyszőlős részútvonaltérképe

Forrás: saját szerkesztés

Szálláslehetőségek: Beregdédai-, Borzsovai, Mezőgecsei-, Benei vagy Csetfalvai falusi turizmus, Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium (Beregszász), Karácsfalvai Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceum, Kapisztráni Szent János Zarándokház (Nagyszőlős), Pásztor Ferenc Közösségi Ház és Zarándokközpont (Beregszász)

Étkezési szolgáltatások (szálláshelyen kívül): Tiszapéterfalvai Csárda Park, Arany Páva Étterem, Parisel Cukrászda, Chizay Kishegy Étterem (Beregszász), Eliza Étterem, Salve Étterem (Nagyszőlős).

Egyéb érdekességek: Tiszacsomai Honfoglalási Emlékpark és Látogatóközpont, Tiszapéterfalvai Képtár, Batári lekvármúzeum, Nyaláb-várrom (Királyháza), Kankóvárrom (Nagyszőlős).

IV. Máramarosi részútvonal (54.ábra):

Napok száma: 2-3

Ajánlott határátkelők (külföldi turisták esetében): Tiszaújlak-Tiszabecs, Nevetlenfalu-Halmi, Aknaszlatina-Máramarossziget.

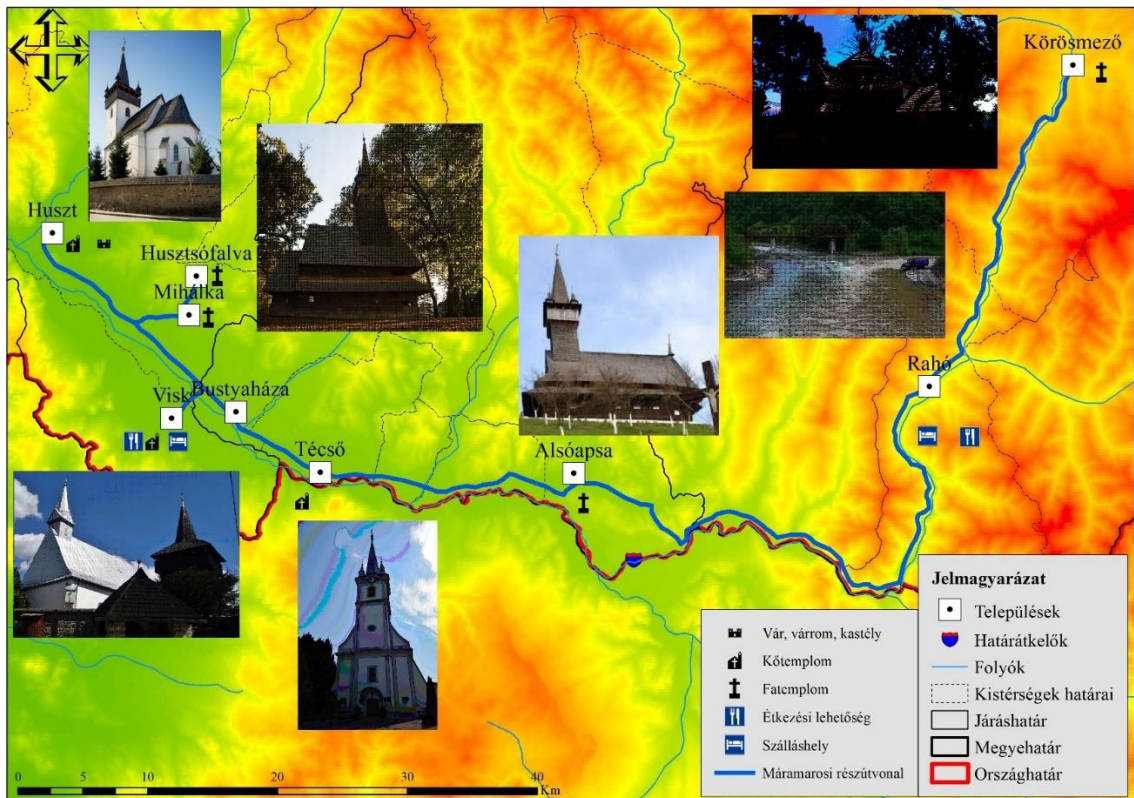
Ajánlott közlekedési eszköz: személygépjármű, autóbusz.

Útvonal hossza: 160 km.

Objektumok

- Huszti református erődtemplom
- Huszti várrom
- Mihálkai fatemplom
- Husztsófalvai fatemplom
- Visk református templom
- Viski tájház
- Sajáni tó
- Técsői református templom
- Alsóapsai fatemplom
- Tisza összefolyása Rahónál
- Körösmezői Sztrukivszka fatemplom

54.ábra. A Máramarosi részút térképe

Forrás: saját szerkesztés

Szálláslehetőségek: Viski falusi turizmus, Európa Hotel (Rahó)

Étkezési szolgáltatások: Millennium Kávézó és Étterem, Publo pizzéria (Visk), Chervona Ruta Étterem (Saján), Európa Étterem (Rahó).

Egyéb érdekességek: Golden Fruit csokoládégyár (Bustyaháza), Tatár-hágó, Viski várhegy túra, Sajáni ásványvíz kóstolás.

12. KÖVETKEZTETÉSEK

A doktori értekezés elején megfogalmazott vizsgálati célok alapján, az alábbi következtetéseket lehet levonni:

Kárpátalja turizmusának keresleti sajátosságai azt tükrözik, hogy az elmúlt évek kedvezőtlen társadalmi és gazdasági folyamatainak ellenére továbbra is kedvelt turisztikai célpontnak tekinthető. Gyakorlati jelleggel a belföldi turizmus egyik fontos központjának tekinthető a megye, az előző évtized első éveinek tapasztalata alapján pedig elmondható, hogy a békeidőben a magyarországi turisták számára is vonzó az adott terület. Előbbi esetben a különleges természeti adottságok és a ráépülő turisztikai termékek kerülnek előtérbe, mint az egészség-, bakancsos- vagy síturizmus, utóbbi esetben pedig a kulturális turizmus a mozgatórugó, továbbá a falusi turizmus elsődleges vendégköre is azon alapult.

Ha nagyvonalakban megfigyeljük, akkor a ma Kárpátaljának nevezett terület népességének vallási megoszlása az első világháború végéig minimális változásokon ment keresztül, ugyanis egészen az 1921-es népszámlálásig egyértelműen abszolút többséget alkottak a görögkatolikus vallás követői. Az említett időszakot követően pedig egy jelentős változás vette kezdetét, amelynek csúcspontja az 1949-es év volt, amikor is szovjet hatalom betiltotta a görögkatolikus vallást, így az etnikai hovatartozástól függően a hívek vagy a római katolikus (magyarok, szlovákok) vagy a pravoszláv (ukránok, románok) egyházhoz csatlakoztak, mivel csak a lakosság egy csekély részét tudták kiszolgálni az illegalitásban tevékenykedő görögkatolikus papok.

A számos téren (pl. domborzat, népesség, hagyományok) megmutatkozó sokszínűség a vidék egyik jellegzetessége, ami természetesen hatással van/volt a vidék vallásturisztikai vonzerőinek palettájára is. Elég csak abból kiindulni, hogy a síkvidéken még fennállnak olyan templomok, amelyeknek egyes részletei még a XII. századból származnak, illetve a hegyvidéken a lakosság még a XX. század elején is főleg fából építette magának az Isten házát. Ezt már csak tovább színesítik a történelmi események (reformáció, szovjet-éra stb) által bekövetkezett változások írott és tárgyiasított jelképei is. A hagyományosan szakrális jelleggel épült és jelenleg is így funkcionáló

létesítmények legalább négy egyház (római katolikus, református, görögkatolikus, pravoszláv/ortodox) hívei számára lehetnek érdekesek, továbbá ha figyelembe vesszük az adott értekezésben nem részletezett izraelita vallás egykori szakrális építményeit (egykori és jelenlegi zsinagógák, rituális fürdők, temetők stb.) akkor még egy felekezet szemszögéből válhat érdekessé Kárpátalja vallásturisztikai szempontból.

A kárpátaljai lakosság napjainkban is vallásosnak tekinthető, ami nem csak a rendszeres templomba járásban mutatkozik meg, hanem az egyházi közösségekben történő szerepvállalás, a hit, az ima és a szentségek igénybevételével is. Különleges módja a vallásgyakorlásnak a zarándoklatokon vagy vallási jellegű rendezvényekén való részvétel, amelyek keretein belül, sok informális környezetben erősítik a helyi lakosok a Mindenhatóba vetett hitüket egyéni vagy csoportos utazások keretein belül, az országon belül és külföldön egyaránt. További a megye lakosai látnak potenciált a vallási turizmus fejlesztésében is Kárpátalján, igaz, a fontosabb és turisztikailag is hasznosítható vonzerőkkel kapcsolatos ismereteik eléggé hiányosak.

A fent említett hiány csökkentésére is alkalmas lehet az értekezés keretein belül összeállított turisztikai csomag, amelynek teljes vagy részleges felhasználása is segíthet nem csak a helyi lakosoknak, hanem a vidék vendégeinek is megismerkedni Kárpátalja vallásturisztikai vonzerőivel. A korábban is említett sokszínűség lehetővé teszi, hogy akár egy részútvonal teljesítése során betekintést lehessen kapni számos felekezet szakrális építészetének sajátosságába, az objektumok művészeti és kultúrtörténeti értékei mellett. De a kutatás során összegyűjtött anyag konkrét egyházakra vonatkozó utazások összeállítására is alkalmasak lehetnek, különösen, hogy van igény a helyi objektumok megismerésére, ezért érdemes lenne a történelmi egyházak felé programjavaslatokat tenni, akár egy felekezet terén vagy ökumenikus jelleggel is.

A kutatás további irányvonalai:

1. A felvázolt programtervezet gyakorlati megvalósítása és a tapasztalatok alapján történő tökéletesítése.
2. A tervezett programban bevont települések lakosai körében történő felmérésorozat, amely a fogadókészséggel lenne kapcsolatos.
3. A kolostorokkal kapcsolatos információk bővítése, rendszerezése.

A tudományos értekezés keretein belül bemutatott információk és összegzett adatok alapján elmondhatjuk, hogy a kulturális jellegű vallási turizmusnak vannak perspektívái Kárpátalján, amelyek békeidőben a gyakorlatban is megvalósulhatnak. A keresleti mutatók vizsgálata alapján, a vallási turizmus elsődleges célcsoportjának a helyi lakosságot és a külföldi turistákat lehet tekinteni. Előbbi kategória a kérdőíves kutatás során bizonyította igényeit a szervezett vallási jellegű utazások terén, utóbbi esetében pedig már korábban is a kulturális turizmus felé billent a mérleg nyelve. A belföldi turisták bevonása érdekében egy jól átgondolt, célirányos marketingstratégiát kellene alkalmazni, amely az értekezésben felvázolt csomag gyakorlati megvalósításával is kezdődhetne, amely során a tervezet bemutatásra kerülne a belföldi utazási irodák számára egy study tour formájában.

13. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Doktori értekezésem megírása tekintetében számos személynek és intézménynek tartozom köszönettel. Elsőként szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Gyuricza Lászlónak, akitől nagyon sok szakmai támogatást kaptam, tanácsaival, észrevételeivel fejlesztette tudásomat, segítette szakmai előrehajlásomat.

Köszönettel tartozom a támogatásért Dr. Geresdi István professzor úrnak, a Földtudományok Doktori Iskola jelenlegi, illetve Dr. Dövényi Zoltán professzor úrnak, a Földtudományok Doktori Iskola korábbi vezetőjének, hogy a doktori képzés keretében lehetőséget biztosítottak számomra a tanulmányaim, kutatásaim elvégzéséhez. Továbbá szeretném megköszönni a sok segítséget Kovács Mónikának, a Doktori Iskola PhD-koordinátorának, akihez mindig fordulhattam információért vagy tanácsért.

Szeretném megköszönni a munkahelyi vitára felkért két opponensemnek, prof. dr. Csapó János egyetemi tanárnak és Mókusné Dr. Pálfi Andrea turisztikai szakértőnek a szakmai tanácsokat, észrevételeket, valamint a gyors és alapos munkát.

Köszönettel tartozom a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földrajz és Turizmus Tanszékének, valamennyi kollégámnak a szakmai tanácsokért, baráti segítségért, különösen Dr. Berghauer Sándornak és Dr. Fodor Gyulának, egykori témavezetőimnek, tutoraimnak, akik bevezettek és kísérték a tudományos tevékenységem során, Dr. Molnár József tanszékvezetőnek, akitől a szakmai igényesség fortélyait leshettem el.

Külön szeretném megköszönni Ft. Marosi Istvánnak, beregszászi görögkatolikus áldozópapnak, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ vezetőjének, hogy szakmai segítségével és lelki vezetésével kísérté utam eme kalandos területen.

Disszertációm elkészítéséhez a legnagyobb támogatást a családomtól kaptam, szüleimtől, gyermekemtől és legfőképpen feleségemtől, aki folyamatosan támaszom volt, nélküle ez a munka nem született volna meg, ezért nekik is köszönettel tartozom.

14. FELHASZNÁLT FORRÁSOK JEGYZÉKE

1. B. Papp, J. (1996). Hajdúdorog küzdelme a Magyar Görög Katolikus Egyházmegye felállításáért. Hajdúdorog, Hajdúdorog Önkormányzata.
2. Babbie, E. (2000). A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest
3. Barna, G. (1999). Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest.
4. Bendász, I. (1999). Öt év a szögesdrót mögött (Egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában). Abaliget, Lámpás Kiadó
5. Berghauer, S. (2009). IX. fejezet. Turizmus. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja.
6. Berghauer, S. (2010). Turizmus Kárpátalján. Modern Geográfia 2010/2 pp. 1-23
7. Berghauer, S. (2012). A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). (PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs). Letöltve: <https://pea.lib.pte.hu/berghauer-sandor-phd-2012>
8. Berghauer, S. (2020a). Turizmusszervezési sajátosságok a célterületeken, turisztikai szervezetek, desztinációmarketing, alkalmazott turizmusfejlesztési és teljesítménymérési módszerek. Kárpátaljai célterületi jellemzők. In. Kóródi M. (szerk): Turizmus a Kárpát-medencében. Campus Kiadó, Debrecen. pp. 76-81.
9. Berghauer, S. (2020b). Egyes turisztikai termékek sajátosságai a célterületeken. Aktív turizmus. Kárpátaljai célterületi jellemzők. In. Kóródi M. (szerk): Turizmus a Kárpát-medencében. Campus Kiadó, Debrecen. pp. 132-134.
10. Berghauer, S., & Fodor Gy. (2014). Touristic Heritage in Little-Europe. Preliminary Research of Heritage Tourism in Transcarpathia. By support of the Hungary–Slovakia–Romania–Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013, within the confines of the project with identification number HUSKROUA/1101/067 “Touristic heritage in Little-Europe”. 52 p.
11. Berghauer S., & Fodor Gy. (2018). Az örökségturizmus helye és jelentősége Kárpátalja idegenforgalmában. In: Espán, M. & Molnár, E. (szerk.) Kárpátalja –

- Kollégium. Antalógia kiadó. Lakitelek. pp. 291-298. DOI: 10.15170/TVT.2020.05.03.04
12. Berghauer S., & Fodor Gy. (2019). Turisztikai attrakciók. In: Sass, E., & Berghauer, S. (szerk.): Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Gáborprint. pp. 9-12
  13. Berghauer, S., Karmacsi, Z., & Tóth, A. (2019). A kereskedelmi szálláshelyek és vendéglátóhelyek forgalma In: Berghauer, S., & Sass E.(szerk.): A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája. Gáborprint. Beregszász, pp. 24-28.
  14. Berghauer, S., Sass ,E., Tarpai, J., & Tóth, A. (2020). A helyi termékekben rejlő turisztikai erőforrások Kárpátalján. In Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok V. évfolyam III. szám. Kiadó: CampInvest Kft.
  15. Berghauer, S., & Tóth, A. (2019a). Fesztiválok. In: Sass, E., & Berghauer, S. (szerk.): Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Gáborprint. pp. 21-26
  16. Berghauer, S., & Tóth, A. (2019b). Kereskedelmi szálláshelyek. In: Sass, E., & Berghauer, S. (szerk.): Kárpátalja magyarlakta területeinek turisztikai helyzetfelmérése. Kutatási beszámoló. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács, Gáborprint. pp. 12-16
  17. Berki, M. (2004). Az örökségturizmus szerepe és fejlesztési lehetőségei Pécs idegenforgalmában. Turizmus Bulletin 2004/1, pp 41-49.
  18. Béres, A. (2017). A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház társadalmi szerepvállalása. In Szabó-Tóth, K., & Várhelyi, K. (szerk.): Történelmi egyházak társadalmi szerepvállalása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Kárpátalja magyarlakta településein. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológiai Intézete. pp. 238-249.
  19. Birkovics, V. (Биркович В. І.) (2009). Тенденції та перспективи розвитку туристично–рекреаційної галузі в Закарпатській області. Стратегічні пріоритети, №2(11), pp. 218–224.

20. Botlik, J. (1997). Hármaskereszt alatt: görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány,
21. Botlik, J. (2005). Közigazgatási és nemzetiségi politika Kárpátalján. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
22. Bura, L. (2003). A második évszázad (1904-2004) A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kislexikona. Státus Kiadó, Csíkszereda.
23. Cohen, E. (1992). Pilgrimage and tourism: Convergence and divergence. Proceedings of the 4th World Congress of the International Association for the History of Religions (pp. 1-15).
24. Collins-Kreiner, N. (2016). Pilgrimage and tourism: Intersections and divergences. *Tourism Management*, 54, 19-30.
25. Csernicskó, I. (2013). Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010) Gondolat Kiadó, Budapest, p. 575
26. Csomár, Z. (1940). A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztény egyház húsz éves története. Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda kirendeltsége
27. Csukovics, E. (2003). Középkori magyar zarándokok. Budapest.
28. Decrop, A. (1999). Triangulation in Qualitative Tourism Research. *Tourism Management* 20(1): 157–161.
29. Deschmann, A. (1990). Kárpátalja műemlékei. Budapest, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület.
30. Dióssi, G. K., & Majnek Antal (1996). A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története. *Új Hajtás*, 1996. 3. sz. pp. 6-7.
31. Du Cros, H., & McKercher, B. (2015). *Cultural Tourism*. Routledge.
32. Dupka, Gy. (1999). Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
33. Fényes, E. (1851). Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Nyomatott Kozma Vazulnál Pesten.
34. Golovko, O., Goblik–Markovics, N. & Horvát, E. (Головко, О. М. – Гоблик-Маркович, Н. М. – Горват, Е. С.) (2017). Аналіз особливостей і перспектив

- розвитку санаторіїв Закарпаття. Науковий вісник Мукачівського державного університету, pp. 120–126.
35. Gönczi, A. (2008). Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. PoliPrint Kiadó, Ungvár.
  36. Gönczy, S., Lontai-Szilágyi, Zs., Klepár, V., & Tóth N. M. (2018). Magyarországi és ukrajnai lakosok körében végzett turisztikai keresletelemzés Kárpátalján. Kézirat. Beregszász. 44p.
  37. Gönczy, S., & Lontai-Szilágyi, Zs. (2019): A turisztikai kereslet sajátosságai. In: Berghauer, S., & Sass, E. (szerk.). A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája. Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács. Beregszász, pp. 22-23.
  38. Grigássy, Gy. (1913). A magyar görög katolikusok legújabb története. Doktori értekezés. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem.
  39. Gulácsy, L. (2004). A mélységből a magasba – bizonyágtétel az elmúlt időkből, önéletrajzi írások. Kárpátaljai Református Egyházkerület sajtóosztálya, Beregszász.
  40. Gyuricza, L. (2008). A turizmus nemzetközi földrajza. Egyetemi tankönyv. Budapest–Pécs, Dialóg-Campus.
  41. Hadtörténelmi Levéltár- Békeelőkészítő anyag A/1, 94/4766.
  42. Hodinka, A. (1910). A munkácsi görög katolikus püspökség története, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
  43. Horváth, Z. Gy., & Kovács S. (2002). Kárpátalja kincsei. Budapest, Masszi Kiadó és Romantika Kiadó.
  44. Husz, M. (2010). A kulturális örökségek turisztikai menedzselésének kérdései. Turizmus Bulletin XI. évfolyam 3. szám, pp 38-42.
  45. Kashirina, O. (Каширина, О.) (szerk.) (2013). ВелоЗакарпаття. Путівник. 20 кращих маршрутів, АССА, p. 128
  46. Kashka, M. (Кашка М.), (2017). Аналіз сучасного стану розвитку релігійного туризму на території Закарпаття. Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації: матеріали I-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 27 – 28 квітня 2017 р. – Ужгород: ПП «Інватор», 2017. pp. 155-158

47. Kepecs, J. (2000). Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
48. Kocsis, K. (2016). A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (10–21. század) in Gál, A. et. al. (szerk): A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény, első kötet. Nyíregyháza-Szerencs.
49. Kocsis, K., & Tátrai, P. (2021). Vallás. In: Kocsis, K. (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom. Budapest, CSFK Földrajztudományi Intézet, 78-83.
50. Kollar, T. (szerk), (2013). Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregben és Kárpátalján. Második kötet. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza, p. 449
51. Korpics, M. (2000). Zarándok és turista. In: Turizmus és kommunikáció. Tanulmányok. Budapest-Pécs.
52. Kostashchuk, I. (2011). Terytorialna orhanizatsiia relihiinoi sfery rehioniv Ukrainy // Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. Seryia «Heohrafiya». Spetsvypusk / I. I. Kostashchuk. – Symferopol : Tavrycheskyi nats. un-t ym. V. Y. Vernadskoho, 2011. – T. 24 (63), № 2, chast 3. – pp.. 137–143
53. Kostashchuk, I. (2018). Geography of Religion as Social-Geographic Science. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ II. Економічна і соціальна географія. 3 (376), 2018
54. Kovalchuk, A. (2003). Heohrafiia relihii v Ukraini / A. S. Kovalchuk. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka.,. 308 p.
55. Kovács, E. (2005). A Beregszász – Tatár-hágó turistaútvonalon. PoliPrint, Beregszász, p. 90
56. Kovács, E. (2006). Havasi délibáb. Beregszásztól a Szinevéri-tóig. Útikönyv. PoliPrint, Beregszász, p. 91
57. Kovács, J. (1990). Fatemplomok Kárpátalján. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest.
58. Kovács, S. (1999): Kárpátaljai útravaló. Püski Kiadó, Budapest, p. 184

59. Kovách, S. (2000). Verejtékből fakadó sóvirágok. Press+Print Kft. Gödöllő, p. 175
60. Kovács S. (2003). Kárpátalja térképe. 1:250 000. 2. kiadás Dimap Bt. Budapest
61. Kovács, S., & Bakura, S. (1996). Kirándulások a Kárpátok alján és bércein. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, p. 149
62. Lugossy, J. (1863). Máramaros Egyházmegye a XVIII. Században. Debreczeni Protestáns lapok 1418.
63. MacCannell, D. (1992). The Tourist: A New Theory of the Leisure Class. University of California Press.
64. Madari, Gy., (2012). A vallási turizmus szervezésének módszertana I. Jegyzet.
65. Marchenko, O., Tarpai, J., Golodnyak, O. & Manyas J. (2008). Kárpátalja. Turisztikai útikönyv. Svit Uspihu, Beregszászi Turisztikai Információs Központ, p. 320
66. Marosi, I. (2014). Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Községek és templomok. Szent Miklós Egyesület, Nagybégány – Beregszász.
67. Mashika, H. (Машіка Г.), (2023). Сучасний стан розвитку релігійного туризму в Закарпатській області. Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.) – К.:ТОВ «Геопринт»,2023. –pp.230-232
68. Medve, Z. (2003). A görög katolikus ruszinok kultúrája. In: Studia Russica XX. Budapest. 282-289.
69. Medvigy, L. (Медвідь Л.І.), (2011). Релігійний туризм як один із напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 3 : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ-Яремче, 19– 21 жовтня 2011 р.) pp 360-365
70. Mester, T. (2003). Turisztikai trendek Európában. In: Turizmus Bulletin 2003/4, pp 38-42.
71. Mester, T. (2006). Vallási turizmus. Turizmus Bulletin. 2006/2. pp. 16-18.
72. Michalkó G. (2007). A turizmuselmélet alapjai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 224 p.

73. Michalkó, G., et.al. (2011). Turisztikai terméktervezés és fejlesztés. Pécsi Tudományegyetem. www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai%20term%C3%A9ktervez%C3%A9s%20%C3%A9s%20fejleszt%C3%A9s/book.html#d6e1328
74. Milashovska, O., & Udovenko, A., (2013). Role and place of excursion activity in development of religious tourism in Transcarpathia/ Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.16. pp 124-129
75. Mintel Group (2012). Religious and pilgrimage tourism. Mintel Report – International, February, USA.
76. Molnár D., I. (2018). Perifériáról perifériára: Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Kalligram, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 182 p.
77. Molnár D., I. (2021). A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén In: Brenzovics, László et.al (szerk.) Kárpátalja története : Örökség és kihívások. Beregszász – Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, RIK-U Kiadó, pp. 13-32.
78. Molnár, J. (2009). Vallási megoszlás. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. Pécs–Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 207–209
79. Molnár, J., & Molnár D., I. (2005). Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrain népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, PoliPrint Kiadó.
80. Németh, A. (1991). Kárpátalja. Panoráma "mini" útikönyvek. Panoráma, Budapest, p. 151
81. Németh, I. (1999a). A Kárpátaljai Apostoli Kormányzás jogtörténeti áttekintése(3.) Új Hajtás, 1999. 1. sz. 10-11. old.
82. Németh, I. (1999b). A Katolikus Egyház 1000 éve a Kárpát-medencében. Új Hajtás, 1999. 5. sz 10- 11. old
83. Németh, I. (szerk.) (2000). A Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzás Névtára. Munkács.
84. Nolan, M. A., & Nolan, S. (1992). Religious tourism: A New Perspective. Tourism Management, 13(5), 464-475.

85. Osho, R. (2018). The Art of Living and the Science of Spiritual Tourism. *Journal of Spiritual Tourism*, 3(1), 21-35.
86. Pap, N., & Tóth, J. (2008). The role of religious and ethnic minorities in disintegration of the state structure of Western Balkans. *Modern Geográfia*, 3(1), 38–46.
87. Pápai, Zs. (szerk.) (2003). Kárpátalja, Római katolikus templomok. Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye, Munkács, p. 243
88. Pete, J. (2008). A középkori Magyarország változó vallási térszerkezete. *Modern Geográfia*, 3(2), 101–135.
89. Peyer – Müller, F. (1994). Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között- kitekintéssel a jelenre. Budapest, Lux.
90. Pilipkó E. (2007). Ütköző identitások. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
91. Radvánszky, F. (szerk.) (2000). Kárpátaljai református templomok. Tárogató Kiadó, Ungvár–Beregszász, p. 128
92. Raffay, Á., Lőrincz, K. & Clarke, A., (2014). Spirituális és üzleti értékek találkozása a vallási turizmusban. *Turizmus Bulletin* 15(2). pp. 34-42.
93. Rinschede, G. (1992). Forms of religious tourism. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 51-67.
94. Robledo, M., & Rauscher, M. (2021). Educational aspects of religious tourism: A new trend. *Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 9(1), 85-101.
95. Rutynskyi, M., & Kovalchuk, A. (2020). Pilgrimage and religious tourism: theoretical foundations and sacred origins : monograph. Lviv : SPOLOM, 324 p.
96. Sass, E., (2016). Kárpátalja fesztiváljainak elemzése internetes megjelenésük alapján. In. Jászberényi, M., Zátori, A., & Ásványi K. (szerk.): Fesztiválturizmus. Akadémiai Kiadó. 368–382
97. Sass, E. (2019a). A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának helyzete és fejlődési lehetőségei. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 2019. 206.p.
98. Sass, E. (2019b). A turisztikai termékek rendszerének a bemutatása. In: Berghauer, S., & Sass, E. (szerk.): A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája. Gáborprin,. Beregszász, 2019, pp. 28-41

99. Sass, E., Berghauer, S., Tóth, A. & Linc, A. (2023). A Covid-19 hatása a magyar idegenforgalmi vállalkozók turisztikai tevékenységére Kárpátalján, *Tér és Társadalom*, 37(3), o. 176–201. doi: 10.17649/TET.37.3.3464.
100. Sándor, F., Kljap M., & Palkó Gy, (2013). A turizmus korszerű válfajai „A XXI. század felsőoktatása” sorozat, tankönyv, Kijev „Znannia” – 327 p
101. Sebők, L. (2005). Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. TLA Teleki László Intézet
102. Sharpley, R., & Jepson, D. (2011). Rural tourism and the challenge of sustainability: A case study of spiritual tourism in the UK. *Sustainable Tourism*, 19(4), 485-507.
103. Stark, T. (2007). „Malenykij robot”- magyarok a szovjet táborvilágban. Kézirat.
104. Sztockij, J. (Стоцький, Я.) (1999). Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988 - 1998 pp.). Тернопіль, Видавництво СМП Астон.
105. Szabó, G. (2011). Helyi termékek, terroir termékek, mint turisztikai attrakciók. Természettudományi Kar Turizmus Tanszék. Előadás, 2011. november 24. [http://www.gyeregyalog.hu/dox/helyi_terroir_%C3%B6koklaszterkonf\(szg\)12.pdf](http://www.gyeregyalog.hu/dox/helyi_terroir_%C3%B6koklaszterkonf(szg)12.pdf)
106. Szabó, J. (1913). A görög-katholikus magyarság utolsó Kálvária-útja 1896-1912. Budapest, Fritz Ármin.
107. Szanyi Km, B. (2004). A Kárpátaljai Református Egyház földrajza. A vallási összetétel bemutatása az iskolai földrajzoktatásban. Diplomamunka. Beregszász.
108. Székely, K. (2018). Utazás hittel. A vallási turizmus jelensége. Szülőföld Könyvkiadó Kft, 112 p.
109. Szilágyi, Zs., Sass, E. & Gönczy, S. (2006). Kárpátalja, mint turisztikai desztináció – Magyarországi turisták körében végzett imázs- és elégedettségvizsgálat. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. Kiadja: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006. szeptember 6–7. CD-Rom, 18 p.
110. Szirohman, M. (2000). Cerkvi Ukrainé: Zakarpattya [Ukrajna templomai: Kárpátalja], Lviv.

111. Szirohman, M. (2008). Pjatydeszjat pjaty derevjanih hramiv Zakarpattya [Kárpátalja ötven öt fatemploma], Gran T kiadó, Lviv.
112. Szocska, K. (Сочка К.) (2007). Звіт з базового дослідження стратегічного пріоритету Закарпатської області "Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери". Проект з регіонального врядування та розвитку – Україна. Проект № Z020640. Замовлення № 7037154. Ужгород, 30 p. 2007.
In: www.rgd.org.ua/resources/additional_res/Expanding_tourism_in_Zakarpattya_2007_UKR.pdf (letöltés ideje: 2019)
113. Tarpai, J. (2013). A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmus-fejlesztésében és hatása a területfejlesztésre. Phd-értekezés, Pécs.
114. Tarpai, J. (szerk), 2021. Kárpátalja magyar szemmel. Útikönyv. Shark Kft., Beregszász–Ungvár, 479 p.
115. Tátrai, P., Molnár, J., Kovály, K., & Eröss, Á. (2018). A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. In Kisebbségi szemle III. évfolyam, 3. szám (7-34 pp.). Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen
116. Terestyényi, E. (2011). A modern turizmus terminológiája. Vizsgálat angol és magyar nyelvű korpusz alapján. Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. Doktori (PhD) értekezés. Veszprém.
117. Timothy, D. J., & Olsen, D. H. (2006). Tourism, religion and spiritual journeys. Routledge.
118. Tomcsányi, P. (2001). Általános kutatómódszertan. OMMI, Budapest
119. Tóth, A. (2016). Az örökségturizmus helyzete a Volóci járásban in Scientia Denique VI. évfolyam. Uzsdrak Kiadó, Ungvár, pp.139-149.
120. Tóth, A. & Gyuricza, L. (2021). A kárpátaljai ruszin fatemplomok idegenforgalmi hasznosításának lehetőségei. In: Szalai, K., Rátz, T, & Michalkó G. (szerk.) VIII. Magyar Turizmusföldrajzi Szimpózium 2021: Absztrakt kötet. Budapest, Magyarország 2021.09.17.

121. Tóth, A., Fodor, Gy. & Berghauer, S. (2023a). The Ethnic and Religious Structure of the Population of the Present-Day Territory of Transcarpathia in 1851. In MODERN GEOGRÁFIA (2062-1655): 1 pp 27-39 (2023)
122. Tóth, A., Fodor, G. & Berghauer, S. (2023b). A kárpátaljai görögkatolikusok népességföldrajzi mutatói a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 2022-es sematizmusa alapján. Tér és Társadalom, 37(4), o. 100–112. doi: 10.17649/TET.37.4.3506.
123. Tourist Routes of Transcarpathia [Туристические маршруты Закарпаття] Закарпатская Обласная Государственная Администрация, Ужгород, p. 39
124. Tuzunkan, D., & Tanyeli, E. (2021). The impact of technology on religious tourism. Tourism Review, 76(1), 117-128.
125. Visky, I. (2010). A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között. Mediárium folyóirat, 3. évfolyam, 1-2 sz.
126. Vukonic, B., (1996). Tourism and Religion. Pergamon, Oxford
127. Zagyai, N. (2009): A judaizmus múltja és jelene Indiában. Modern Geográfia, 4(4), 54–102.
128. Zasztavecka, O. V., Zasztaveckij, B. I., Gyitsuk, I. L., Tkacs, D. V. (Заставецька, О. В., Заставецький, Б. І., Дітчук, І. Л., Ткач, Д. В.), (1996). Географія Закарпатської області. Тернопіль. 94 p.
129. Zimányi, J. (2006). Tűzszlopokkal jéghegyek között. Budapest, Éjféli Kiáltás Misszió.
130. Zseliczky, B. (1998). Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920-1945; Politikatörténeti füzetek. Budapest, Napvilág Kiadó.

Statisztikai kiadványok, fejlesztési tervek, beszámolók

1. EUROPEAN TOURISM 2013 - TRENDS & PROSPECTS (ETC 2013)
www.etccorporate.org
2. ITB WORLD TRAVEL TRENDS REPORT 2013/2014 (ITB 2014). www.itb-berlin.com/academy

3. Kárpátalja Megyei Statisztikai Főosztály. Головне управління статистики у Закарпатській області. Elérhető: www.uz.ukrstat.gov.ua Letöltés dátuma: 2023.12.28.
4. Kárpátalja regionális fejlesztési stratégiája a 2021-2027 közötti időszakra. / Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. Ужгород 2019 146р. Elérhető: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> Letöltés dátuma: 2023.12.28.
5. Kárpátalja turizmus- és üdülőfejlesztési stratégia a 2016-2020 időszakra. Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016-2020 роки. Ужгород 2015. Elérhető: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/upload/201124_0690.pdf Letöltés dátuma: 2023. 26. 28.
6. Консерсіо (Концепція). Збереження і використання історичних замків і замкових комплексів Закарпаття. Проект 2008/150-733-2. Ужгород, 2009, р. 26
7. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин (Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження). Центр Разумкова. Національна безпека і оборона 138. (2013) 1. 15–40.
8. Головне Управління Статистики у Закарпатській Області 2018: Закарпаття – Санаторії та туризм 2017. Статистичний збірник. Ужгород

Internetes források:

1. <https://www.karpaty.info/ua/>
2. <https://karpatinfo.net.ua>
3. <https://www.zkmuseum.com>
4. sanatorii-zakarpattia.com
5. <https://transkarpatia.net>
6. www.tourclub.com.ua
7. www.selid.org

8. www.karpataljaturismus.info
9. freesvydovets.org
10. krisz.org

15. ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. ábra. Kárpátalja magyarlakta településeinek elhelyezkedése.....	19
2. ábra. A speciális szálláshelyek számának változása Kárpátalján.....	20
3. ábra. Kárpátalja fontosabb egészségügyi létesítményei	22
4. ábra. Kárpátalja fontosabb kulturális turisztikai vonzerői.....	31
5. ábra. Turistaforgalom Kárpátalján 2003-2018 között (ezer fő).....	36
6. ábra. Kárpátalja turisztikai létesítményeinek száma és az általuk nyújtott szolgáltatások összértéke (2004–2018).....	37
7. ábra. A kárpátaljai magyar turisztikai élettér kereskedelmi szálláshelyeinek vendégforgalmának éves megoszlása (2019).....	39
8. ábra. A mai Kárpátalja területének népességszám-változása 1851-1941 között	49
9. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1851-ben.....	50
10. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1880-ban.....	52
11. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1921-ben.....	53
12. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási szerkezete 1941-ben.....	55
13. ábra. Kárpátalja népességének vallási összetétele 1989-2010 között.....	57
14. ábra. A kárpátaljai egyházi szervezetek megoszlása az egyházközségek száma alapján (2010-2021).....	58
15. ábra. A kárpátaljai egyházi szervezetek megoszlása a lelkészek száma alapján (2010-2021).....	59
16. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele	62
17. ábra. Az uzsoki bojkó stílusú fatemplom	63
18. ábra. Lemkó típusú fatemplom a Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeumban....	64
19. ábra. A szeklencei dolisnyák típusú fatemplom	64
20. ábra. Kuncice pod Ondrejnikem római katolikus templom.....	67
21. ábra. A vizsgált ruszin fatemplomok építési időszakai	69
22. ábra. A kőrömezei Sztrukivszka fatemplom.....	70
23. ábra. A Gerényi rotunda	73
24. ábra. A vizsgált objektumok összesítő térképe.....	74

25. ábra. A 2016-es Lendület ifjúsági fesztivált központi előadása	76
26. ábra. A kérdőíves felmérésben részt vett személyek felekezeti hovatartozása (N=498)	79
27. Vallásgyakorlás elsődleges módja (N=498).....	80
28. ábra. Mit jelent Ön számára a vallásosság (N=515).....	81
29. ábra. Templomlátogatás gyakorisága (N=498)	83
30. ábra. A zarándoklat / vallási jellegű rendezvény fogadóterülete (N=277).....	85
31. ábra. A zarándokutazások szervezői (N=277).....	87
32. ábra. A zarándokutazások elsődleges célja (N=277).....	87
33. ábra. Mikor utazott utoljára Kárpátalja területén turisztikai céllal? (N=515)	89
34. ábra. Kárpátaljai utazások célja (N=515).....	90
35. ábra. Utazás során használt közlekedési eszközök (N=515)	91
36. ábra. Szálláshelyek az utazás során (N=515)	91
37. ábra. Az utazás során felmerülő költségek eloszlása (N=463).....	92
38. ábra. Kárpátaljai vallásturisztikai utazások szervezői (N=276)	94
39. ábra. A kárpátaljai vallási utazás elsődleges célja (N=276).....	94
40. ábra. Kárpátalja fontosabb vallásturisztikai objektumaival kapcsolatos ismeretek értékelése (N=515)	95
41. ábra. A vallási turizmus fejlődését elősegíthető tényezők (N=515).....	97
42. ábra. A kutatásban részt vett idegenforgalmi érintettek kor szerinti megoszlása (N=33)	99
43. ábra. Az idegenforgalmi érintettek tevékenységi körei (N=33).....	100
44. ábra. A válaszadók turisztikai tevékenységének bázisa járási szinten (N=33).....	101
45. ábra. A kutatásban részt vett idegenforgalmi érintettek vallásossága (N=33).....	102
46. ábra. A vallási turizmus fejlődését elősegíthető tényezők értékelése (N=33).....	103
47. ábra. A vallási turizmus típusainak értékelése Kárpátalja vonatkozásában (N=33)	104
48. ábra. A vallási turizmussal kapcsolatos marketingtevékenység és annak gyakorisága (N=33)	105
49. ábra. Az elhanyagolt rosztokai görögkatolikus templom	107
50. ábra. A kárpátaljai vallásturisztikai részútvonalak összesítő térképe.....	109

51. ábra. Az Ungvár – Uzsok részútvonal térképe	111
52. ábra. A Munkács-Alsókalocsa részútvonal térképe.....	113
53. ábra. A Beregszász – Nagyszőlős részútvonal térképe.....	114
54. ábra. A Máramarosi részútvonal térképe	116
1. táblázat. A vallási turizmus típusai.....	15
2. táblázat. A kárpátaljai ruszin templomok közigazgatási elhelyezkedése	68
3. táblázat. A megkérdezett személyek nem és kor szerinti megoszlása.....	78

16. MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet. A lakosok felmérése körében használt kérdőív

A vallás és a turizmus kapcsolódása Kárpátalján

Tisztelt Adatközlő! Tóth Attila vagyok, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának PhD-hallgatója és egyúttal a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének oktatója. Doktori kutatásom során a vallás és a turizmus kapcsolódási pontjait vizsgálom Kárpátalján, továbbá a vallási turizmus helyzetét igyekszem feltárni. Kérem, válaszaival segítse a kutatásom előrehaladását! A kérdőív anonim.

I. Vallásosággal kapcsolatos kérdések

Vallásosnak tartja önmagát?

- igen
- igen, de felekezeten kívüli
- nem, ateista vagyok

Mit jelent az Ön számára a vallásosság? (több válasz is lehetséges)

- vallási közösségbe járok rendszeresen (*szentmisére/Istentiszteletre, vagy azon kívül is más összejövetelekre*)
- rendszeresen (vasárnaponként) járok templomba
- nagyobb ünnepek (Karácsony, Húsvét, Pünkösd) alkalmával elmegyek templomba
- hiszek Istenben
- szoktam imádkozni
- veszek Úrvacsorát, áldozok
- volt olyan a vallással kapcsolatos, lelki élményem/Istenélményem, ami nagy hatással volt rám
- a vallás által tételezett szabályokat betartom/annak megfelelően élek
- egyéb _____
- semmit

Ha Ön vallásosnak tartja magát, melyik felekezethez tartozik?

- görögkatolikus
- római katolikus
- református
- pravoszláv/ortodox

- baptista
- egyéb: _____
- felekezeten kívüli

Kérem jellemezze vallásgyakorlásának módját:

- egyéni módon gyakorlom
- rendszeresen/rendszeretlenül járok templomba
- rendszeresen/rendszeretlenül járok vallási közösségbe
- nem gyakorlom a vallásom, de hiszek
- nem hiszek és nem is gyakorlok
- nem hiszek és nem is gyakorlom, sőt ellene vagyok

Fejezze ki 1-5 skálán, mennyire gyakran jár templomba?

(1 = kevesebb, mint évente, 2 = évente többször; 3 = havonta egyszer; 4 = heti egy alkalom, 5 = hetente több alkalom)

1   2   3   4   5

Egyházközségében/gyülekezetében betöltött szerepe:

- egyházi vezetés tagja (püspök, esperes)
- vezető lelkész / parókus / plébános
- önálló lelkész
- segédlelkész / káplán
- diakónus
- presbitériumi / egyháztanács tag
- gyülekezeti / egyházközségi tag tisztség nélkül
- nem vagyok tagja gyülekezetnek / egyházközségnek

Vett már részt korábban zarándoklaton/vallási rendezvényen a lakóhelyén kívül?

- igen
- nem

Ha igen, mely országba(-okba) (területre) irányult a zarándoklat? (több válasz is lehetséges)

- Kárpátalja
- Ukrajna más területe
- Magyarország
- Románia
- Szlovákia
- Szerbia
- Lengyelország

- Bosznia-Hercegovina
- Egyéb: _____

Hány alkalommal vett részt eddig zárándoklaton?

- 1 alkalommal
- 2-4 alkalommal
- 5 vagy több alkalommal

Ki szervezte az utazás(oka)t? (több válasz is lehetséges) *(vagy a legutóbbi zárándoklati utazást)*

- a helyi lelkész / parókus / plébános
- presbiter / egyháztanácsstag
- esperesség
- egyházi szervezet
- civil szervezet
- utazási iroda
- saját magam
- egyéb: _____

Mi volt az utazásának elsődleges célja?

- közös időtöltés a gyülekezettel / egyházközséggel
- történelmi ismeretek bővítése
- kulturális ismeretek bővítése
- hitbuzgalmi feltöltődés
- kikapcsolódási lehetőség
- egyéb: _____

A zárándoklat során más turisztikai objektumokat is meglátogattak?

- Igen
- Nem

II. Kárpátaljai utazásokkal kapcsolatos általános kérdések

Mikor utazott utoljára Kárpátalja területén turisztikai céllal?

- Az elmúlt 1 hétben
- Több mint 1 hete, de 1 hónapon belül
- Több mint 1 hónapja, de 1 éven belül
- Több mint 1 éve
- Szeretnék utazni, de nincs rá lehetőségem, az elmúlt 5 évben egyáltalán nem utaztam

- Nem utaztam, nincs is utazási célom

Átlagosan mennyi időt tölt el kárpátaljai turisztikai utazása során a célterületen?

- Csak egy napra utazom
- 2-3 napot
- 4-5 napot
- Több, mint 5 napot

Az év mely időszakában szokott leggyakrabban utazni?

- Évszaktól független
- Télen
- Tavasszal
- Nyáron
- Ősszel

Utazásának célja? (több válasz is lehetséges)

- Építészeti látnivalók megtekintése
- Természeti látnivalók felfedezése
- Aktív szabadidő-eltöltés (gyalogtúrázás, kerékpározás stb.)
- Hivatáshoz kapcsolódó utazás (pl. konferencia)
- Gyógyüdülés
- Egyéb:

Melyik közlekedési eszközzel szokott utazni? (több válasz is lehetséges)

- Vonattal
- Gyalog
- Busszal
- Autóval
- Kerékpárral
- Egyéb:

Kivel szokott utazni? (több válasz is lehetséges)

- Egyedül
- Párjával
- Családdal
- Kollégákkal
- Barátokkal
- Egyéb:

Hol szokott megszállni? (több válasz is lehetséges)

- Nem szoktam megszállni
- Rokonnál/ismerősnél
- Szállodában
- Turistaszállón
- Zarándokházban / egyházi kollégiumban
- Vadkempingben
- Hivatalos kempingben
- Egyéb:

Hol étkezett a kárpátaljai utazása során? (több válasz is lehetséges)

- Rokonnál/ismerősnél/barátnál
- Étteremben
- Szálláshelyen
- Büfében
- Hozott ételt ettem
- Helyben önállóan készítettem
- Egyéb:

Átlagosan mennyi pénzt költ el kárpátaljai idegenforgalmi utazása során? (hrivnya)

Az utazás során elköltött pénzt arányosan mire használta fel (%-ban)? A megfelelő helyre tegyen X-et!

	0%	1-25%	26-50%	50-75%	<76%
Útiköltség					
Szállás					
Étkezés					
Attrakciók/szárazozás					
Bevásárlás					

III. Kárpátalja vallásturisztikai vonzerőivel kapcsolatos kérdések

Vett már részt olyan utazáson Kárpátalján, amely keretein belül vallási objektumokat látogattak meg?

- igen
- nem
- nem, de szeretnék részt venni ilyen jellegű utazáson

Ha igen, akkor mely helyszínekre sikerült eljutni? _____

Hová szeretne eljutni? _____

Ki szervezte az utazást?

- a helyi lelkész / parókus / plébános
- presbiter / egyháztanácsstag
- esperesség
- egyházi szervezet
- civil szervezet
- utazási iroda
- saját magam
- egyéb: _____

Mi volt az utazásának elsődleges célja?

- közös időtöltés a gyülekezettel / egyházközséggel
- történelmi ismeretek bővítése
- kulturális ismeretek bővítése
- hitbuzgalmi feltöltődés
- kikapcsolódási lehetőség
- egyéb: _____

Mennyire ismeri Kárpátalja vallásturisztikai vonzerőit?

Értékelje a felsorolt vonzerőket a következő skála alapján, tegyen X-et a megfelelő rubrikába!

	1-nem hallottam róla	2-hallottam róla, de nem jártam ott	3-egyszer már jártam ott	4-többször jártam ott
Huszi református erődtemplom				
Técsői református templom				
Csetfalvai református templom				
Szalókai református templom				
Beregszászi római katolikus templom				
Nagyszőlősi római katolikus templom				

Munkácsi Szent Márton székesegyház				
Ungvári Szent György templom				
Gerényi rotunda				
Ungvári Görögkatolikus Székesegyház és püspöki palota				
Uzsoki Szent Mihály fatemplom				
Kőrösmezői Sztrukivszka fatemplom				
Tiszabökényi görögkatolikus fatemplom				
Palágykomoróci református templom				
Selesztói görögkatolikus fatemplom (ungvári skanzen)				
Zúgói (Hukliva) görögkatolikus fatemplom				
Kismuzsalyi romtemplom				
Munkácsi Csernek-hegyi kolostor				
Beregrákosi kolostor				
Kisbereznai kolostor				
Miszticei (Imszicsevo) kolostor				
Más kárpátaljai ruszin fatemplom				

Kérem, nevezze meg a települést, amelyen a „más kárpátaljai ruszin fatemplom” található: .....

Véleménye szerint, a vallási turizmusnak van jövője Kárpátalján?

- van
- nincs

Ha nincs, kérem, indokolja meg,
miért? .....

Ha van, kérem indokolja meg, miért?
.....

Kérem, értékelje azokat a tényezőket, amelyek beteljesülése elősegítheti a vallási turizmus fejlődését Kárpátalján? (Értékelje a következőket egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol: 1= egyáltalán nincs hatása a vallási turizmusra, ... 5= nagy szükség lenne rá)

- A saját felekezeten belüli ismeretterjesztő alkalmak szervezése
- Ökumenikus ismeretterjesztő alkalmak szervezése
- A vallási turisztikai vonzerők népszerűsítése
- Szervezett vallásturisztikai kirándulások / utazások
- Az objektumok akadálymentesítése
- A közlekedési infrastruktúra minőségének növelése

IV. Általános adatok

Neme

- Férfi
- Nő

Életkora: _____

Családi állapota:

- Egyedülálló
- Kapcsolatban él
- Házas
- Elvált
- Özvegy

Legmagasabb iskolai végzettsége:

- Elemi iskola
- Általános iskola
- Középiskola (Líceum)
- Szakmunkásképző (PIY/BIITY)
- Szakközépiskola (Technikum)
- Főiskola/egyetem

Jelenlegi foglalkozása:

- Vállalkozó

- Szellemi munkát végző alkalmazott
- Fizikai munkát végző alkalmazott
- Alkalmi/Idény munkás
- Nyugdíjas
- Háztartásbeli
- Tanuló
- Munkanélküli

Település neve ahol él: .....

Lakhelyének településtípusa:

- Falu
- Városi típusú település
- Város

Válassza ki a járást, amelyhez települése tartozik

- Ungvári
- Munkácsi
- Beregszászi
- Huszti
- Técsői
- Rahói

2. sz. melléklet. A szakemberek felmérése körében használt kérdőív

A vallási turizmus helyzete Kárpátalján

Tisztelt Adatközlő! Tóth Attila vagyok, a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskolájának PhD-hallgatója és egyúttal a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földrajz és Turizmus Tanszékének oktatója. Doktori kutatásom során a vallási turizmus helyzetét és fejlődési lehetőségeit igyekszem feltárni Kárpátalján. Kérem, válaszaival segítse a kutatásom előrehaladását! A kérdőív anonim.

Milyen jellegű turisztikai tevékenységgel kapcsolatos a munkája? (több válasz is lehetséges)

- Állami/önkormányzati szakmai szervezet tisztségviselője
- Civil szervezet tisztségviselője
- Egyházi vezető (püspök, esperes, intézetigazgató)
- Kulturális intézmény vezetője
- Idegenvezető / túravezető
- Turisztikai szakember
- Szállásadással vendéglátással foglalkozó vállalkozó
- Vendéglátással foglalkozó vállalkozó
- Utazásszervezéssel/ és/vagy közvetítéssel foglalkozó vállalkozó

Amennyiben több turizmussal kapcsolatos tevékenységet végez, jelölje meg melyik tevékenységével kapcsolatban tölti ki az adott kérdőívet?

- Csak egy turizmussal kapcsolatos tevékenység végzek
- Állami/önkormányzati szakmai szervezet tisztségviselője
- Civil szervezet tisztségviselője
- Egyházi vezető (püspök, esperes, intézetigazgató)
- Kulturális intézmény vezetője
- Idegenvezető / túravezető
- Turisztikai szakember
- Szállásadással vendéglátással foglalkozó vállalkozó
- Vendéglátással foglalkozó vállalkozó
- Utazásszervezéssel/ és/vagy közvetítéssel foglalkozó vállalkozó

Kárpátalja melyik járása szolgál az Ön turisztikai tevékenységének bázisául?

- Ungvári
- Munkácsi
- Beregszászi
- Huszti
- Técsői

- Rahói

Település neve ahol tevékenykedik: .....

Hány éve foglalkozik az adott tevékenységgel? _____

A vallási turizmussal kapcsolatos kérdések:

Vallásosnak tartja önmagát?

- igen
- igen, de felekezeten kívüli
- nem, ateista vagyok

Véleménye szerint, a vallási turizmusnak van jövője Kárpátalján?

- van
- nincs

Ha nincs, kérem, indokolja meg, miért ?

.....
.....

Ön szerint lakóhelyéhez milyen szakrális épület esik a legközelebb, amely jelentőséggel bírhat Kárpátalja vallási turizmusában?

.....
.....

A turizmussal kapcsolatos tevékenység során találkozott-e már olyan turistával, aki Kárpátaljára vallásturizmus céljából érkezett?

- igen
- nem

Kérem nevezzen meg öt olyan kárpátaljai objektumot (vagy csoportot), amelyek véleménye szerint a vidék vallásturizmusának alappilléreit képezik/képezhetik!

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Kérem, értékelje azokat a tényezőket, amelyek elősegíthetik a vallási turizmus fejlődését Kárpátalján? (Értékelje a következőket egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol: 1= egyáltalán nincs hatása a vallási turizmusra, ... 5= nagy hatása van/lenne rá)

- A saját felekezetén belüli ismeretterjesztő alkalmak szervezése
- Ökumenikus ismeretterjesztő alkalmak szervezése
- A vallási turisztikai vonzerők népszerűsítése
- Szervezett vallásturisztikai kirándulások / utazások
- Az objektumok akadálymentesítése
- A közlekedési infrastruktúra minőségének növelése
- Tematikus utak kínálatának bővítése
- Interaktív rendszerek alkalmazása
- Szakmai képzések lebonyolítása
- Turisztikai imázsépítés
- Szállás- és vendéglátóhelyek fejlesztése az egyes attrakciók környezetében

Kérem, értékelje a vallási turizmus típusait, annak alapján hogy milyen mértékű potenciáljuk van Kárpátalján? (Értékelje a következőket egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol: 1= egyáltalán nincs ellátva turisztikai erőforrásokkal, ... 5= jelentős turisztikai erőforrásokkal rendelkezik)

zarándoklatok

templomturizmus

vallási rendezvényturizmus (búcsúk, fesztiválok)

ezoterikus turizmus

szakrális turizmus

Végeznek-e olyan marketingtevékenységet, amely Kárpátalja vallásturizmusának népszerűsítésére irányul? Ha igen milyen felületen és milyen gyakorisággal végzik azt? (0 = nem végez, 1 = évente; 2 = havonta; 3 = hetente, 4 = naponta)

Felület	Gyakoriság				
	Nem végez	Évente	Havonta	Hetente	Naponta
Saját honlap					
Térségi/desztinációs honlap					
Település honlapja					
Közösségi média felületek (Facebook,					

Instagram, X, TikTok					
Saját blog					
Youtube					
Egyéb felület					

Ha bejelölte az Egyéb kategóriát, kérem nevezze meg, a felületet

.....
 _____
 .....

Lehetőség szerint, fogalmazza meg röviden Kárpátalja vallási turizmusával kapcsolatos gondolatait!

Hálásan köszönöm a kitöltést!

3. sz. melléklet. Mennyire ismeri Kárpátalja vallásturisztikai vonzerői

Objektum	Magyar nyelvű kérdőív	Ukrán nyelvű kérdőív	Átlag	Különbség
Beregszászi római katolikus templom	3,44	2,13	2,78	1,32
Ungvári Görögkatolikus Székesegyház és püspöki palota	2,58	2,52	2,55	0,06
Munkácsi Szent Márton székesegyház	2,50	2,22	2,36	0,28
Ungvári Szent György templom	2,48	2,14	2,31	0,34
Viski református templom	2,55	2,04	2,29	0,51
Nagyszőlősi római katolikus templom	2,58	1,97	2,28	0,62
Husztai református erődtemplom	2,35	2,18	2,26	0,17
Csetfalvai református templom	2,69	1,55	2,12	1,14
Técsői református templom	2,27	1,84	2,06	0,43
Munkácsi Csernek-hegyi kolostor	2,06	2,04	2,05	0,01
Gerényi rotunda	1,89	2,09	1,99	-0,19
Selesztói görögkatolikus fatemplom (ungvári skanzen)	2,20	1,70	1,95	0,50
Kismuzsalyi romtemplom	2,20	1,47	1,84	0,73
Tiszabökényi görögkatolikus fatemplom	2,27	1,38	1,82	0,89
Beregrákosi kolostor	1,78	1,79	1,79	-0,01
Más kárpátaljai ruszin fatemplom	1,66	1,87	1,77	-0,22
Kőrösmezői Sztrukivszka fatemplom	1,98	1,54	1,76	0,45

Kisbereznai kolostor	1,60	1,78	1,69	-0,18
Uzsoki Szent Mihály fatemplom	1,94	1,42	1,68	0,52
Palágykomoróci református templom	1,83	1,29	1,56	0,54
Miszticei (Imszicsevo) kolostor	1,49	1,58	1,54	-0,09
Szalókai református templom	1,79	1,27	1,53	0,52
Zúgói (Huklivij) görögkatolikus fatemplom	1,48	1,50	1,49	-0,02

Forrás: saját szerkesztés

